

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

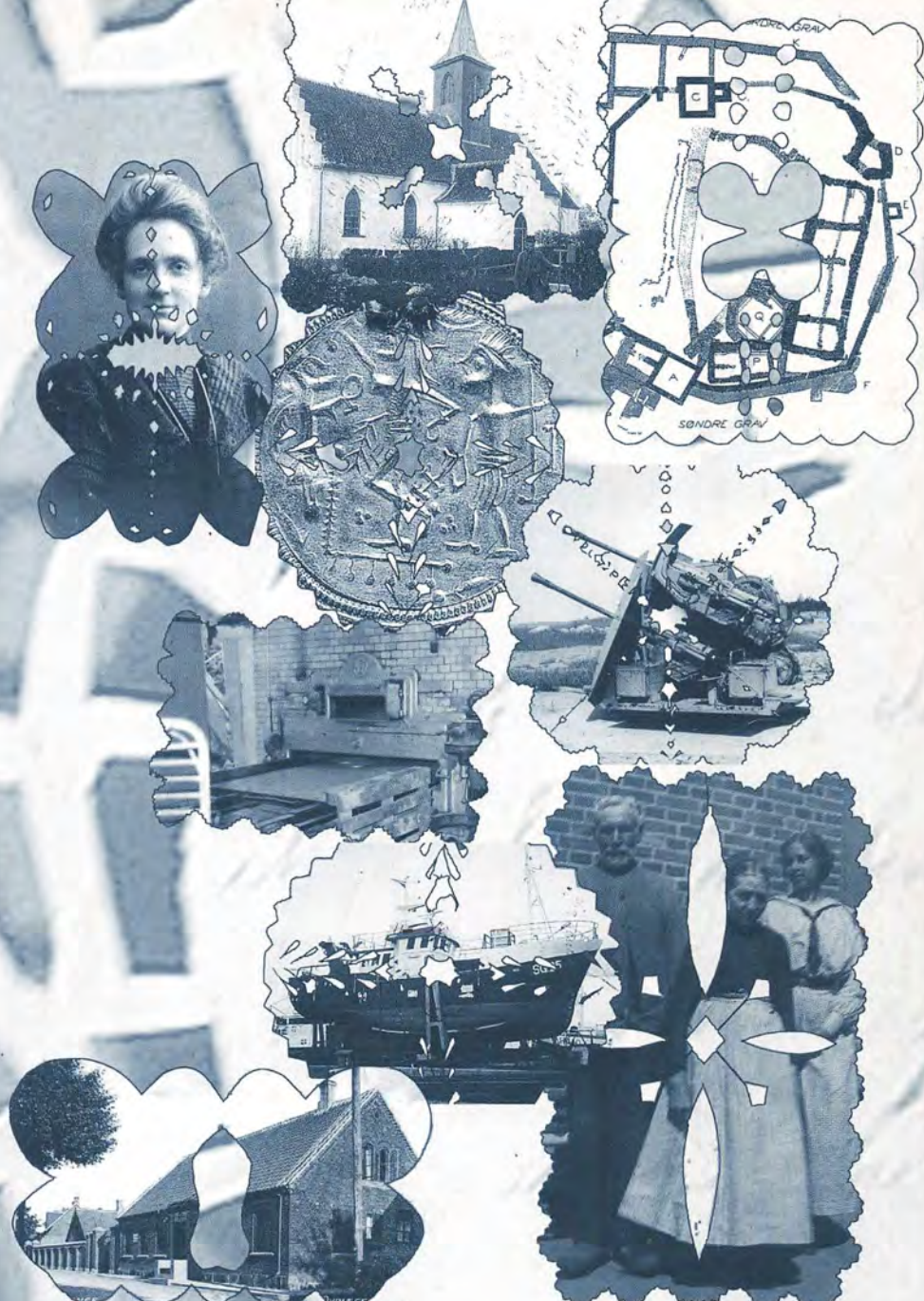
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRB OG 2003

**Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre
Gilleleje og Omegns Museumsforening
Arkiv-og Museumsforeningen i Helsingør Kommune**

Forside: Fotomontage, Niels Verner Nielsen.

Årbog 2003

Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre
Gilleleje og Omegns Museumsforening
Arkiv- og Museumsforeningen i Helsingør

Årbog 2003

Udgivet af Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre,
Gilleleje og Omegns Museumsforening,
Arkiv- og Museumsforeningen i Helsingø
Pris kr. 125,-.

ISBN: 87-91492-00-9

ISSN: 1600-7867

Redaktion: Søren Frandsen og Peter Kalko

Tilrettelægning og produktion: Niels Verner Nielsen

Tryk: Nordsjællands Trykcenter ApS

Aftryk i referat af årbogens artikler er tilladt, når årbogen angives som kilde, og et eksemplar af aftrykket sendes til Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre. Ved aftryk i større omfang må forfatterens samtykke indhentes.

Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre (HHKC) er en selvejende institution, som driver museer og arkiver i Helsingø og Græsted-Gilleleje kommuner.

Bestyrelsen består af repræsentanter for de to kommuner, Helsingø Arkiv- og Museumsforening og Gilleleje og Omegns Museumsforening samt medarbejderne. Formand er Peter Kalko.

Helsingø Arkiv- og Museumsforening, formand Inger Larsen,
tlf. 48 79 44 46, kontingent 150 kr.

Gilleleje og Omegns Museumsforening, formand Bertil Christensen, kontaktes via Gilleleje Museum tlf. 48 30 16 31, kontingent 140 kr.

Holbo Herreds Kulturhistoriske Centres kontorer:

Gilleleje Museum

Pyramiden, Vesterbrogade 56, 3250 Gilleleje, tlf. 48 30 16 31,
fax 48 30 16 71.

Helsingø Lokalhistoriske Arkiv

Skolegade 43D, 3200 Helsingø, tlf. 48 79 79 00, fax 48 79 79 41

Internet: www.holbo.dk

E-mail:

Lokalhistoriske arkiver i Helsingø og Gilleleje: arkiv@holbo.dk

Museerne: museum@holbo.dk

Indhold:

1. <i>Gerda Hesager og Søren Frandsen:</i>	5
To pigers gækkebreve	
2. <i>Gert Grøndahl:</i>	25
Besættelsestiden i Munkerup og Gilleleje set og oplevet af en lokal teenager	
3. <i>Allan Rasmussen og Søren Frandsen:</i>	37
Jens Gram og Nanna Birch	
4. <i>Per Christensen:</i>	51
Jacob Larsens bageri og conditori i Gilleleje	
5. <i>Liv Kristine Appel og Carsten Carstensen:</i>	63
Kong Christian V's jagt ved Esrum og den første danske guldrakateat	
6. <i>Bent Petersen:</i>	87
Brdr. Petersens Maskinfabrik Gilleleje A/S	
7. <i>Michael H. Ahlström:</i>	95
Et brag af en historie - eller to	
8. <i>Erik A. Jarrum:</i>	105
Eskils borganlæg i Søborg	

Fotos side 7-22: Inge-Margrethe Davidsen.

TO PIGERS GÆKKEBREVE

Af
Gerda Hesager og Søren Frandsen

De fleste har fra deres barndoms- og ungdomsårgemt legetøj, korrespondance, poesibøger og gækkebreve, der senere i livet får minderne til at vælde frem. Børnene i byen eller kammeraterne i klassen dukker pludselig frem på godt og ondt i en mosaik, der fortæller om den omgangskreds og det sociale netværk, som dengang var en del af hverdagen.

Desværre er de fleste af de håndskrevne bøger og breve gennem tiden blevet smidt ud, når hjem blev ryddet. Kun i enkelte tilfælde har de overlevet. Det er sket, når omgivelserne har været opmærksomme på den historiske fortælleværdi, der ligger gemt i disse ydmyge men ofte spontane kilder.

I denne artikel skal vi se nærmere på de gækkebreve, som Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre er i besiddelse af. Som noget ret enestående er bevaret to større samlinger efterladt af Margrethe Larsen i Aagerup, født 1887 og Astrid Hansen i Udsholt, født 1899. Inden vi dykker ned i de efterladte gækkebreve, skal vi først se lidt på den kulturhistoriske baggrund for dem generelt set.

At gække betyder at nare. Gækkebrevet er således et forsøg på at nare den, det er stilet til. I brevet, hvis indhold ikke må afsløre afsenderens identitet, lægges en vintergæk, der er årets allerførste blomst, som titter frem i sneen halvvejs gennem vinteren. Det er meget vigtigt at blomsten huskes i brevet, for ellers bliver man selv gæk og må give en gave, som det er tilfældet for den, der bliver naret ved ikke at finde frem til afsenderen på brevet. Gaven skulle være afleveret inden påske.

Vintergækken er en lille hvid klokkeblomst. Som forårsbebuder har den altid haft særlig interesse. Ifølge overleveringen spirede den frem på Sankt Dørtheas dag. Legenden fortæller, at helgeninden, inden hun døde, lovede at sende en blomst fra himlens have til jorden. En engel bragte den herved.

Tilbage i 1600-årene skrev man i de bedre stillede kredse bindebrev med vers til hinanden på navnedagene bestemt efter de katolske helgendage. Som så mange andre skikke kom også denne fra Tyskland og meningen med brevet var at byde til gilde. Bindebrevet kunne være kunstfærdigt udklippet og fulgt af en

Margrethe Larsen med sine forældre, Jens Larsen og Laurine Larsen

lille blomst. Brevene havde navn efter den binding, der opstod mellem afsender og modtager, hvis den sidste ikke kunne gætte den eller de gåder, som forekom i versene eller ikke kunne binde de knuder op på den snor, der var lagt i brevet. Blev afsenderen ikke gættet kostede det et lille traktament eller lignende.

Navnedagene blev senere erstattet af fødselsdag *geburtsdag*, der også stammer fra Tyskland. Til fødselsdagen har der altid været knyttet en form for gilde. Herved blev bindebrevens bydefunktion overflødig og de forsvandt efterhånden. I stedet overførtes traditionen med gådefulde vers til gækkebrevene. Det ældst kendte er fra 1770 og lyder:

*Jeg sender hende en gave
en blomst af en have
den første, der fremtræder,
en ridder i hvide klæder.
Hans kappe er grøn,
selv er han meget skøn.
En gæk lader hun sig kalde,
det monne mit hjerte befalde.
Min gæk skal hun være
fra vinteren til sommeren med ære.*

Gækkebrevene fik i 1800-årenes anden halvdel stor udbredelse i byerne og på landet. Flere forlag bl. a. Strandbergs i København udgav gækkevers, der kunne benyttes, hvis ikke man selv evnede at sætte rim sammen. Mange skrev allerede kendte vers om. Til sidst var det vanskeligt at genkende udgangspunktet. Flere vers har derimod et originalt præg, der vidner om fantasi og kreativitet.

Inden vi tager fat på Margrethe og Astrids gækkebrevssamlinger, skal nogle af tidens mest almindelige vers gengives:

*En vintergæk, en sommernar,
en fugl foruden vinger,
en lille ven, som har dig kær,
en kærlig hilsen bringer.
Mit navn det står med prikker,
pas på det ikke stikker.
Gæk, gæk, gæk –
gæt, hvem der sendte brevet væk,
du ellers skal gi' påskeæg.*

*En lille nisse på potten sad,
og hvad han gjorde, det ved jeg ej,
men da jeg ned i potten så,
en vintergæk på bunden lå.
Digtet udi Ribe og skrevet i Rom,
kan du nu gætte,
hvorfra det kom ?*

*Nu er du gækket,
og sagen er klar,
dengang du tog brevet,
da blev du til nar.*

MARGRETHE LARSENS SAMLING AF GÆKKEBREVE

Margrethe Larsen blev født d. 8. februar 1887 i Aagerup som datter af parcellist Jens Larsen, født 1859 i Ørby, og Laurine (Nielsen), født 1853 i Mønge. Sammen med sine to yngre brødre Peter og Niels, født 1888 og 1890, voksede Margrethe op på den lille landejendom i en tid, hvor det sociale liv på landet var i stærk udvikling ikke mindst på grund af de mange nye foreninger, der så dagens lys i andelstiden. Margrethe, der aldrig giftede sig, blev medlem af Ramløse Skytte- og Gymnastikforening og fik her nye bekendtskaber udover den kreds, der naturligt var knyttet til skolegangen i Aagerup og fra 1896 i Skærød. Det er blandt disse barndoms- og ungdomsvenner, vi skal finde afsenderne af gækkebrevene i Margrethe Larsens samling, der for et par år siden blev afleveret til Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre via Roskilde Museum. Alt i alt er der tale om 43 breve til Margrethe Larsen og 6 svar, hvor de sidste er en reaktion på de gækkebreve, som Margrethe selv sendte til sin omgangskreds.

Den lille vintergæk og skiftet fra vinter til forår er et gennemgående træk i brevene:

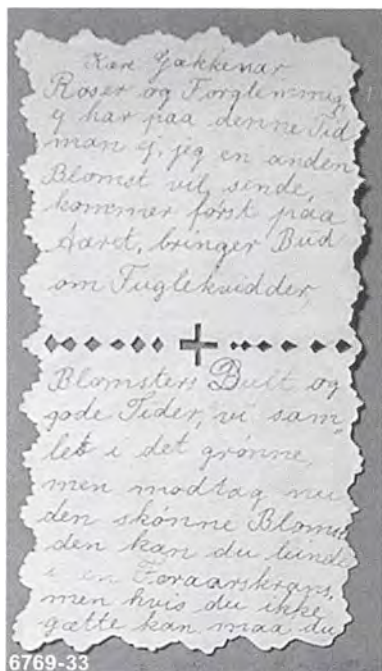
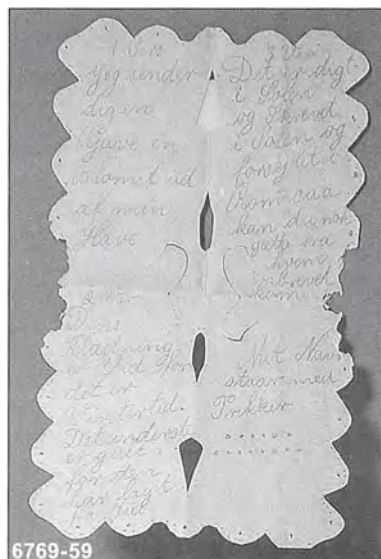
Til Magrete Larsen Aagerup

Jeg sender dig en Gave en Blomst ud af min Have

*Dens Klædning er Vid for det er Vintertid. Det inderste er gult
for den har lagt fra Jul*

*Det er digt i Solen og Skrevet i Polen og forsejlet i Rom saa kan
du nok gætte fra hvem brevet kom*

Mit Navn staar med Prikker .....

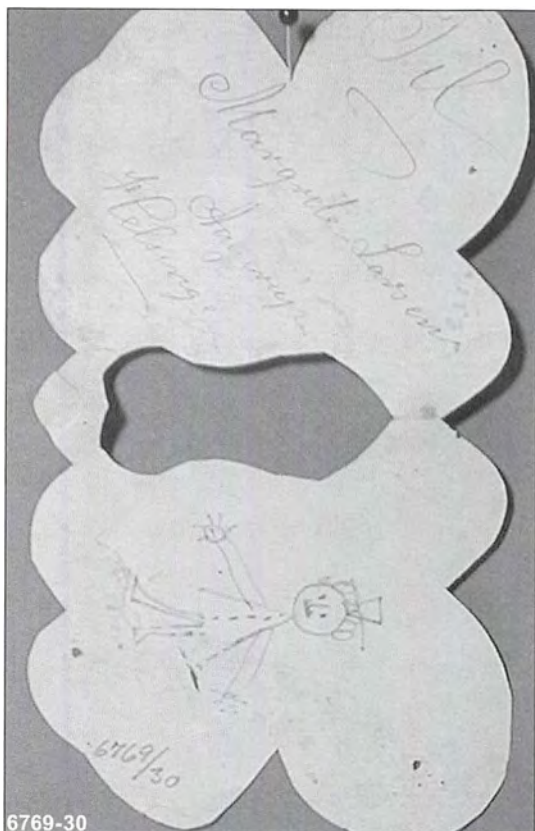
*Til Margrete Larsen,
Aagerup*

Gækkevers

*Roser og forglem mig ej har paa denne Tid man ej jeg en anden
Blomst vil sende kommer først paa Aaret.*

*bringer Bud om Fuglekvidder, Blomsters Duft og gode Tider vi
samlers i*

*det grønne men modtag nu den skønne lille Blomst den kan du
binde i en Foraarskrans, men hvis du ikke gætte kan
maa du Bolle give derpaa du belave dig*

6769-30

Frk. Margrethe Larsen Aagerup

Kære lille Vintergæk

Se her min Veninde hvad jeg fik i Sinde at tilsende dig en Lillie så herlig en Hilsen saa kærlig den bringer med sig en Vintergæk en Sommernar en Fugl foruden Vinger den lille kuket som har dig kær dig denne Hilsen bringer.

Jeg gik mig ud en Morgen Sol for at finde en Viol men for Sne og kolde Vinde var Violen ej at finde. Men da jeg vilde løbe væk da fandt jeg denne Vintergæk Vintergæk og Sommernar Aarets første Dage den første Gæk som Jorden bar skal Margrethe Larsen have.

En ubemærket men velbekendt Lev vel Hvis du ikke skriver Svar inden 8 Dage er du min Gækkenar.

Du må undskyldte min Adresse har jeg tabt på Vejen til Verdens Ende.

I de følgende breve tyder teksten på, at der er tale om personlige venindebreve.

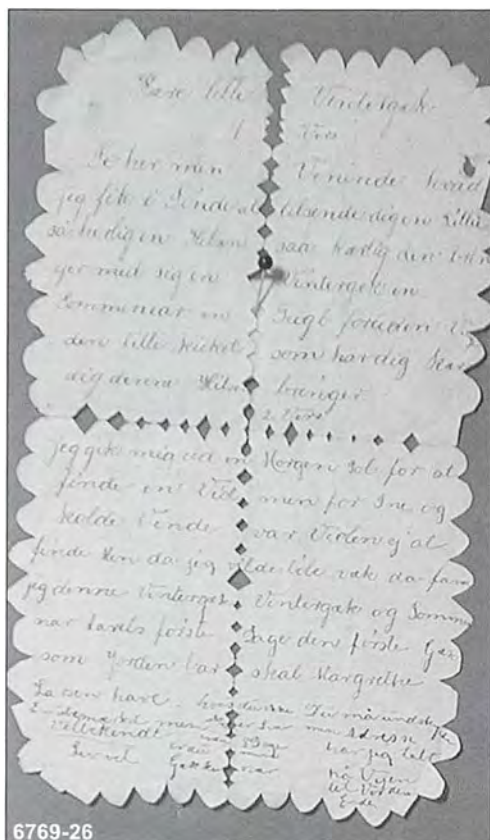
Til Margrete Larsen Aagerup Helsingø

Gækkebrev Gækkebrev

Den lille hvide Vintergæk hvert Aar af Jorden kommer. Den trives gerne bag en Hæk Og døer naar det bliver Sommer. Derfor jeg skynder mig i Hast Mens vi har Gækker inde At give mig med Dig i Kast Min kære tro Veninde.

Jeg derfor nu slaar »Gækken løs« Og lader Dig den svæve Bliv ikke gnaven eller bøs, Saa Blomsten den skal bæve. Men tag imod med kærlig Haand Den lille svage Stakkel. (Tegning med påskriften vintergæk).

Gæt nu min Veninde

6769-26

I samlingen findes en del breve, der må være skrevet af Margrethes drenge kammerater eller mandlige bekendte, der havde et godt øje til hende:

Til Frk. Margrethe Larsen Ågerup

Gækkebrev

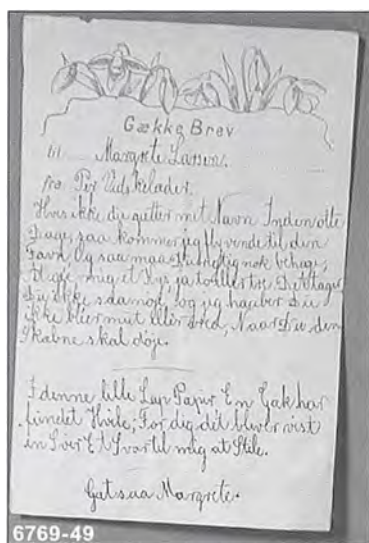
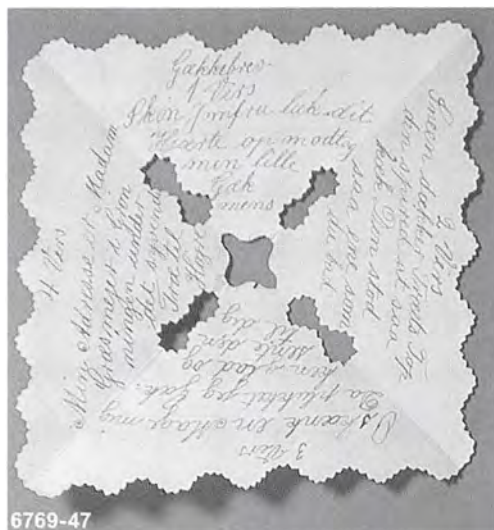
Skøn Jomfru luk dit Hjerte op modtag min lille Gæk mens

Sneen dækker Træets Top den spired at saa kæk Den stod saa ene som du bad

O skænk en Mage mig Da plukket jeg Gækken glad og sente den til dig

Min Adresse er Madam Græsmejer i Grønningen under det syvende Træ til Højre

Mit Navn staar hvis du det læse vil xxx.xxxxxx.xxxxxx

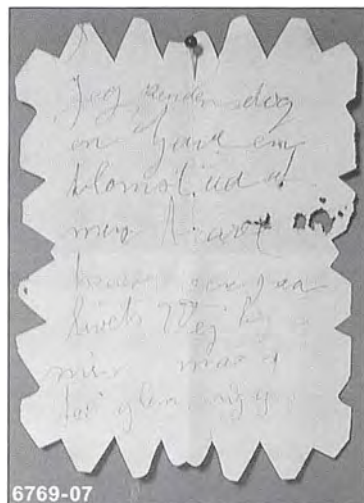
Til Margrete Larsen.

fra Per Vidskelader.

Hvis ikke du gætter mit Navn Inden otte Dage, saa kommer jeg flyvende til din Favn, Og saa maa Du rigtig nok behage, At gi' e mig et Kys, ja to eller tre. Det tager Du ikke saa nøje og jeg haaber Du ikke blier mut eller vred, Naar Du den Skæbne skal døje.

I denne lille Lap Papir En Gæk har fundet Hville; For dig det bliver vist en Svir Et Svar til mig at Stile.

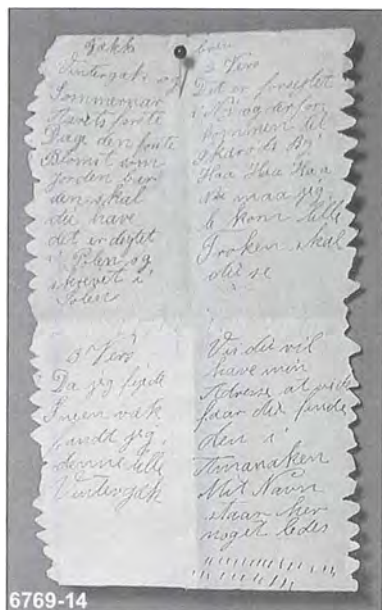
Gæt saa Margrete.

Til Margrethe Larsen

Jeg sender dog en Gave en blomst ud af min Have kære ven paa livets Vej lige i min maas for glem mig ej

Til Magrete Larsen Aagerup

Gække brev

Vintergæk og Sommernar Aarets første Dage den første Blomst som
Jorden bar den skal du have det er digtet i Polen og skrevet i
Solen

Det er forsejlet i Ny og derfor kommen til Skærøds By Haa Haa
Haa Nu maa jeg le kom lille Froken skal du se

Da jeg fejede Sneen væk fandt jeg denne lille Vintergæk

Vis du vil have min Adresse at vide faar du finde den i Amanaken
Mit Navn staar her noget ledes .....

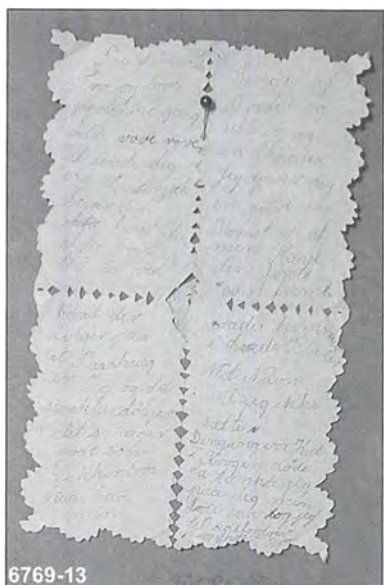
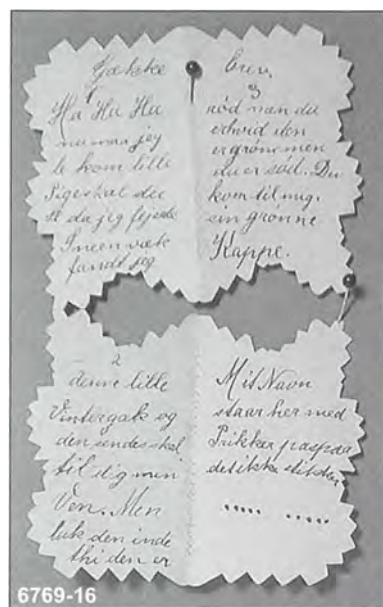
Margrete Larsen

Aaagerup

Gække brev.

Ha Ha Ha nu maa jeg le kom lille Pige skal du se da jeg fejede
Sneen væk fandt jeg
denne lille Vintergæk og den sendes skal til dig min Ven. Men
luk den inde thi den er
rød men du er hvid den er grøn men du er sød. Den kom til
mig i sin grønne Kappe.

Mit Navn staar her med
Prikker pas paa det ikke
stikker .....

Til Margrete Larsen Aagerup pr Helsingø Nordsjælland

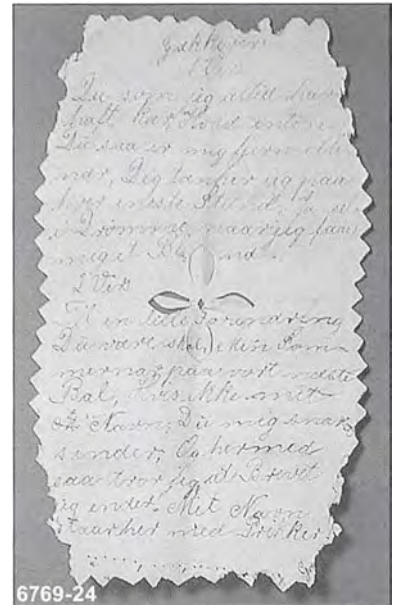
Paa Sømands Tro og love jeg denne gang vilde vove vove at sende
dig en Vintergæk bevar den kast den ikke bort thi du ved hvad
der følger paa et Paaskeæg en Kø og det sig ikke dølger det smager
godt som Sukkerdrøs haa haa min Seng er af Bræder og selv er jeg
en Skrædder Jeg giver dig en gave en Blomst ud af min Have den
første som fremtræder kommer i hvide Klæder. Mit Navn vil jeg
ikke sætte. Dengang vor Kat i Krogen døde da tænkte jeg paa dig
min Søde saa tog jeg til tidsfordrev og Skrev Brev

Frøken Margrete Larsen Aagerup
pr Helsingø

Gækkevers.

Du som jeg altid har haft kær, Hvad enten Du saa er mig
fjern eller nær, Dig tænker jeg paa hver eneste Stund, Ja selv i
Drømme, naar jeg faaer mig et Blund.

Til en lille Forandring Du være skal, Min Sommernar paa vort
næste Bal, Hvis ikke mit Navn, Du mig snarest sender, Og
hermed saa tror jeg, at Brevet jeg ender. Mit Navn staar her med
Prikker ..... Gæt

Til Margrete Larsen
Aagerup
Mit Navn er

.....

(prikkerne er indrammet med en streg, der beskriver et aflangt hjerte).

Se denne Gæk er nydelig den ligner dig mig Skat Dens Nav
forklare tydelig hvorfor jeg tog den fat paa dig jeg tænker da jeg saa
den staar i Haven hist og Gækker skal du ogsaa faa, ja det er sandt
og vist nu kan du gætte hvem der skrev dig dette lille Gækkebrev

saa meld dig blot min søde Unge da glad til dig jeg ud skal Junge Min Adresse er tæt ved Hjallenstrup
trappe til venstre Ole Peder Kristen Kanin stok Hjørnet af Glattrappen.

(Hver anden linie i teksten står på hovedet. Skriveren har dog glemt at vende to linier)

Til Margrethe Larsen Gæt Kære Margrethe
Gækkebrev

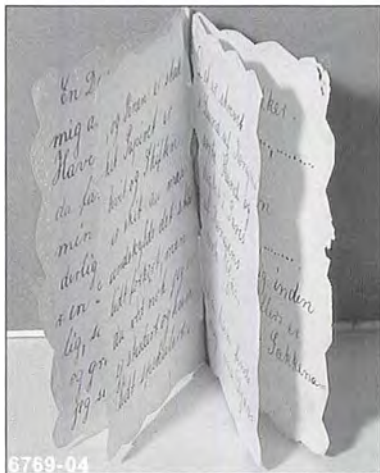
Smukke Jumfru skøn Pige luk dit Hjerte op Min lille Gæk som
Sneen dækker i Træets Top den er hvid som du er blaa den er
grøn som du er skøn digtig i Vin og skrivet i Rom gæt saa fra
hvem Brevet det kom.

Mit Navn staar her med tal ...

6769-04

6769-04

De to følgende breve indeholder begge kendt stof, men rummer også overraskende indfald, der ikke forekommer i andre breve:

Til Margrethe Larsen

En Dag jeg gik mig at spadserer i Haven lidt omkring da fandt jeg til min Glæde saa underlig en Ting det var en Blomst, saa dejlig, saa yndig vid og grøn og den vil jeg sende til dig min Ven i Løn den er kun saare ringe, men vis du vil tage en bedre jeg dig skal sende hvis du vil vente til Sommer, Naar Nødderne falde for Fodder. Blækket er blakket, og Penen er stakket Papiret er hvidt og Skriften er skit du maa undskyldte det står lidt forkert, men du ved nok jeg er ej studert og kun lidt spekuleret. Det er skrevet i Lund af Kongens sorte Hund og digtet i Paris af Kongens sorte Gris.

Du kan finde mig paa Djævel Øen hvor jeg holder Vagt over Kattene hele Natten.

Mit Navn det staar med Prikker pas paa det ikke stikker .....

Bynavn .....

Besvar mig inden Paaske ellers er du min Gækkenar.

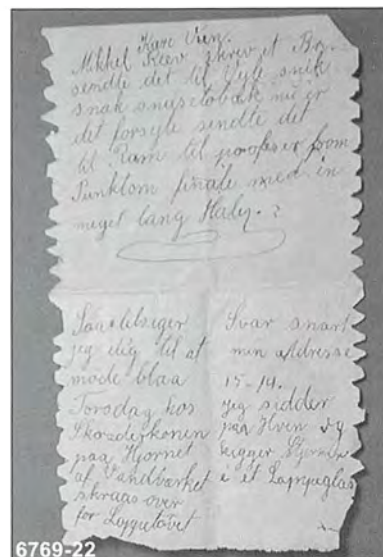
Frk. Margrethe Larsen Aagerup pr. Helsingø

Kære Ven.

Mikkel Ræv skrev et Brev sendte det til Vejle snik snak snusetobak nu er det forsejle sendte det til Rom til profeser from Punktom finale med en meget lang Hale (tegnat hale).

Saa tilsiger jeg dig til at møde blaa Torsdag hos Skræderkonen paa Hjørnet af Vandværket skraas over for Loppetorvet.

Svar snart min adresse 15-14. Jeg sidder paa Hven og kigger Stjerner i et Lampeglas

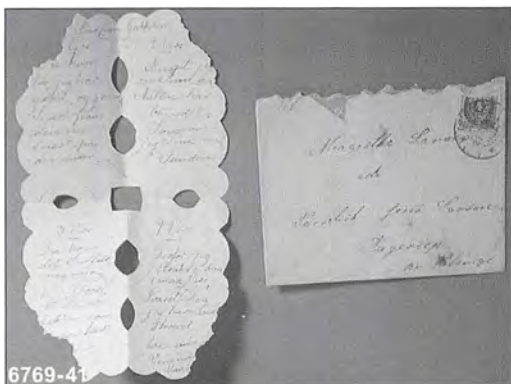
6769-22

Kun et gækkebrev i Margrethe Larsens samling bærer præg af at have et trykt vers som direkte forlæg:

Margethe Larsen Aagerup

Min Gæk jeg tror du være skal Jeg derfor Blomsten sender og det skal glæde mig i fald Du intet til mig kender. Thi saa er jeg dog sikker paa Den Sag du hurtig klarer At du til Bageren vil gaa og købe Sukkervarer Men Paskeæg de søde smaa Mig allerbedst behager Og Hjærtet mit vil bobbelt slaa Naar ogsaa du gi`er Kager. Mit Navn vil jeg sætte med Tal 6.13.16

I samlingen findes som nævnt 6 svar på de gækkebreve, Margrethe Larsen sendte. De fortæller lidt om, hvem Margrethe skrev til:

Til Frk Margrete Larsen

Svar på Gækkebrev.

Du kan tro, jeg har gættet og grundet Snart paa den ene snart paa den anden,

Knappt jeg en Time om Natten har blundet, Som om jeg Pine havde i Tandene,

Da kom det Indfald mig engang paa Tvers, At Du er Gækken, som ? har ?.

Derfor jeg straks i disse smaa Vers Svaret til Dig jeg har nedskrevet.

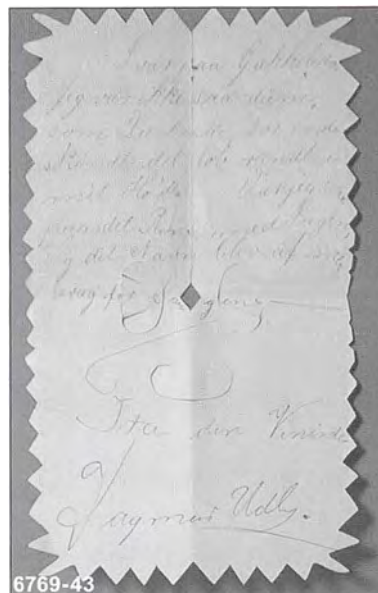
fra din Veninde Maria Udby.

Til Margrete Larsen, Aagerup.

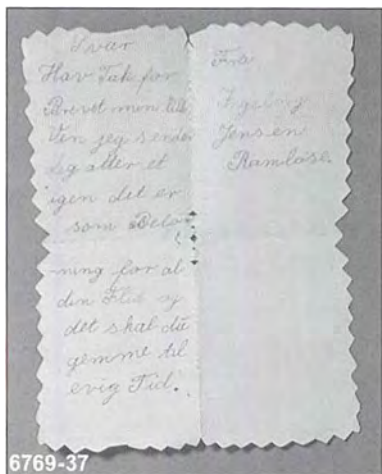
Svar paa Gækkebrev.

Jeg var ikke saa dum, som Du troede, For end skøndt det løb rundt i mit Ho`de Var jeg snart paa det Rene med Sagen, Og dit Navn blev af mig bragt for Dagen.

Fra din Veninde Dagmar Udby.

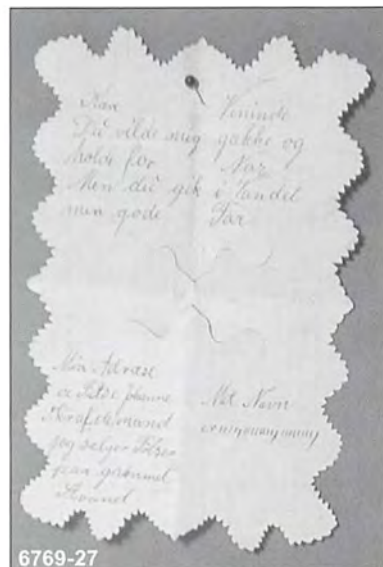

Til Margrethe Larsen. Aagerup.

Svar

Hav Tak for Brevet min lille Ven jeg sender dig atter et igen det er som Belønning for al din Flid og det skal du gemme til evig Tid.

Fra Ingeborg Jensen, Ramløse.

Margrethe Larsens far var åbenbart en drillepind. Han forsøgte en gang at narre datteren med et gækkebrev. Det blev gættet og Margrethe sendte faderen et svar, der nærmest havde karakter af et nyt gækkebrev, som hun senere fik tilbage:

Kære Veninde

Du vilde mig gække og holde for Nar Men du gik i Vandet min gode Far

Min Adresse er Sidse Johanne Skraldemand jeg sælger Pølser paa gammel Strand

Mit Navn er ....., ..., ...

Margrethe Larsens barndomshjem på Ramløsevej 25 i Ågerup. Gården brændte efter et lynnedslag i 1915.

ASTRID HANSENS SAMLING AF GÆKKEBREVE

Den anden samling gækkebreve har tilhørt Astrid Hansen, født 31/12 1899 på husmandsstedet Limkærhus, Jydebjergvej 20 B, i Udsholt ejerlaug. Hendes forældre var Oline og Peter Hansen født henholdsvis 1866 og 1865. Limkærhus blev senere overtaget af Astrid Hansen, som aldrig giftede sig. Hun blev boende på forældrenes ejendom til sin død i 1992, hvor Gilleleje Museum overtog indboet. Heri lå samlingen på 26 gækkebreve og 5 svar.

I flere af brevene til Astrid Hansen fremgår det klart, at de er skrevet af hendes skolekammerater i Blistrup Skole. Et af dem lyder:

Til Astrid Hansen, Udsholt

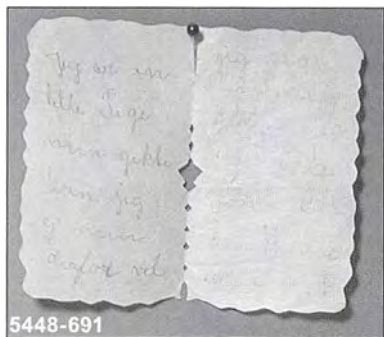
Vinterner

Fra din Skolekammerat i 4 Klasse

*En lille Dreng paa Potten sad men hvad han gjorde ved jeg ej
men da jeg ned i Potten saa en Vintergæk paa Bunden laa*

*Blirket er blakket og Penden er stakket Jeg bor med i Kælderen
paa fjerde Sal*

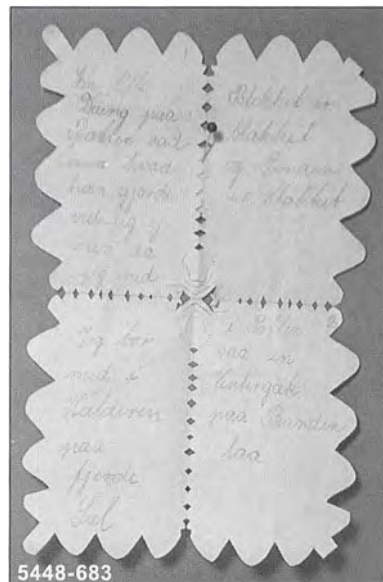
Efter klasseritnet at dømme må brevet stamme fra 1910 eller 1911. Det følgende brev er sikkert også skrevet omkring dette tidspunkt:

*Til Frk Astrid Hansen
Udsholt Græsted*

*Jeg er en lille Pige men
gikte kan jeg ej men
derfor vil jeg sige Ven-
inde Glem mig ej. Gæk
Gæk Gæk tre Vintre ud
i træk.*

Fra din Skolekammerat.....

Det tredje brev er specielt, fordi det er underskrevet af kammeraterne i klassen:

Frk Astrid Hansen

Gæk! Gæk! (put) Astrid i en Sæk.

Kære Gækkenar.

*I Havens dybe Gange der en Gæk jeg fandt; men der var ellers
mere du var én iblandt som raabte: "Kære hos Astrid vil jeg være."*

Gæk! Gæk! Gæk! Tre hele Aar i Træk.

*Fra Anna Thora Sigrid Anna Dorte Rikke Aase Gudrun Svend
Rasmus Ellen Vera Anna Raghild Gudrun*

Astrid modtog mange gækkebreve fra sine veninder. I det følgende gengives nogle eksempler:

Til Astrid Kristine Hansen

Søde søde søde rare rare rare gode gode gode Veninde

En Liter og en Pot er lige godt

Ej vej vek Astrid i en Sæk

Det er diktet i Solen og skrevet i Polen og besejlet i Rom gæt saa fra hvem Brevet kom

Mit Navn bestaar af 20 Bogstaver

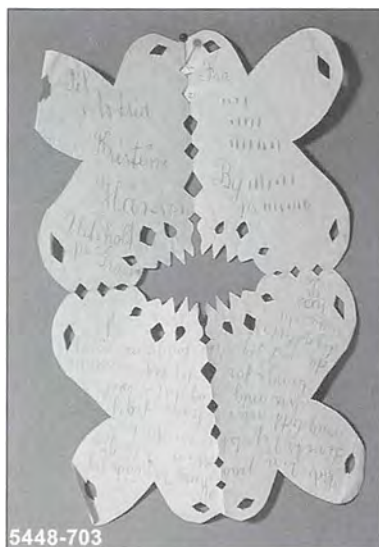
Forsiden:

Til Astrid Kristine Hansen Udsholt pr. Græsted

Fra ....., ..., ..., By..... pr .....

Kære Veninde jeg er en lille Pige men dikte kan jeg ej og derfor vil jeg sige Veninde forglem mig ej

Søde Ven paa Livets Vej elsk mig lidt men elsk mig længe for du ved jeg elsker dig allerhelst maa du har Penge

Bagsiden:

Kære Veninde

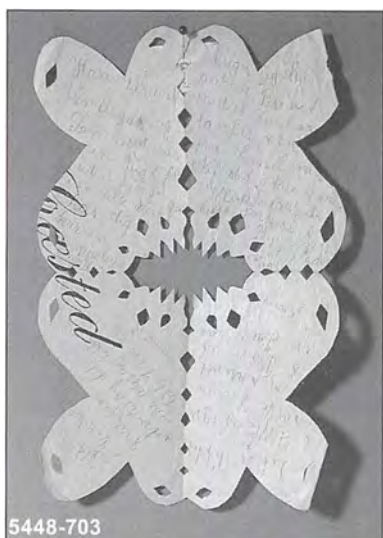
Vintergæk og Sommernar en Fugl foruden Vinger en lille Ven som har dig

kær en kærlig Hilsen bringer jeg dig du aaben Brevet med et Smil og tænker det er fra Emil men Nej det store gamle Klokkefaar du helt forkert o Byen gaar det glade Haab..... (der var ikke plads til mere).

Det er diktet i Vejle af syv sorte Snegle og skrevet i Rom af en Pave saa from

Alt i Verden gaar paa tværs og det gør ogsaa dette lille Vers

(Udklipper af en plakat med reklame fra forretning i Græsted)

*Astrid Hansen
fotograferet ved
sin
konfirmation.*

Frk Astrid Hansen Smidstrup

Fra Mig selv og ingen andre.

Kære Gæk.

Jeg er en lille Pige men

dikte kan jeg ej men derfor vil jeg sige Veninde Forglem mig ej. Ponton Filiale med en lang lang-Hale.

Min Navn har jeg tabt i en Kop Kaffe der kan du det selv opslabpre,

Alt i Verden gaar paa tvers det gør ogsaa dette lille Vers.

Forsiden:

Til Frk Astrid Hansen

*Jeg fandt en Gæk paa Gaden, og den jeg sender dig; men tænk dig
Balladen hvis du ikke kender mig*

*Det er digtet i Solen og skrevet i Polen og besejlet i Rom gæt saa fra
hvem Brevet kom*

Bagsiden:

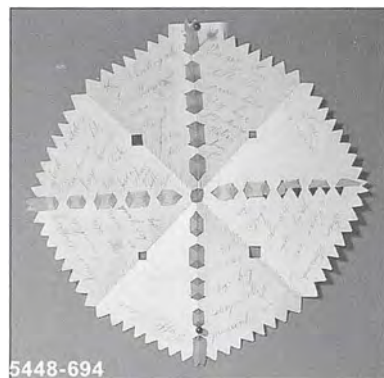
Kære Veninde.

*Naar engang om mange
Aar, du som gammel*

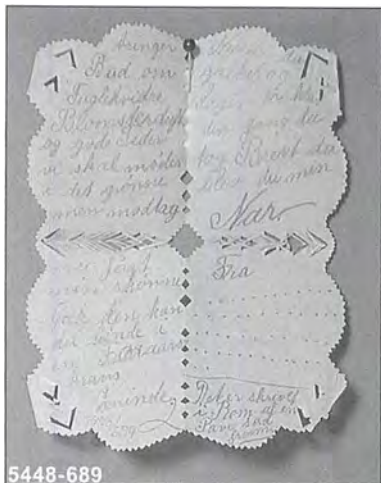
Pige staar, tag dig saa en

*Kaffe Taar. Naar engang i Fremtids Dage du er munter frisk og
glad kald i Tankerne tilbage hvem der Prikker skrev paa dette
Blad En Vintergæk En Sommernar En Fugl foruden Vinger En
lille Ven som har dig kær. Jeg denne Hilsen bringer*

Fra ....., ...

Frk Astrid Hansen udsholt.

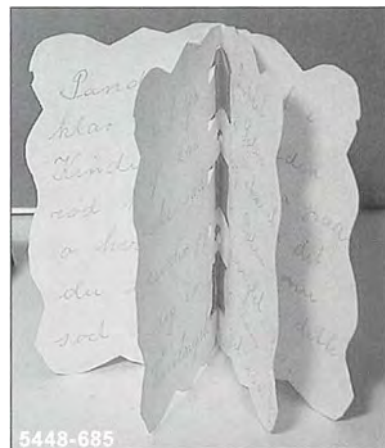
Vintergæk og Sommernar en Fugl foruden Vinger en lille Ven som mig har kær jeg denne Hilsen bringe

Jeg sad paa en Plov og diktede for sjov jeg sad paa en harve for rigtig at nare.

Rosen og Forglemmigej har paa denne Tid man ej jeg en anden Blomst har kaaret Gækken kommer først paa Aaret bringer Bud om Fuglekvidre Blomsterdugt og gode Tider vi skal mødes i det grønne men modtag nu først min skønne Gæk den kan du binde i en Foraarskrans Veninde

Nu er du gækket og Sagen er klar den gang du tog Brevet da blev du min Nar.

Fra .....
 .....
 .....

Det er skrevet i Rom af en Pave saa from.

Et meget drilsk gækkebrev skrevet af en veninde lyder:

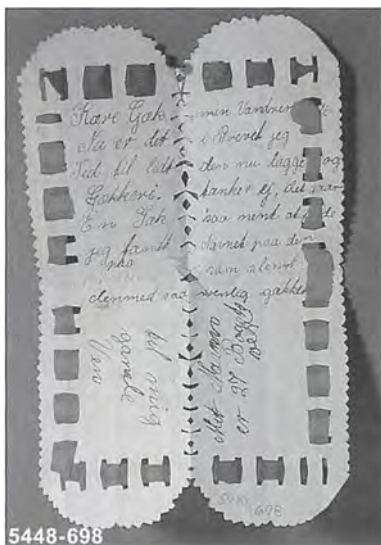
Til Frk Hansen Udsholt

Panden klar og Kinden rød kære o hvor du er sød det jeg sige skal for sant gid du var min lille Mand men da det jo ej kan ske saa sender jeg dig en Vintergæk Diktet i Solen og skrevet i Polen forsejlet i Rom gat saa fra hvem Brevet kom .....

I margin står: Skriv snart

Alt i verden gaar paa tværs det gør nu ikke dette Vers.

Mit Navn har jeg skrevet med Prikker saa kan du selv gætt hvem brevet har skrevet.

Også for Astrid Hansens bekendtskabskreds af unge drenge eller mænd var gækkebrevet en måde at komme i kontakt på:

Kære Gæk

Nu er det Tid til lidt Gækkeri. En Gæk jeg fandt paa min Vandringssti i Brevet jeg den nu lægger og tænker ej, det gaar saa nemt at finde Navnet paa den som slendte denmed saa venlig gækkeri.

En lille Blomst i Vinterdragt en rigtig lille Nar med den jeg gjorde nys en Pagt at gække dig saa rar den loved Lønnen god Nu til Paaske jeg venter sikkert du knække vil vel mit Mod med Kysset hos dig han venter

Til mig gamle Ven

Mit Navn er 27 Bogstaver

Svar inden 8 Dage ellers er du min Gækkenar.

Forsiden

*En Nat da jeg i drømme laa da kom jeg til
at tænke paa jeg havde en derude som ventede
Brev fra mig jeg stod op den samme nat og
skrev et Brev til dig min søde lille Skat og Ven*

*En Dag da jeg gik i Havens dybe Gange
da fandt jeg en Vintergæk men der var ellers
mange men der var en som raabte kære hos
Astrid vil jeg være*

*Roser og Forglemreej vi ikke har paa denne Tid
men en lille Blomst der kommer først paa Aaret
og minder dig om Fuglekvidder og Blomsterduft
og glade Dage vi skal mødes i ?*

*Jeg tjener paa en stor Gaard hvor Konen heder Søren og Manden heder Maren Værelse paa første Sal
Haanden ud af Vinduet roder jeg i en Rendesten*

Kære Gæk Spil Papir og Blæk og sende mig en Vintergæk

Jeg beder om Svar inden 8 Dage ellers Køs og klap til Paaske

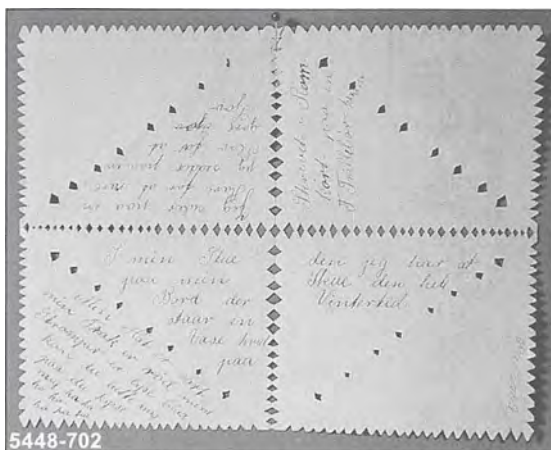
På bagsiden:

*I min Stue paa min Bord der staar en Vase hvid paa den jeg har at Skue
den hele Vintertid*

Jeg sider paa en Have(Harve) for at nare jeg sidder paa en Plov for at gøre Sjov

*Min Hat er sort min Frak er rød mine Strømper er lyse blaa kan du hitte mig
paa du kysse mig ha ha ho ha ha ha ha*

Skrevet i Rom kørt paa en Trillebør herom

For at gøre det ekstra svært for modtageren er nogle af gækkebrevene formuleret således, at de ikke giver fingerpeg om, hvorvidt afsenderen er en dreng eller en pige:

Jeg er en lille Mand med en stor Forstand som gerne vil bejle til dig, hvis du vil sige ja dertil.

Mit Navn det ved ikke for Præsten fik hikke saa jeg hørte det ikke!

Jeg er en lille Pige, men digte kan jeg ej.

Punktum og Finale med lang

Kattehale

(tegnet hale i forlængelse af sidste ord).

Til Frk Astrid Hansen Udsholt Græsted

Kære Gækkenar

Jeg fandt en Gæk i Haven og den jeg sender dig men tænk dig saa Baladen hvis du ej kender mig nu du aabner Brevet med et Smil og tænker det er fra Emil men nej dit store Klokkefaar du helt forkert i Byen gaar dit glade Haab slog Klik for dig det er kun en Gæk du fik.

Fra. Find Navnet

Jeg synes du er saa uendelig sød lille Astrid om du nok kan blive ved og det ved jeg jo du kan.

Til Astrid Hansen

En Vinter gæk en Fugl foruden Vinger en kærlig Hilsen bringer jeg dig du aabner Brevet med et Smil og tænker det er fra Emil men pyt dit store Klokkefaar du rent forkert i Byen gaar.....

Fra Amerika til Danmark.

Det sidste brev i denne gruppe er også interessant, fordi det er dateret. Astrid Hansen var således 14 år, da hun modtog følgende brev:

Til Frk Astrid Hansen Udsholt 1914

Jeg fandt en Gæk paa Gaden og den jeg sender dig men tænk dig saa Baladen hvis du ej kender mig, Du aabner Brevet med et Smil og tænker det er fra Emil, men nej dit store Klokkefaar du helt forkert i Byen gaar det glade Haab slog Klik det var kun en Vintergæk du fik.

Fra. Mit Navn har 16 Bogstaver mit Bynavn 9 Bogstaver

Et brev er specielt, fordi afsenderen navngiver sig, men den meddelelse teksten indeholder er suppleret med en sprogbug og rim, der stammer fra gækkebrevene:

Forsiden:

Til Astrid Hansen

Fra Sofie Jensen Smidstrup

Skriv snart igen Kære Astrid Hansen

Naar du skriver kan du sende det med Marie

Jensen

Mit Navn er Sofie Jens

Bagsiden:

Kære Veninde

Jeg er en lille Pige men Dikte kan jeg men derfor vil jeg sige min Venindinde Forglemiøj.

Alt i Verden gaar paa tverds det gør ogsaa dette lille Vers.

Kære Astrid Hansen. Fra Sofie Jensen.

O Astrid du er køn erindre du mig jeg har været med de smaa ind gang. Det var mig der var med den gang da Drengene rev dig om nu har jeg vist ikke mer at sige søde Astrid Hansen

De bevarede svar på gækkebrevene, som Astrid Hansen sendte, viser, at Astrid både skrev til familien og veninderne:

Til Frk Astrid Hansen Udsholt

Tak for Brevet du mig sendte, Navnet dit jeg hurtigt kendte, det gaar ikke saadan til, med mig at drive Gækkespil; men hvis du vil have Ballade maa du om i en anden Gade.

Kære Kusine

Hils din Fader og Moder og Moster Stine.

Din hengivne Poula.

Til Astrid Hansen

Svar fra Mary Nyquist

Kære Gæk

Jeg takker dig for Gækkebrevene til mig jeg kente dine kragetar paa Brevet det ene men det andet nej og nej og atter nej det kunde jeg ej Gætte. Nu til slut en Tak og tusinde Hilsenet fra din egen hengivne Veninde Mary Nyquist Udsholt.

Følgende svar viser, at Astrid Hansen som voksen fortsatte med at sende gækkebreve til sine veninder:

Forsiden:

Frk Astrid Hansen Udsholt

Naar engang om mange Aar du som gammel Kone staa tag dig saa en Kaffetaar

Dag og Dato er forlist og Almanakken have Musene spist.

Nu en rigtig Venlig Hilsen med Tak for sidste Gang vi vare sammen.

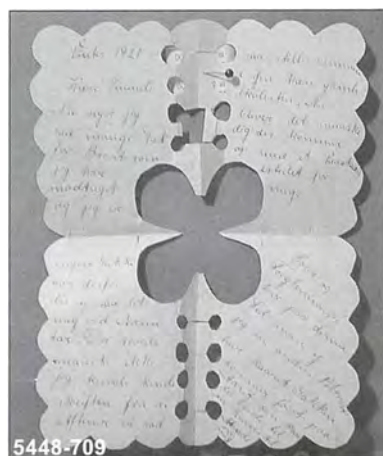
Bagsiden:

Vinter 1921

Kære Veninde

Nu siger jeg saa mange Tak for Brevet som jeg have modtaget og jeg er ingen Gækkenar derfor du mig ej saa let mig ved Næsen tar. Du troede maaske ikke jeg kunde kende skriften fra de Aftener vi sad saa stille sammen i den kære gamle Skolestue. Nu bliver det maaske dig der kommer op med et Paaskeæg i stedet for mig.

Roser og Forglemmigej har paa denne Tid man ej jeg en anden Blomst har kaaret Gækken kommer først paa Aaret den kan du binde til en Krans til Minde om mig.

AFSLUTNING

Margrethe Larsen og Astrid Hansens gækkebreve er gengivet med stavfejl, ukorrekt sætningsopbygning og manglende tegn. Brevene giver derfor et øjebliksbillede af, hvordan børn og unge skrev i det daglige for ca. 100 år siden. Kun et af brevene er skrevet på købt fortrykt papir med blomster og påskriften »Gækkebrev«. De øvrige er fremstillet af almindeligt brevpapir, sider fra stilehæfter, brunt indpakningspapir eller lignende materialer, der var lige for hånden. I mange tilfælde er der tale om kunsthåndværksudklip med borter og andet, der efterligner trykte breve. De vidner om stor fingersnilde og kreativitet.

Også vers og tekster bærer præg af stor opfindsomhed, selvom indhold og vendinger i nogle breve er mere traditionelt og antagelig afskrevet fra gækkebreve, man lokalt havde kendskab til. Alligevel ser det ud til, at der laves om på ord og sætninger, så udtryksformerne i tidens løb ændrer sig lidt. Det er bemærkelsesværdigt, at vi kun i et tilfælde med relativ sikkerhed kan sige, at brevet er en afskrift af et trykt gækkebrev.

De to samlinger breve er, bedømt ud fra Margrethe og Astrids fødselsår, blevet til med ca. 12 års mellemrum fra slutningen af 1890'erne og i tiden omkring 1910 og frem. Flere udtryk og rim forekommer i begge samlinger, som f. eks. »Det er digtet i solen (Polen) og skrevet i Polen (solen)«, mens vendingen »En lille dreng på potten sad, men hvad han gjorde ved jeg ej, men da jeg ned i potten så, en vintergæk på bunden lå« kun forekommer i Astrid Hansens samling. Eksemplerne afspejler den »modetendens«, der er forbundet med gækkebrevene. Det sidste vers er almindelig kendt (se s. 6), blot er nissen i brevene fra Astrid Hansens samling udskiftet med »en lille dreng« og repræsenterer således en form for variant.

Margrethe Larsen og Astrid Hansens gækkebreve var med til at fastholde kontakter til andre børn og unge, men havde også betydning for de to pigers forbindelser til det andet køn i ungdomsårene. Brevene spillede derfor en rolle som kommunikationsmiddel i Margrethe og Astrids sociale netværk. Deres ofte rørende og impulsive indhold gør, at vi kommer tæt på ungdomskulturen i perioden omkring 1900.

Litteratur:

Margit Brandt: Vintergæk og sommernar. Gækkeri for 100 år siden. Strandbergs Forlag 1975.

Gerda Abildgaard, Helle Fager Ehlers og Kirsten Skaarup: Pynt til påske. Dekoration af æg, Origami og Gækkebreve, 1996.

Gerda Hesager, født 1922, har i over 25 år været tilknyttet Gilleleje Museum og Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre som frivillig medarbejder. Gennem årene har Gerda Hesager skaffet museet mange genstande og arkivalier fra lokalområdet bl. a. indboet fra Astrid Hansen på Jydebjergvej med en meget fin samling gækkebreve.

Søren Frandsen, født 1946, er ledende museumsinspektør ved Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre med nyere tid som fagområde. Søren Frandsen har siden ansættelsen på Gilleleje Museum i 1978 skrevet en lang række lokalhistoriske artikler i museets årbøger.

Før nu

*Mårum præstebolig,
fotograferet 1912.*

*Præsteboligen som den
ser ud i 2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Besættelsestiden i Munkerup og Gilleleje set og oplevet af en lokal teenager

Af
Gert Grøndahl, Munkerup

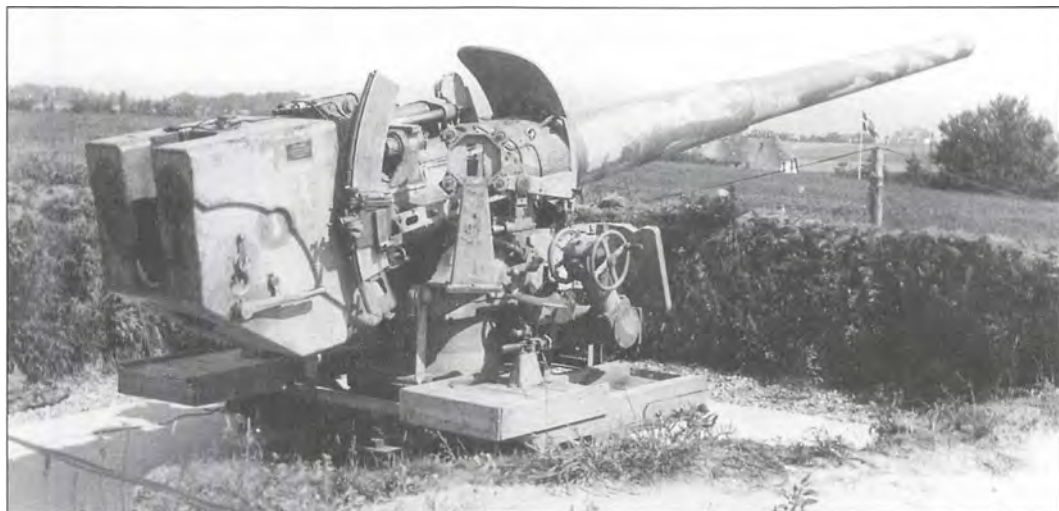
»Vi blev stenet i Polen, spyttet på i Prag. I Danmark blev vi ignoreret. Det sidste var det værste«. Sådan skrev en tysk officer efter krigen om sit ophold i Danmark og andre besatte lande under krigen. Vi så nemlig lige igennem dem, og det ramte dem på et ømt punkt, deres selvfølelse. Denne holdning er væsentlig for forståelsen af besættelsestiden og dens begivenheder.

Lokalhistorisk set er Munkerup under den tyske militære besættelse fra 1940 til 1945 et forsømt tema, hvilket kan undre, da Munkerup sammen med Hornbæk udgjorde vigtige led i det tyskerne kaldte »Fæstningen Europa«. Den bestod af kystforsvarsstillinger fra Nordnorge til den spanske grænse.

Sådan så der ud på stranden ved Munkerup og Gilleleje under besættelsestidens isvintre.

En af de langtrækkende kanoner på Hesbjerg batteri. Dette og de øvrige fotos fra batteriet er optaget af fotograf Espenhain, Gilleleje.

Hesbjerg batteri

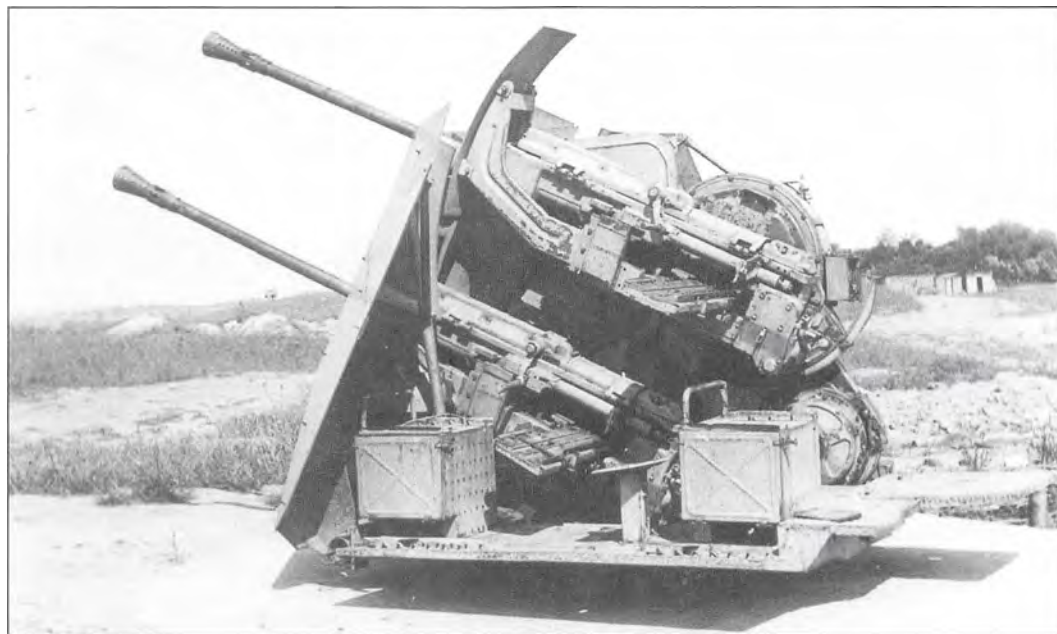
I efteråret 1944 byggede tyskerne et batteri omkring bronzealderhøjen på Hesbjerg. Armeringen bestod af langtrækkende kanoner af stor kaliber og FLAKskyts til forsvar mod luftangreb. FLAK står for Flugzeugabwehrkanone. Desuden var der en kraftig lyskaster og et teknisk vidunder af en kikkert, hvormed man næsten kunne se en flue på en væg i Sverige.

Batteriet blev ideelt placeret på et højdedrag med vidt udsyn over havet, og det beherskede indsejlingen til Sundet. Derfor var det ganske forgæves, at gårdejer August Madsen, Hesbjerggård, protesterede mod at få 11 tdr. land af sin jord inddraget. Til gengæld lykkedes det Gilleleje Museums leder, H. C. Terslin, at få den tyske kommandant, oberleutnant Frey, til at skåne fortidsminderne under anlægsarbejdet. Terslin har med vanlig beskedenhed skildret det lille mellemspil i en kortfattet opsats i museets årbog, i hvilken han omtaler oberleutnanten som »en tilsyneladende kultiveret og yderst elskværdig yngre mand«.

En dag, da jeg stod af toget på Firhøj station, var kanonerne netop ankommet med et særtog, som var rangeret ind på sidesporet. Det myldrede med bevogtningsmandskab. Ved hver ende af togstammen var posteret en maskingeværskytte med våbnet på trefod. Og langs begge sider af togstammen patruljerede soldater med skudklare maskinpistoler eller karabiner. Enhver mulighed for sabotage var udelukket.

Derimod lykkedes det at sinke anlægsarbejdet ved sabotage mod tyskernes store betonkanon, oven i købet to gange. I Gilleleje fik den melis i benzintanken og syre på magneten – og i Hesbjerg fik den tillige schellak i cylindrene. Det medførte dog kun forsinkelse, da tyskerne skaffede andet maskinel og passede bedre på det.

Gårdejer Madsen og hans familie blev boende på Hesbjerggård skønt batteriet kun lå 150 meter fra gården. I betragtning af den vellykkede allierede invasion i Nordfrankrig samme år mente August Madsen, at risikoen for en ekstra invasion på Nordsjællands kyst var til at leve med. Dyrene og gården skulle passes uanset krigen.

Tysk FLAK-kanon på Hesbjerg batteri.

Til en del af gårdens jorder gik den eneste vejadgang tværs gennem batteriet og derfor blev Madsen og hans karl udstyret med »Ausweis«, så de kunne køre igennem under markarbejde.

August Madsen beretter flere enkeltheder om denne tids særprægede landmandsliv på Hesbjerg. Da der blev støbt fundamenter til de store kanoner skar det gårdejereren i hjertet at se den gode beton forsvinde i jorden til ingen verdens nytte. Cement var en mangelvare under krigen og der gik meget til, for hvert fundament var på 5 x 5 x 5 meter. Da batteriet en tid efter krigen blev demonteret blev den øverste halvdel af fundamenterne sprængt bort. Resten ligger stadig skjult i jorden.

Prøveskydningen med de store kanoner blev en ubehagelig oplevelse for folk, der var ude med deres heste. Eksplosionerne og trykbølgerne var mere end de fleste heste kunne stå for. Madsen har fortalt mig, at han var i marken for at »strø møg«. Den første eksplosion tvang hestene i knæ, og så styrtede de vidskræmte dyr hjemad mod gården med vogn og kusk, mens sidefjæle og gødning raslede af.

Artilleristerne og andre tyske soldater var indkvarteret i omkringliggende ejendomme, som tyskerne havde beslaglagt til formålet. Det var to herskabelige sommerhuse, kursus ejendommen Munkerupgård, villa Enebo nær Hesbjerg højen og muligvis flere andre.

Mørklægningens fortrædeligheder

Ved besættelsens start blev der indført total mørklægning. Alle vinduer skulle afblændes med sort papir – også butiksvinduer – inden der blev tændt lys om aftenen. Nakkehoved fyr blev slukket. Gadelygter blev slukket og vi gik med hvide armbind om natten for at undgå at støde sammen. Alle køretøjer, selv cykler, fik lygterne afblændet, så kun en smal stribe lys slap igennem. Selv sankthansbål blev forbudt, men som en broderlig hilsen tændte vore svenske venner bål sankthansaften, selv om de normalt ikke fejrer sankthans.

Mørklægningens formål var naturligvis at gøre det svært for allierede fly at orientere sig, men på disse kanter virkede det parodisk, da den svenske kyst lå badet i lys fra gadelygter og private huse.

Vi kaldte lysene i Sverige for »Kronprinsessens perlekæde«, fordi kronprinsessen, senere Dronning Ingrid, var svensk født.

Min familie og jeg boede i Tornbakkehus på Grøndahlsvej nr. 7 i første klitrække med frit udsyn over havet. Når der var allierede overflyvninger benyttede Hornbæk batteri en kraftig lyskaster for at lokalisere de fjendtlige fly og når det lykkedes bragede FLAKskytset løs. Vi fulgte begivenhederne fra skrænten, men jeg har aldrig oplevet, at tyskerne havde held med sig.

Bramfrit smædevers

I Gilleleje skole lærte jeg følgende smædevers om nogle af Nazitysklands ledende folk:

*Først så ta'r vi Hitler
ved hans vingebe.*

*Siden ta'r vi Göring
og slår ham mod en sten.*

*Derpå skal Himmler hænges op
ved siden af von Ribbentrop
og så er de til grin
de fire nazisvin.*

Smædeverset var et robust udtryk for folks harme over besættelsen. Man kan sige, at hvad verset savner i litterær elegance, har det til gengæld i klarhed. Se i øvrigt hosstående faktaboks vedrørende de omtalte personers skæbne ved krigens slutning.

Adolf Hitler – Tysklands »Führer« og rigskansler. Selvmord ved skydning 30. april 1945 i rigskancelliet i Berlin.

Hermann Göring – Generalfeltmarskal og chef for det tyske luftvåben. Dødsdømt ved krigsforbryderprocessen i Nürnberg 1945. Begik selvmord med gift kort før henrettelsen.

Heinrich Himmler – Rigsindenrigsminister og chef for Gestapo (Geheime Staatspolizei). Selvmord med gift maj 1945 efter at være arresteret af engelsk militær.

Joachim von Ribbentrop – Tysk udenrigsminister. Henrettet efter dom ved Nürnbergprocessen.

Hunger efter sande nyheder

Vi kunne ikke stole på de politiske og militære nyheder i danske aviser og radioen, da tyskerne censurerede begge dele med hård hånd. Derfor fik vi vort nyhedsbehov dækket gennem de talrige illegale blade, bl. a. Frit Danmark, samt den engelske radios danske udsendelser. Vi havde alle en »London antenne« og sad hver aften med hovedet inde i radioen.

BBC's kendingssignal var 4 dumpe paukeslag, et tema fra Beethovens Skæbnesymfoni, og trods min unge alder tænkte jeg, at når englænderne havde åndsoverlegenhed til at bruge en *tysk* komponists værk som kendingssignal, måtte de ende med at vinde krigen. Efter kendingssignalet kom den danske speaker: Her er London, BBC sender til Danmark. Derpå den fejende flotte »Prins Jørgens March« samt objektive nyheder fra Danmark og udlandet. Til slut de såkaldte særmeldinger, »Hilsen til Finn o. s. v.«, der var kodeord til frihedskæmperne om hvor og hvornår, der blev kastet våben og sprængstoffer ned i de såkaldte containers.

Tyskerne gjorde hvad de kunne for at forstyrre BBC's udsendelser med støjsendere, men budskaberne gik alligevel forståeligt igennem.

Nogle vil måske tænke, at vort forhold til BBC vel ikke er specielt lokalhistorisk. Og dog: Munkerup

Batteriets superkikkert.

var dengang en lille flække og netop det gjorde, at vi havde en klaustrofobisk følelse af at være spærret inde på en øde ø. Stemmen fra den frie verden virkede derfor befriende.

Isvintrene

Årene 1940, 1941 og 1943 var strenge isvintre, hvor der blev målt op til 30 minusgrader i Gribskov. Vældige isskrudninger af flere meters højde hobede sig op på stranden, havet var islagt så langt øjet rakte og fiskerne kunne ikke gå ud. Nogle forsøgte sig med at hugge hul i isen for at pilke torsk, men det kunne være farligt. Werner Christiansen fra Munkerup, chauffør Jørgensen og Johannes Jørgensen fra Villingebæk kom i fare 3 km ude på isen ved Villingebæk, da isen brød op så de stod på en isflage, som drev udad. Henry og Johannes Nielsen, begge Villingebækfiskere, kom til hjælp med en båd, som de trak over isen med kølen som en slags slædemede. De fik bragt de nødstedte torskepilkere frelste i land.

I marts 1942 indtraf et sjældent og meget alvorligt naturfænomen. Det regnede voldsomt samtidig med, at det var streng frost. Det medførte, at elledninger og telefonledninger blev indkapslet i ca. 2 cm. tyk is. Ledningerne faldt ned og mange ledningsmaster knækkede, så de lå på kryds og tværs over landevejen sammen med væltede træer. Vi sad isoleret i vore huse, uden telefonforbindelse og uden elektricitet til belysning og madlavning. Gennem en imponerende indsats fra telefonselskabet og NESAs blev normale forhold genoprettet på forholdsvis kort tid.

Isvintrene medførte også, at vandrørene i køkkenet ofte frøs til og så måtte vi hente vand fra en dyb boring i det daværende Munkerup Vandværk.

Elrationeringen var utrolig streng. For en familie på 4 personer med elkomfur udgjorde den til slut 660 kWh pr. år. Prøv at sammenligne med din sidste årsopgørelse fra NESAs.

Lokalt brændsel i ovn og pipe

Tidens mangel på snart sagt alle varer gjaldt naturligvis over hele landet og er tidligere omtalt i adskillige bøger. Derfor vil jeg blot supplere med oplysninger om lokale fænomener.

Kul og koks var ikke til at opdrive. I stedet fyrede vi med bøgebrænde fra Gribskov. Vi brugte noget, der hed industriklov og det var godt, men rationen var utilstrækkelig, så vi brugte også tørv fra de lokale tørvemoser. Jeg supplerede med pælestumper samlet op på stranden. De brændte godt, men mange var tæt besat med søm, hvilket prægede asken.

Om vinteren opholdt vi os i husets mindste stue for at spare på brændsel og el. Der var frostgrader i soveværelset, så man tog tøj på, når man gik i seng

Rygerne havde en ond tid. Efterhånden blev alle tobaksvarer fremstillet af 100 % dansk tobak. Vistnok ukendt for de fleste blev der dyrket en del tobak på arealer i Søborg sø. Min ven Frede Jørgensen fra Firthøj kunne skaffe tobaksblade fra Søborg, og dem brugte vi til at fremstille vor egen variant af den til piberygning eftertragede pladetobak. Tobaksbladene, der var pæne og store, blev først hængt til tørre på tørresnøre i et udhus. Når de var blevet smukt gyldne gik vi videre. Bladene blev lagt oven på hinanden og ind imellem blev de fugtet med en væske, der hed tobaksaroma. Derpå blev de rullet tæt sammen og produktet blev sat i pres på Fredes høvlebænk. Efter en vis tid kunne vi så tage en fast tobaksblok ud og skære den ud i skiver med en skarpsleben kniv. Det færdige produkt blev rygeligt, men vi var enige om, at Søborg næppe havde en fremtid for sig som tobaksdistrikt, når det blev normale tider. Det var i øvrigt Frede som hældte schellak i førnævnte tyske betonblandemaskine.

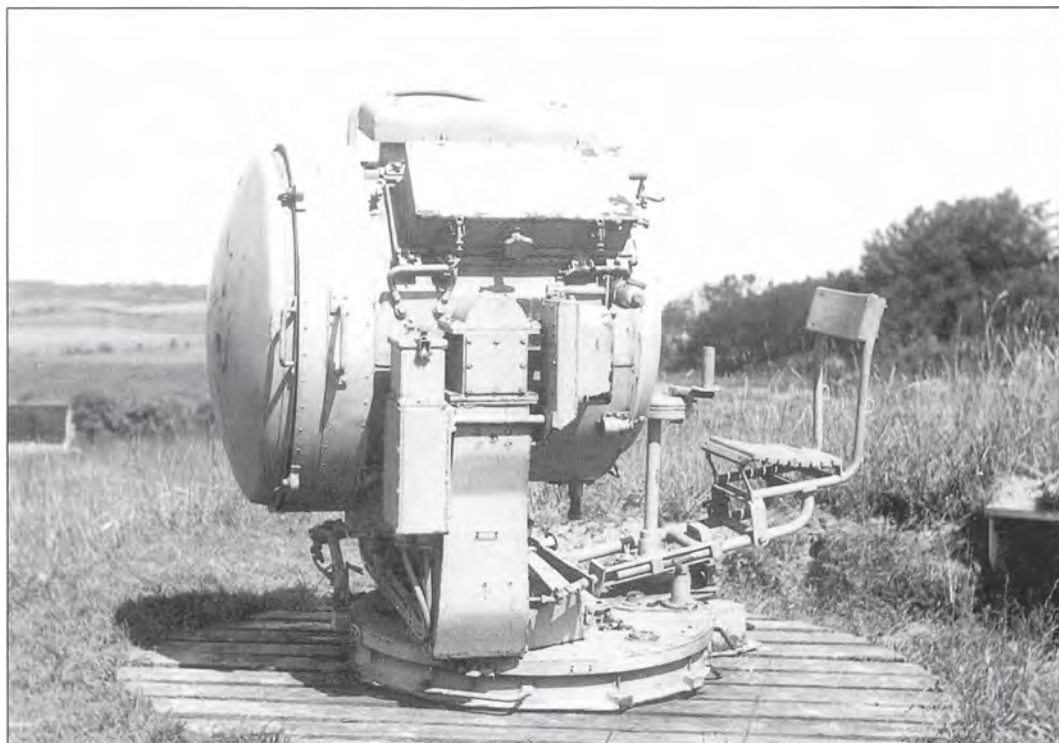
Jødernes flugt

De dramatiske begivenheder under de danske jøders flugt til Sverige er udførligt beskrevet i Christian Tortzens bog »Gilleleje oktober 1943«. Jeg vil derfor kun omtale en enkelt ikke tidligere beskrevet episode med tilknytning til Munkerup.

En dag i oktober fik familien Adamsen en telefonopringning fra venner i København, der spurgte om de kunne hjælpe 3 jøder til Sverige. Det sagde de ja til, da Richard Adamsen, som dengang var deltidsfisker, havde en jolle med påhængsmotor liggende ved slæbestedet i Villingebæk. Og den var stor nok til at »sætte 4 mennesker over«.

Da flygtningene ankom til Munkerup var selskabet vokset til 12 personer. Det gav trængsel i en bungalow. beboet af et ægtepar med 4 børn, og båden kunne kun tage 4 passagerer ad gangen. En fordeling på flere ture ville tage for lang tid, fordi risikoen for opdagelse voksede, jo længere flygtningene måtte blive i Munkerup. Derfor tog Richard Adamsen til Gilleleje og fik aftalt med fisker Carl Rasmussen, at han skulle hente jøderne på stranden ud for Munkerup, hvor Richard Adamsen og hans nabo Hakon Larsen sejlede dem ud til kutteren Thor med Adamsens jolle. De nåede alle velbeholdent over til Höganäs.

Men de trætte og sultne mennesker måtte inden da også have noget at spise, så Karen Adamsen cyklede til Dragstrup og foretog et større indkøb hos slagtermester Corneliussen, som blev noget forbavset over mængden, men fru Adamsen sagde, at »man har da lov at holde familieselskab, selv om der er krig«.

Dette er formodentlig en lyskaster.

Bespisningen gik dog ikke uden problemer, da flere af jøderne var strengt ortodokse. De klagede over, at maden ikke var »kosher«, d. v. s. ren ifølge Moselovens rituelle anvisninger. Fru Adamsen fastslog så bramfrit, at de måtte tage til takke med den mad, hun havde mulighed for at servere eller også måtte de sulte.

De lokale frihedskæmpere

Frihedskæmperne koncentrerede sig om fremskaffelse og distribution af våben og sprængstof til den nordsjællandske og københavnske modstandsbevægelse.

De første våben blev »organiseret« fra den danske hærs depot i Gribskov. Hovedparten fremkom dog ved engelske flyvemaskiners våbenedkastninger over Gribskov.

De lokale frihedskæmpere var medlemmer af gruppen Søstjernen, Gilleleje og Kulsvierbataljonen. Jeg vil her indskrænke mig til at omtale nogle fra Munkerup og en fra Villingebæk, som jeg har kendt.

Thorkild Nielsen beskæftigede sig med førnævnte aktiviteter og fungerede tillige som våbeninstruktør på basis af sine erfaringer som korporal i Livgarden. På et tidspunkt blev Thorkild ulykkeligt arresteret af Gestapo. Han blev tortureret, men røbede intet og blev så dødsdømt ved en tysk standret. Men tyskerne er som bekendt ordensmennesker og han skulle derfor henrettes i den jurisdiktion, hvor han var dømt, d. v. s. København. Den 2. maj 1945 blev han sammen med 12 andre sendt afsted med tog fra den tyske fangelejr, Frøslevlejren i Sønderjylland mod København. På grund af de kaotiske trafikforhold ved krigens slutning nåede toget aldrig frem og det frelste Thorkild Niensens liv.

Brødrene Leif og Bent Rasmussen, der også havde deltaget i diverse illegale aktiviteter, frelst sig i tide ved flugt til Sverige sammen med det tidligere omtalte ægtepar Karen og Richard Adamsen. De sejlede over i Adamsens jolle. Leif og Bent Rasmussen kom hjem i maj 1945 som soldater i Den danske Brigade, Danforce.

Fisker og strandfoged Henry Nielsen, Villingebæk, blev sidst på besættelsen arresteret af Gestapo for sejlads med jøder. Han blev sat i Vestre Fængsels tyske afdeling og slap heldigvis uskadt fri ved befrielsen.

Fisker og havemand Werner Christiansen blev arresteret af Gestapo for at have huset illegale personer. Han blev ligeledes sat i Vestre Fængsel, hvorfra han slap uskadt ud ved befrielsen.

I Gribskov står en mindesten for to engelske flyvere, der omkom da deres fly styrtede ned under indflyvning til en våbennedkastning 30/9 1944. For at finde stenen parkerer man på p-pladsen ved Mårum station. Man går derpå ad Gantekrogsvej til Bolandsvej og så ad en sti til Nyholmsvej, hvor mindesteden er placeret i vejens venstre side.

En ejendommelig episode

En søndag da jeg stod i Søborg kirkes våbenhus umiddelbart før gudstjenesten, oplevede jeg noget atypisk. Ind træder en tysk officer, som lægger sit våbenbælte inklusiv pistol fra sig på en bænk, hvorefter han går ind for at deltage i gudstjenesten. Han kendte åbenbart den ældgamle skik, at man lægger sine våben fra sig, inden man går ind i Guds hus og havde også pli nok til at følge traditionen.

4. mellem gik i strejke

I juli 1944 udbrød generalstrejke i Storkøbenhavn og flere større byer rundt om i landet. Folk reagerede spontant mod de talrige tyske terrorhandlinger. Vor klasse i Gilleleje skole besluttede i et frikvarter at slutte op om strejken. I næste time, ironisk nok engelsk, forsøgte skolens leder, Frederik Larsen, at lade som om intet var på færde, men alle eleverne forholdt sig fuldstændig tavse. Det blev som minutterne gik en mere og mere pinlig nervekrig. Noget måtte gøres og jeg tog derfor orden og sagde: - »Jeg gør opmærksom på, at dette er ikke et oprør mod Deres eller skolens autoritet, men vi føler os moralsk forpligtet til at slutte op om Danmarks Frihedsråds strejkeparole«. Frederik Larsen svarede: »- Nuvel. Jeg vil drøfte situationen med lærerkollegiet«. Det gjorde han og nogen tid efter kom han tilbage og meddelte at skolen lukkede indtil situationen var afklaret.

De tyske flygtninge

I det tidlige forår 1945 flygtede 300.000 tyske kvinder og børn plus enkelte meget gamle mænd fra Østpreussen af angst for de fremrykkende sovjetrussiske hære. De ankom til København og tyskerne rekvirerede alle nogenlunde egnede bygninger i København og Nordsjælland for at skaffe dem tag over hovedet.

I Gilleleje blev skolen – den nuværende 1920-skole – belagt med flygtninge. Undervisningen blev forlagt til bl. a. Luthersk Missionsforenings bygning på Vesterbrogade. Det var ganske hyggeligt, fordi vi i frikvartererne kunne gå en tur på Vesterbrogade.

Det engang så mondæne Hulerød Badehotel blev også belagt med tyske flygtninge og det samme gjaldt Pension Havblik i Villingebæk og muligvis også andre bygninger i vor kommune.

I en periode efter besættelsen udførte frihedskæmperne forskellige opgaver og deres personlige våben blev registreret. Her Thorkild Nielsens legitimation for Stengun, en britisk maskinpistol, som var meget populær blandt frihedskæmperne.

Jeg fik på Havblik et godt indblik i flygtningenes opfattelse af deres situation, fordi jeg var skolekammerat og ven med sønnen på Havblik og havde min daglige gang der. Det var en streng tid for husets frue, Anna Nielsen. Hun var sengeliggende med et hjertetilfælde og hendes mand, Henry Nielsen, var i tysk fangenskab. Derfor brugte hun Arne og mig som assistenter for at holde en smule orden på forholdene.

Flygtningene skulle selv sørge for madlavningen og det var let, fordi der var et veludstyret pensionatskøkken til rådighed. Der var også en stor spisesal. På Havblik var der udelukkende kvinder og børn. De var ikke ringere klædt end os andre og ikke præget af sult, men stærkt påvirket af mange års liv i en diktaturstat med ensrettet propaganda. For at give dem mulighed for at få noget at vide om deres lands aktuelle militære og politiske situation stillede jeg køkkenets radio ind på BBC's tysksprogede nyhedsudsendelser, men dem affærdigede de som engelsk propaganda og stillede i stedet om til en af de endnu fungerende tyske sendere hvis fortolkning af forholdene, de var vant til. Som en tragisk slutvignet kan nævnes, at et ganske lille barn blev alvorligt syg. Jeg fik tilkaldt en tysk læge fra garnisonen i Hornbæk. Han kom straks og behandlede barnet, men det døde alligevel kort efter.

Legitimationskort Nr. *25a.*
 Gyldig fra *15/5* 1941 til *3/13* 1942.

Formet d. *1/4* 1942 indtil *31/12* 1948
 Politimesteren i Hillerød m. v.
Mølleby P. P. V.

POLITIKREDS Nr. 7
 Købstad
 v.

Axel Werner Christiansen
 Underskrift

Efternavn: *Christiansen*
 Samtl. Fornavne: *Axel Werner*
 Føds.aar & Dag: *20-5-1902*
 Fødested: *Søborg* Nationl. *Dansk*
 Stilling: *Bøvmand og Lister*
 Bopæl: *Munkerup*

Indehaveren, hvis Identitet bevidnes, er berettiget til
 at udøve den Side 2 angivne Færdsel og Virksomhed.

Politimesteren i *20. 5. 1941*
 den *20. 5. 1941*
 POLITIKREDS Nr. 7
 Hillerød Købstad
 m. v.

Legitimationskort for sejlads
 tilhørende Werner Christiansen,
 Munkerup.

Taberne går hjem

Kort efter befrielsen forlod de tyske soldater Munkerup for at gå hjem til riget. Jeg stod tilfældigvis på hjørnet af Munkerup Strandvej og Firhøjvej og så dem passere. De medbragte personlige ejendele læsset på kærre og cykler. Der var intet af de foregående års militære pragt over dette tilbagetog, men på nogle ansigter fornemmede man et udtryk af lettelse. De havde dog trods alt overlevet den hidtil værste af alle krige. Omkringstående danske iagttoget optoget i tavshed, men det var med befrielse, at vi så den sidste tyske soldat forlade Munkerup.

Gert Grøndahl, født 1929 i Esrum. Journalist og grafisk konsulent. Tilbragte barndom og ungdom i Munkerup. Siden 1963 på ny bosat i Munkerup. Bidrag i Gilleleje Museums årbøger 1948, 1950, 1951, 1979 og 1984.

JENS GRAM OG NANNA BIRCH

- to københavneres vej til Helsinge

Af Allan Rasmussen og Søren Frandsen

I Store Helliggeiststræde nr. 13 fødtes den 5. december 1872 en dreng, der fik navnet Jens Laurits med efternavnet Gram. Den tætte bebyggelse i det indre København blev rammen omkring hans opvækst, men barndommen blev på en vis måde præget af et atypisk storbyliv, der var med til at påvirke Jens senere beslutning om at blive dyrlæge. I sin alderdom nedskrev Jens Gram sine erindringer fra barneårene i København. Indtrykkene fra byen havde fæstnet sig i det modtagelige drengesind. Grams beretning gengives her i reduceret og redigeret form:

I Store Helliggeiststræde nr. 13 var vi næsten genbo til Hovedpostgården. På vor side af gaden var der ikke andre ejendomme, men en gård med bag- og sidehus. Forhuset var et af de højeste. Fra det øverste tagloft havde man udsigt over alle Københavns tage. I huset boede handlende og håndværkere. Naboen var dog en større forretning. De fabrikerede og solgte lærreder (drejler).

Selve Ejendommen havde to porte: en til gården og en med opgang til en dansesalon ved navn Phønix. Midt imellem lå en kælder, hvor en af de rigtig gamle elskværdige urtekræmmere boede. Der købte vi drenge lakridsrod for 2 øre og når en af de meget store tønder med sukker kom fra de Vestindiske Øer, fik jeg et stykke rørsukker, der var brugt til at stive tøndens af indvendig. Da jeg blev stor nok hjalp jeg urtekræmmeren, der hed Aabel. Det var det eneste sted, jeg måtte gå.

Vor lejlighed var på tre værelser og lå over porten. Den var lille men ret god og mor var meget proper. Til gården var der dagligstue og en pæn spisestue med forskellige polerede møbler. Mod gaden havde vi soveværelse med fars, mors og min seng. Køkkenet lå mod gården.

Min far Carl Gram havde fra porten opgang til sin dyrebutik. Den var rummelig med højt til loftet. Hele det store vindue mod gaden var fyldt af fugle i gode bure ovenpå hinanden med papegøjer nederst. På væggene var bure med tropiske zebrafinker, tigerfinker og alle arter af estrilde. Om vinteren havde vi nordiske fugle: stillidser, dompap, korsnæb m.m. På disken stod de sarteste småfugle og de værdifulde og sjældne Papegøjer.

Dyrlæge Jens Gram.

Til jul gik en mængde guldfisk i et meget stort akvarium. Et glas med to til tre guldfisk var en meget brugt gave. De kom direkte fra Italien i store tynde blikbeholdere indsat i stærke flade kurve. Spandene var helt overklistede med sedler og påskriften »Bitte um Wasser«. Bane- og toldpersonalet hele Europa igennem var flinke til at hjælpe fiskene til nyt iltholdigt vand. Jeg var mange gange med ved afhentningen på den gamle hovedbanegårds perron, når iltoget fra Hamburg kom. Fars bud og jeg var så kendt af hele personalet, at vi gik frit alle vegne indenfor afspærringen.

Til jul var der også gang i salget af Harzer-sangfugle, hanner der kom direkte fra Harzen, hvor salget var en indtægtskilde for mange småhåndværkere. Fuglene blev transporteret i små smukke pindebure med små ben. I hvert bur var der pind, vand- og lerkar, det sidste til frø. Ved modtagelsen var de stablet tæt sammen med 20-35 i hvert bundt indpakket i stærkt gråt papir med et lille rundt hul ved hvert æde- og drikkekar. Flere af dem sang. De var dyre med en pris på mellem 10 og 20 kr., men der var god afsætning. Far lærte mig at udvælge de bedste sangere. Når det blev tussmørke tog jeg en op i soveværelset og som regel sang den straks og fik karakter. De særlig gode sorterede far fra. De blev i lejligheden til særlige liebhavere.

I tagetagen havde far duer. Stedet udviklede sig til et af byens berømte brevdueslag. Duerne gik løse i forskellige rum, men nogle var også i bure. Mange, især håndværkere, indrettede dengang dueslag i lejede tagrum i høje ejendomme med godt lys, glastagsten og tagvinduer samt flyvebræt udenfor. Fornøjelsen var at iagttage duerne, passe dem og se dem flyve i store flokke uden udbrydere. Navnlig søndag formiddag var der over København mange flokke i luften. Fars gode flyvere og deres unger var en god salgsvare.

Der kom ikke så få gæster i mit hjem, men det var næsten altid due-, fugle- og naturvenner. Den hyppigste var vinkyper Høyrup ansat i firmaet Lorentz Pedersen i St. Strandstræde. Han boede i Adelgade/Borgergade-kvarteret tæt ved Gothersgade og havde her dueslag.

Om søndagen fik vi ofte meget fin mad. Mor, der var landmandsdatter fra Møen, havde været hos en jødefamilie, der forlangte ekstra gode middage, et krav mor kunne leve op til på grund af en særlig uddannelse. Til vore søndagsmiddage leverede vinkyper Høyrup vinen.

Medens vi boede i Helligøjststræde blev Helligåndskirken i årene 1878 – 80 ombygget. Mens det stod på fulgte vor tjenestepige Sisse mig hen til snedkeren og tømreren på byggeriet, som far kendte fra dueverdenen. Jeg fik træstykker at save og passe til og var der mange timer, til jeg blev hentet hjem.

Foruden dueslaget på loftet i Helligøjststræde, havde far mens forretningen gik godt lejet tagrummene i ejendommen Raadhusstræde 4 til sine duer. Det var en af byens gamle patricierhuse. Senere flyttede hele familien til denne adresse. I loftsetagen var der god plads. Ofte var der også høns i et mindre rum. En særlig ivrigt galende hane gav dog så mange klager fra ejendommens beboere, at hønsegården måtte nedlægges. Ellers var det kun de bedste duer, der fik plads i dueslaget i Rådhusstræde. Derfor var det også kun de rigtige kunder, der kom her.

Far fik efterhånden en stor omsætning, der også omfattede salg til provinsen, men duer blev også sendt til Sverige og Norge, ja selv købere i Amerika og Grønland meldte sig. Til brug for transporten blev fremstillet mange bure af tynde brædder og lister. Far blev ekspert på duer og udgav i 1888 bogen »Husduen« om den danske due, som han fik succes med. Den var så stor, at en revideret udgave kom i 1910, hvor far opholdt sig i Helsingøe hos os.

*Esrum Møllegård
med Esrum
Kloster i
baggrunden. Foto
cirka 1913*

*Samme motiv
fotograferet i 2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Før nu

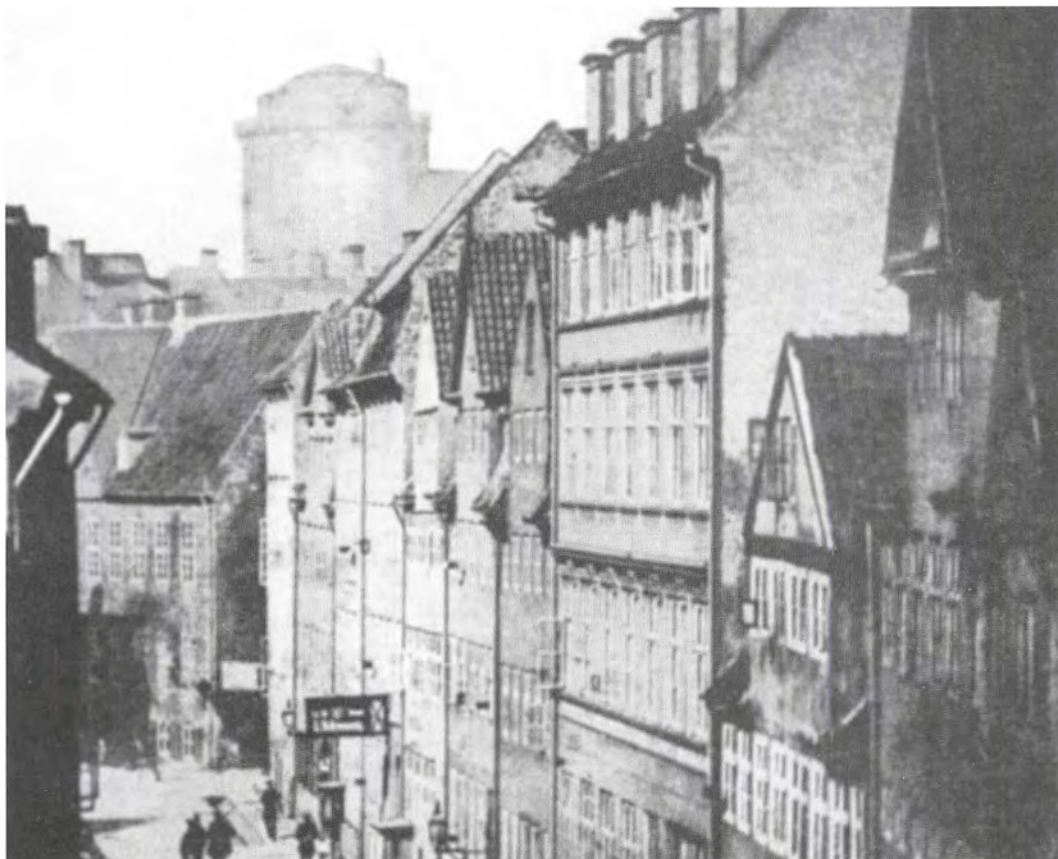

*Ramløse skole på
Frederiksværksvej, fotograferet
i 1920*

*Bygningen som den ser ud i
2003.
(Foto: Peter Kalko)*

Jens Gram blev født 1872 i Store Helliggeiststræde i det indre København. Gaden var oprindeligt en af adgangsvejene til det middelalderlige Helligåndskloster. Den bevarede del af dette bygningskompleks hedder i dag Helligåndshuset(kirken) og ligger nord for Strøget op til Amagertorv. Store Helliggeiststræde løb i sin tid øst for klosteret fra Amagertorv til Valkendorfsgade og er i dag en del af Niels Hemmingsensgade. Fotografiet fra 1843 viser den nordøstre side af husrækken i Store Helliggeiststræde med Trinitatis Kirke med Rundetårn i baggrunden. (Fot. Københavns Bymuseum).

Far og mor var tilfreds med deres tilværelse. Ved siden af sit engagement i duerne fik far lov til at dyrke sin anden interesse, der var jagt, mens mor var glad for sit hjem med de pæne møbler.

Jens Gram har i sine erindringer kun omtalt barndomsårene i København. Jens var en meget selvstændig dreng, lidt af en enegænger med en stærk vilje, men besad en elskværdig og tillidsvækkende natur. Omgangen med faderens fugle har uden tvivl vakt interessen for dyrlægegerningen. Da Jens i 1888 var færdig med kommuneskolen ønskede han derfor at blive optaget på Den Kongelige Veterinær (og Landbohøjskole), men var for ung. Derfor tog han i første omgang et job som medhjælper på et handelsgartneri i Københavns omegn, hvor han fik interesse for frugtavl. I august 1889 lykkedes det at blive optaget på dispensation på skolen og i oktober 1894 var Jens Gram færdiguddannet som dyrlæge. Efter den obligatoriske assistentperiode på mindst to år kunne han i 1897 nedsætte sig som dyrlæge i Helsingø. Til nytår 1897 kom Jens Gram til byen med postdilligencen fra Kagerup, hvortil der var

forbindelse med Gribskovbanen fra Hillerød. Med sig havde han en kasse med sine dyrlægeinstrumenter, et par kufferter med personlige ejendele og 72 kr. på lommen. Den 24-årige dyrlæge havde sikkert store forventninger til fremtiden, men var vel også spændt på, hvordan han ville falde til i det nye miljø? I forbindelse med arbejdet som dyrlæge traf Jens Gram en ung pige, der senere skulle vise sig at blive hans hustru. Dette bringer os i første omgang tilbage til København.

Den 7. marts 1880 fødtes i København en pige, der blev navngivet Nanna Frederikke Birch. Faderen var juveler Vilhelm Birch. Nanna Birch skrev i 1958 sine erindringer, hvorfra følgende skildring i reduceret og redigeret form stammer:

Nogle af mine første erindringer stammer fra dengang vi boede på Kalkbrænderivej på Østerbro. Mor satte mig op på køkkenbordet, og her stod jeg og så en meget stor brand, antagelig Københavns Dampmølle eller muligvis Christiansborgs brand. En anden gang var jeg meget forbavset over, at vore senge blev flyttet ud på trappeafsatsen, da det var et slemt tordenvejr. Huset var nemlig af træ, så mor var bange for lynnedslag. Også en anden oplevelse husker jeg tydeligt – jeg var vel 3 – 4 år. Mælkemanden kom hver dag og ringede udenfor villaen, og jeg løb med den unge pige derud for at købe hos ham. Det var jo så interessant med de haner, hvoraf forskellig mælk kom ud. En dag gik naturen over optugtelsen, og jeg ville også prøve at dreje, mens mælkemanden var ovre på den anden side. Til min rædsel fossede mælken ud, og i min angst glemte jeg at dreje den tilbage og for ind i haven og gemte mig bag nogle buske og hørte mælkemandens råb »Din satans tøs«. Jeg var så rædselsslagen, at jeg blev der i flere timer, inden jeg vovede mig frem. Men antagelig havde nogle af de voksne set mig, for ellers var jeg jo nok blevet eftersøgt.

Fra Kalkbrænderivej flyttede vi til Farimagsgade lige overfor Ørstedsparken og herfra til Gl. Torv. Vi flyttede tit. Enten mente mor at have fundet noget bedre, eller også var det for at få mere plads, efterhånden som familien voksede. Vi var i alt 4 børn. På Gl. Torv boede vi en del år, da det var rart nær ved forretningen.

Her begyndte jeg min skolegang med en privatlærerinde, det første år sammen med en datter af skuespiller Victor Neumann; hun kom hver dag hen til os fra Nørregade, hvor de boede. Da jeg blev 8 år, må mor have ment, at jeg nu var stor nok til at færdes ene på gaden, for da blev jeg sat i Frøken Sommers private Pigeskole, der lå i Havnegade 13 – 15. Da jeg fyldte 15 år i marts og skulle konfirmeres i april, syntes mor, at jeg, der gerne ville læse videre, godt kunne undvære det sidste år i frk. Sommers Skole og komme ind et sted, hvor jeg kunne tage præliminæreksamen. Valget faldt på Frøken Paludan Müllers Skole på H.C. Ørstedesvej, men jeg måtte lære matematik og fysik, som jeg aldrig havde haft, i sommerferien for at kunne følge med.

Vi blev opdraget med en udpræget pligtfølelse. Der var ikke noget der hed at blive hjemme fra skole, hvis det ikke var strengt nødvendigt, eller skulke for andet, man havde fået besked på.

Der kom megen ungdom i vores hjem, og både far og mor var glade for dem. Men mor manglede evnen til at skabe sammenhold, når vi var alene. Derfor var der altid en ven eller veninde hos os. Det passede os udmærket. Når mor skulle hygge sig, var det med en bog og så helst alene. Far derimod kunne man ligefrem se på, hvor han hyggede sig, når han satte sig med sin pibe og en avis og lyttede til os unge. Men alle holdt af at komme i vort hjem, da de følte, at de var velkomne. Mine yngre søskende Jutta og Otto var henholdsvis godt 4 og 7 år yngre, så vi regnede jo ikke med dem som kammerater. Det var først senere hen i livet, at vi fik glæde af hinanden.

Både far og mor var glade for landlige omgivelser og flyttede derud om sommeren, men altid nær København, så far kunne overkomme turen til og fra juvelerbutikken hver dag. Som små boede vi engang i Valby i et gartneri, der helt lå i landlige omgivelser. Senere boede vi i Charlottenlund eller Ordrup, hvor turen hver eftermiddag for os børn gik ned til Charlottenlund Badeanstalt.

Når vi alle boede på landet, tog familien næsten hver søndag på skovtur. Det var fars bedste dag, men også her var der næsten altid nogle fremmede med. For mit vedkommende drejede det sig om Ellen eller kusinerne og det fortsatte, da Otto og Jutra blev ældre med deres venner. Så pakkede mor pålæg, brød og et lille udhulet surbrød som smørskål i en æske, og turen gik næsten altid til Skovløberstedet ved den røde låge ved Springforbi. Der fik vi øl, dug, tallerkener og spisegrejer, og vi lod mors mad smage. Bagefter lå vi i græsset eller legede eller gik op til Eremitageslottet og så på dyrene. Vi spiste alt op, navnlig surbrødsskorpene, hvori smørret havde været, så vi på hjemturen ikke havde noget at bære på. Vi diskuterede gerne, hvor eftermiddagskaffen skulle indtages. Valget stod mellem Bellevue Strandhotel, Skodsborg Pavillon og Posemandens Hus.

Efter præliminæreksamen startede jeg mit 2-årige ophold på Slettegård som lærerinde for tre børn hos forpagter Larsen. Efter eksamen gjaldt det jo »hvad nu?«. Jeg selv ville helst have læst videre, men dengang var det jo endnu så sjældent, at jeg endda var den eneste af mine kammerater, der tog præliminæreksamen - og far syntes vist også, at det var nok med 2 sønner, der skulle studere. Næst efter at læse ville jeg helst på kontor, men heller ikke det var passende dengang. Så var der kun valget enten at blive hjemme og flytte støv, som vi kaldte det, eller at blive lærerinde. Jeg valgte det sidste, men ville ud som privatlærerinde.

Efter at jeg havde svaret på en annonce, kom forpagter Larsen op til os for at se og tale med mig. Han lød venlig, og jeg syntes godt om ham. Jeg mente han måtte være typen på en landmand, skønt jeg aldrig havde kendt en. Resultatet blev, at jeg skulle komme ud til dem i løbet af 14 dage med en kæmpe løn af 75 kr. for et halvår.

Der blev stor opstandelse mellem mine kammerater, og navnlig de mandlige erklærede, at det sikkert ikke varede ret længe, inden jeg var hjemme igen. Jeg sagde ingenting, men svor indvendig, at jeg nok skulle vise dem, at de tog fejl. Jeg tog så derud fulgt af mor. Vi blev hentet ved den nylig åbnede station i

Nanna Gram, født Birch.

Helsinge af hr. Larsen. Det var i charabanc, og jeg må sige, at det var et par flotte sorte heste, det kunne jeg dog se.

På Slettegård mellem Laugø og Valby var der en stor hyggelig gårdsplads med et stort valnøddetræ midt i, men det var også det eneste kønne, nej, hovedbygningen var også en hyggelig gammel bygning. Men vi kørte op foran en sidebygning, der var bygget sammen med stalden.

Vi gik indenfor, først i en lille meget mørk entre og derfra ind i en lille spisestue. Her var yderligere 3 døre. Den ene gik ind til et mindre soveværelse, hvor der stod en bred dobbeltseng og to barnesenge. I den store seng sov hr. og fru Larsen og den mindste pige på 3-4 år. Fra værelset var en lem ud til kostalden, så Larsen kunne ligge i sengen og holde kontrol. Den anden dør fra entreen gik ind til en dagligstue, der heller ikke var ret stor. Her stod et bord, en sofa og et par stole samt et klaver, men så var det også fuldt besat. Den tredje dør gav adgang til mit værelse, der også var skolestue. Det var ikke ret stort, og samtidig stod den ældste piges seng herinde. Det var jeg næsten mest ked af. Vore senge stod langs den ene væg, og modsat stod skolebordet samt en træstol til os hver, som blev trukket ud på gulvet om dagen. Op af denne væg var også plads til min kommode. Henne ved døren stod en lille servante og der var et forhæng til garderobe.

I hovedbygningen boede ejeren, jægermester Lowzow, men dem havde vi ingenting at gøre med. Derimod kom dyrlæge Gram hos jægermesteren og spillede l'hombre. Siden traf jeg dem hos hofjægermester Lund på Annissegård.

Fru Larsen var en lille kugle med et meget rødt ansigt, og mor mente, at hun var i 8. måned. Det var der nu ikke tale om, for det var hendes figur, og hun var selvfølgelig yderst venlig imod os. Vi spiste frokost og passiarede lidt med dem. Derefter gik vi ind på mit værelse, og mor sagde: »Vil du ikke med hjem igen, min pige, dette er vist ikke rigtig noget for dig«. Men nej, ikke tale om, jeg skulle da nok vise dem derinde i København, at de ikke skulle få ret. Jeg blev, selvom jeg må indrømme, at jeg var skuffet. Jeg troede, at sådan var der nu på landet. Hvis jeg havde vist, hvor hyggeligt der var andre steder, kan det såmænd godt være, at jeg havde forsøgt at få noget andet. Børnene var meget søde, og det var det vigtigste. Jeg fastsatte straks i tankerne mit ophold til 2 år og ikke en dag mere. Jeg regnede nemlig med, at så kunne jeg lige komme hjem til fars og mors sølvbryllup.

Så begyndte min lærerindegerning. jeg var lige fyldt 17 år, men så ældre ud. Larsen havde ikke spurgt om min alder, så de blev lidt forbavsede, da de hørte om den. Mor havde overfor fru Larsen taget det forbehold, at jeg KUN skulle være lærerinde. Det viste sig at være heldigt, for den forrige lærerinde havde hver morgen været med til at smøre mad til folkene. Nu gik det i stedet ud over den ældste af deres piger på 12 år. Den tidligere lærerinde havde ligeledes passet kakkellovnen og vasket gulvet i skolestuen. Jeg nøjedes med at tørre støv af derinde.

Folkenes morgenmad bestod af skummetmælk med rugbrødstæringer. De kaldte det hundezæde. Frokosten var en rundtenom med fedt og pølse og en rundtenom med margarine og ost. Mere fik de ikke, men de kunne få skiverne ligeså tykke, som de ville have dem. Der var dog den formildende omstændighed, at der fulgte en snaps med til hver, når de da var så heldige at få den, for kom man ikke lige til tiden, så havde andre drukket snapsen. Aftensmaden var nøjagtig som frokosten.

Vi andre levede rigtig godt, men ensformigt, på grund af den stadige vekslen mellem sulevælling, grønkål og gule ærter. Da jeg kom hjem, bad jeg meget om at blive fritaget for vælling. Jeg rørte ikke salt på Slettegård, for der var et saltkar på bordet, og det gik alle fingrene ned i, både rene og sorte negle.

Slettegaard.

Hvor var det håbløst at tjene på landet dengang. Der var 2 piger, men de skulle også malke. På stryge- og vaskedagene måtte de gå fra til malkningen. Nåede de ikke at stryge deres tøj, fordi der havde været så meget af familiens, måtte de undlade det, da ilden til strygejernet fra komfuret var slukket, når de kom ind fra malkning. Jeg husker, der var en lidt ældre svensk pige, som gerne ville se lidt pæn ud. Hun var utrolig grim, så det var lidt svært. Jeg tilbød hende, at jeg kunne stryge noget af hendes tøj sammen med mit eget, men det turde hun ikke tage imod, for hvis nogen opdagede det, ville de gøre nar af hende. Når hun havde fri om søndagen, pyntede hun sig og gik i kirke. Hun havde en parasol, men de andre folk stillede sig op og lo og råbte af hende, indtil hun både græd og rasede.

Fru Larsen havde spydigt spurgt mig, om jeg ikke var vant til at stryge? Nej, det var jeg ikke, men jeg skulle nok stryge mit eget tøj, og derved blev det. Så fandt fru Larsen på, at jeg skulle sy for hende. Jeg skulle brodere tunger på den ældstes konfirmationsudstyr. Det morede mig nu ikke, og så fandt jeg på at brodere forskellige ting og forære hende dem, eksempelvis en sofapude og et par morgensko til Larsen. Derefter kunne hun ikke være bekendt at brokke sig over, at det gik så langsomt med tungerne.

Min ældste elev var en pige på 12 år. Dernæst underviste jeg en dreng på 10 og en pige på 9 år. Den sidste i børneflokken var en lille efternøler på 3 -4 år. Jeg stod op ved 7 tiden, ordnede seng og tørrede støv af, og så kom pigen og lagde i kakkellovnen og vaskede gulv. Så trak jeg skolebordet ud, og skolen begyndte. Jeg måtte jo sørge for, at når den ene havde eet fag, så måtte de 2 andre skrive, regne eller sy, men selvfølgelig måtte jeg alligevel holde øje med dem. Det gik meget ordentligt, men ingen af dem var særligt begavede. Præsten erklærede dog ved den årlige eksamen, at han var tilfreds. Hr. Larsen spurgte mig engang, om jeg ikke kunne lære dem lidt fysik. Jeg prøvede at forklare dem noget fra min egen ringe viden, men det var håbløst, så det opgav jeg.

Foruden skolefagene skulle jeg også undervise de to pigebørn i musik. Den ældste lærte sig at spille »Den første kærlighed«, mere blev det ikke til, og den lille nåede vist aldrig længere end til skalaer. De hadede at øve sig, og jeg kan godt forstå det. Om vinteren foregik det i en iskold stue, så de af og til måtte ind og vande de stivfrosne fingre, mens jeg kunne sidde og gemme mine kolde hænder. Om sommeren var der i stuen indelukket med nedrullede gardiner. Vi kom aldrig i dette rum, undtagen når der var fremmede, og det var sjældent. Når det hændte, måtte jeg underholde med mine bravournumre på klaveret, og bagefter gav Emilie »Den første kærlighed«.

Om hverdagen sad vi om aftenen omkring bordet. Børnene læste lektier eller stoppede strømper. Larsen og forvalteren læste avis, fru Larsen og jeg sad med vort håndarbejde. Det kunne have været hyggeligt, men vi mælede ikke et ord, så jeg kikkede mange gange til uret, om den dog ikke kunne blive 9, så jeg kunne være bekendt at gå i seng med en bog. Varmen derinde gik ud om eftermiddagen, så jeg kunne ikke sætte mig derind.

Larsens havde svært ved at holde på deres lærerinder. De fleste steder sagde man: »Der bliver DE ikke ret længe«. Bagefter kan jeg egentlig heller ikke forstå min udholdenhed, da det var en komplet kontrast til det liv, jeg kom fra. Jeg tror egentlig ikke, at fru Larsen havde meget tilovers for mig, men hun var lidt bange for sin mand, og han holdt altid hånden over mig. Måske var hun tilstrækkelig dum til at være imponeret over mig lille københavnerpige, der måske var lidt bedre påklædt end de fleste på stedet, og måske også fordi, hun en gang havde gæstet mit hjem i København.

Engang havde jeg foræret den største pige et par skindhandsker, som jeg syntes var udtjente. Stor var min forbavselse, da fru Larsen havde dem på en dag, vi skulle til Helsingø og pigebarnet snøftende sagde, at hendes mor havde taget dem fra hende, hvortil fru Larsen svarede: »Ja, dem kan jeg godt bruge, der er jo forskel på Kong Salomon og Jørgen Hattemager.« Hvad skulle jeg sige til det andet end at blive flov.

Jeg blev bedt med til deres forskellige bekendte, og en dag var jeg inviteret ned til en proprietærfamilie, jeg godt kunne lide. Men da vi lige skulle til at gå op i vognen – det var en vogn med et sæde spændt fast bagi – begyndte den store pige at græde og hyle op om, at de altid skulle blive hjemme. Jeg tilbød at blive hjemme i stedet. Det passede fru Larsen mægtigt, hvorimod Larsen blev så rasende, at han hev bagsædet af og kastede det hen ad gården, imens fru Larsen skyndte sig op på sædet ved siden af ham, og så piskede han på hestene, så de fløj ud af gården. Jeg stod aldeles betuttet tilbage med børnene. Heldigvis var det sjældent det gik så voldsomt til.

Engang var jeg bedt til fødselsdag i Helsingø sammen med fru Larsen. Vi skulle spadsere derind og så hentes af hr. Larsen. Fru Larsen gik ikke så godt, så hun støttede sig til min arm. Det var meget varmt, og sveden perlede hende på panden. Hun var iført sin vildeste pragt, et rødt silkeliv og en grøn nederdel. Dertil en gul stråhat med blomster. Den sammensætning ligefrem skreg i den strålende sol, og jeg gik og tænkte på, hvad de øvrige gæster mon ville sige eller tænke til den dragt. Men det blev endnu værre. Vi hørte hestetrav bag os og en landauer med liberi klædt kusk nåede os. En herre i landaueren tog smilende hatten af. Det var sønnen og datteren fra en gård på egnen, jeg havde gjort bekendskab med på rejsen fra København til Helsingø. Jeg tillod mig den flothed at rejse på 2. klasse, da jeg ikke havde noget som helst andet at bruge penge til, og der var aldrig ret mange, så man nemmere kom i snak. Det var ikke så underligt, at de så lidt forbavsede ud over mit følgeskab. Jeg var ved at gå i jorden, jeg var jo kun 18 år. Vi mødtes aldrig senere. Det viste sig ellers, at det var mennesker, Jens kom meget til, men de var rejst fra egnen, da vi blev gift.

Den første kontakt

På gården kom en ung dyrlæge, som mange år efter blev min mand. Han var livlig og flink imod mig, og når jeg var til bal med familien i sangforening, borgerforening eller landboforening, tog han sig altid så venligt af mig, selvom han næsten var 8 år ældre. Han var ikke danser, men ville gerne danse vals, selvom det var umuligt, men jeg havde en fast kavaller, når det gjaldt rheinländerpolka eller lancier. Jeg var allerede dengang forelsket i ham, men havde han spurgt mig, om jeg kunne tænke mig at blive i Helsingør, var det absolut blevet nej. Jeg skulle blive mere moden for at indse, at *ikke* alle steder på landet, var der som på Slettegård, før jeg kunne tænke mig den mulighed.

I påske - og juleferie tog jeg hjem. I pinsen boede far, mor samt Otto og Jutta i Frederiksværk, og så mødtes vi ved Tisvildeleje Badehotel, hvortil Helsingør Sangforening havde udflugt l. pinsedag. Sommerferien tilbragte jeg i Nørre Ørslev præstegård på Falster, hvor den ældste af familien Fogs døtre var gift med præsten. Det var et ualmindeligt gæstfrit hjem, hvor alle hendes 6 søskende og deres venner holdt til om sommeren.

Det andet år jeg var der, fik den ene pige om efteråret skarlagensfeber. Da mor hørte det, forlangte hun, at jeg skulle komme hjem så længe. Barnet lå nemlig stadig sammen med de andre børn og forældrene i soveværelset, hvor alle færdedes ud og ind. Min søster havde for nogle år siden været så syg af skarlagensfeber, at hun var opgivet af lægerne, så mor var bange for, at jeg skulle få det. Dengang blev jeg sendt hjemmefra, så jeg ikke fik det. Fru Larsen var fornærmet over det forlangende, og trak det ud med at få mig sendt af sted. Men en nat blev jeg syg, og så kan det nok være, at jeg næste morgen blev kørt til toget. Det viste sig nu kun at være en maveforgiftning. Larsen kørte mig til toget, og da dyrlæge Gram tilfældigvis var med samme tog, overgav han mig i hans varetægt.

Da pigebarnet blev meldt rask, kom jeg tilbage. Fjorten dage efter gik drengen i seng, og denne gang fortalte jeg det ikke til mor, men blev dernede. Heldigvis gik det godt, og heller ikke de 2 andre børn fik det.

Om sommeren var alting meget rarere. Jeg gik tit en tur alene eller sammen med børnene ud over markerne eller sad ude i haven. Børnene kunne vist meget godt lide mig, og drengen viste det tit ved at lægge en buket blomster, han havde plukket, i min vindueskarm. Han var et forskræmt barn, som jeg måske netop derfor favoriserede lidt, da jeg syntes, at forældrene ved enhver lejlighed var uberettiget efter ham.

Da jeg holdt fødselsdag sidste gang dernede, skrev mor og spurgte, om hun måtte komme med og lade mig invitere nogle af de unge, der havde været opmærksomme mod mig. Så ville hun have alting med dernede, hvis fru Larsen blot ville sørge for brød og øl. Det sagde fru Larsen ja til, hvis den ældste pige måtte få tre af sine veninder med, for hun havde fødselsdag dagen efter. Jeg anede ikke noget om det arrangement, før fru Larsen fortalte mig det, og jeg var ikke særlig glad for at skulle gøre ulejlighed, men jeg vidste også, at når mor havde sat sig det i hovedet, så nyttede det ikke at protestere. Det var sandelig også et stort arbejde og slæb for hende med alle de forskellige kolde retter, hun kom med. Så holdt vi fødselsdag og legede ordsprogslege og heldigvis morede fru Larsen sig mindst ligeså godt som de unge.

Jeg rejste hjem den 1. maj. Jeg tog det første morgentog, og Larsen kørte mig til stationen. Jeg skulle nemlig mødes med mit præliminærhold, det troede jeg da. Da vi skiltes, blev vi enige om at mødes 2 år efter på 1. maj kl. 12 i Frederiksberg Have, men der kom ikke andre end mig, så det var en skuffelse.

Dyrlægeboligen i Vestergade. (Postkort).

Da jeg kom fra Slettegård, gik jeg hjemme nogle måneder og havde nogle timer på min gamle skole. Samtidig begyndte jeg igen at tage undervisning i musik og deltog i et kursus i kunstbroderi sammen med Ellen og nogle andre gamle skolekammerater. Men jeg gik hele tiden med den tanke, at jeg ville på kontor. Om efteråret tog jeg plads på et annoncebureau uden at afvente tilladelse, og det blev også stiltiende accepteret hjemme. De var klar over, at lærerinde ville jeg ikke mere være. På bureauet var jeg fra 2 – 5½, så jeg havde rigelig tid til at kunne uddanne mig videre. Jeg tog derfor også undervisning i bogholderi, stenografi og maskinskrivning. Det var kun et lille privat bureau, så jeg var der alene og havde det meget hjemligt. Jeg kom privat i deres hjem, og de i mit. Hos dem smagte jeg for første gang østers til herrens fødselsdag.

Da jeg havde været 1½ år på annoncebureauet, tog jeg en stilling hos overretssagfører Carlsen ved Gammel Strand. Her blev jeg i 5 år indtil mit giftermål. I mellemtiden var vi flyttet til Frederiksberg Alle, hvor vi kom til at bo ved siden af Frelsens Hus. Egentlig var vi aldrig generet af musikken derinde, da en høj mur tog lyden. Vi boede i stuen, og til den lejlighed hørte en lille have med et temmeligt stort lysthus. Her opholdt vi os meget om sommeren. Jeg kan huske, at overretssagfører Carlsens frue engang sagde til mig, at hun mange gange havde misundt os den have.

Efter nogle års adskillelse opfriskede jeg og dyrlæge Gram vort bekendtskab. Jeg skulle til konfirmation hos drengen på Slettegård, og da der ligeledes var konfirmation hos den dyrlægeenke, som dyrlæge Gram stadig boede hos, gik jeg først derhen for at gratulere. Dyrlæge Gram lovede at køre mig til Slettegård, men han kunne ikke blive der, da de jo havde konfirmation hjemme.

I løbet af aftenen blev det en forrygende snestorm, og da vi skulle hjem, blev det bestemt, at vi i to hold skulle køres i proprietær Rasmussens lukkede vogn; Rasmussen boede på Bøgeskovgaard lige udenfor

Helsingø. Først kom købmand Dohn, hans søn og jeg samt endnu et par af sted, men da vi nåede udenfor Rasmussens gård, kørte vi i grøften og kunne ikke få vognen op igen. Der var ingen, der kom noget til. Ægteparret tog ind på gården, men Dohns og jeg i lang kjole fortsatte det sidste stykke til fods. Vi vadede i sne til knæene, og da vi nåede ind i en stor drive ved præstegården, erklærede jeg, at nu kunne jeg ikke komme længere. Dohns søn Henry blev så sat til at fortsætte, og da han lidt efter råbte, at nu var han ude af driven, så halede de begge to i mig, så vi kom igennem. Jeg havde bestilt værelse på kroen, og da vi kom dertil, stod døren åben, og der var ikke en sjæl at få fat på. Jeg vidste, hvor mit værelse var og havde mit nattøj der, men jeg var fuldkommen gennemblødt. Jeg havde håbet på at få mit tøj hængt til tørre, men jeg måtte lægge det på en stol og krybe i en klam seng. Der var ikke tændt op i værelset. De har muligvis tænkt, at jeg slet ikke kom i det vejr.

Næste morgen måtte jeg ringe og bede dem om at hænge tøjet til tørre. Ved den lejlighed fik jeg oplyst, at jernbanen var standset og at der ikke var udsigt til, at den kom i gang den dag. Jeg var ked af at skulle ringe den besked til kontoret, for jeg havde planlagt, at jeg med første tog kunne nå rettidigt ind til byen.

Købmand Dohn havde sendt besked til kroen, at han ventede mig til frokost. De vidste ikke, hvor godt de skulle gøre det for mig. Men jeg hørte også fra dyrlæge Gram, der havde lovet sig til 2. dags gilde på Slettegård, da han ikke kunne komme om søndagen. Familien på Slettegård havde imidlertid bedt ham om at tage mig med.

Vi var unge og letsindige og da stormen var stilnet af, kørte vi derud om aftenen, men på hjemturen var vi lige ved at komme i grøften igen. Næste dag kom banen i gang ved middagstid, og jeg kom af sted til København, hvor jeg måtte høre meget om min udflugt. Jeg var nemlig i forårstøj, blå spadseredragt og hvid sommerhat, men et lignende vejr sidst i april har vi da heller ikke oplevet hverken før eller siden.

Forlovelse

Efter den oplevelse traf jeg dyrlæge Gram flere gange. Vi var begge interesserede i Cæcilieforeningens koncerter af god dansk musik og en gang kørte han for os, da Carlsens kontor arrangerede udflugt i Gribskov. Ved denne lejlighed endte vi hjemme hos ham. Familien Birch blev også engang inviteret til Helsingø, og Gram var flere gange hjemme hos os. Det endte med forlovelse i Tivoli.

Vi ville ikke straks fortælle det, da jeg stod for at skulle have sommerferie og gerne ville en tur til Tisvilde. Så lejede Ellen og jeg to værelser og køkken og boede deroppe i 14 dage. Christian kom derop på weekend, og Jens lagde tit vejen forbi om aftenen, men selvfølgelig var Ellen og Christian indviet i forlovelsen. Den første gang herrerne kom derop, havde begge champagne med til at drikke skålen i.

Hjemme fik de det først at vide på mors fødselsdag den 7. september, hvor vi forinden havde været inde i forretningen hos far og sagt, at vi gerne ville se på et par forlovelsesringe. Derfra gik vi ned til Jens's far for at hilse på ham. I mellemtiden var min bror Otto tilfældigt kommet ind til far og havde fået det at vide. Hæsblæsende var han kommet hjem og havde fortalt mor det, så da vi nåede derud, blev vi modtaget af mor og hendes chokoladegæster med et »til lykke søde børn«. Så blev der sendt bud efter Jens' s far og efter Ellen og Christian og vi endte aftenen derude.

Lidt ud på aftenen arriverede Adolf godt gnaven. Han havde siddet ude på »Sommerlyst« for at holde bord til hele familien, og da der var temmelig optaget, var han kommet tidligt. Mor havde nemlig ønsket at ende sin fødselsdag derude, men på grund af den hurlumhej, vi var skyld i, var der ingen der tænkte på, at han sad der og ventede. Da tiden var langt overskredet, gik Adolf ud og telefonerede for at høre,

hvorfor der ingen kom? Da han fik fat i et af familiens medlemmer, havde vedkommende bare sagt, at han kunne komme hjem, for Nanna var blevet forlovet. Det var ikke så sært, at Adolf var lidt fornærmet, men det forsvandt heldigvis, da han så, det var alvor, og han fik et glas med.

Jeg tror familien blev overrasket. Kun mor sagde, at hun nok havde tænkt det, for ellers ville jeg ikke have taget imod så megen service fra dyrlæge Gram. Han kørte både mig og mine grejer til Tisvilde og lånte mig mange ting.

Forlovelsestiden gik hurtigt for os begge. Jeg syede og Jens havde meget travlt med at gøre hele lejligheden i Vestergade i stand. Han havde en ældre dame, der var enke efter dyrlæge Høyer, boende i en lille lejlighed i den ene ende af huset. Hun blev sagt op, og rummene blev til soveværelse, badeværelse og påklædningsværelse. Jens lå selv og lagde alle fliserne i badeværelset, og da der lige var bygget vandværk, skulle der lægges vand ind. Elektricitetsværk var der lavet året før. Begge dele var sket på Jens' s initiativ og under hans ledelse, så han havde nok om ørerne.

Jeg tog hver anden søndag til Helsingør, men Jens kom ikke ret tit til byen. Han var dog inde hos os sammen med sin far juleaften. Vi var som sædvanlig til liturgisk gudstjeneste i Frue Kirke. Jeg husker også, at han var med til kong Chr. den 9.'s ligfærd. Bagefter gik vi ud på Langeliniepavillonen og spiste middag. Jeg husker tydeligt, at vi fik kyllinger, men de var så små, at de havde hovedet på, da de blev serveret. De var franske, blev der sagt. Den gang kunne man ikke som nu få alt hele året rundt.

Nu var jeg forlovet, og det kunne godt mærkes. Der var ikke mere sjov ved mig. Jeg husker, at en lille ung pige, der var på kontoret et halvt års tid for at sætte sig ind i kontorvæsen, havde bal i sit hjem. Faderen var organist. Jeg var med og morede mig på lige fod med de øvrige. Men næste år, da jeg var blevet forlovet, inviterede de mig også, men jeg sad mest og så på sammen med forældrene.

Bryllup

Vort bryllup blev fastsat til Kristi Himmelfartsdag d. 24. maj 1906 i Frederiksberg Kirke. Jeg havde meget imod, at der skulle være følge med i kirken. Det blev derfor bestemt, at det udover os to kun var vore fædre, der kom med i kirken. Venner og familie skulle derimod være samlet, når vi kom hjem til Gl. Kongevej, hvor min familie nu boede.

Alt gik programmæssigt. Det var strålende solskinsvejr, men det var kun lige på vippen, at brudgommen nåede frem. Han var aftenen før kommet sent i seng, da vandværket i Helsingør havde haft Stif-telsesfest. Jens var taget ind med morgentoget, for at der i sidste øjeblik ikke skulle komme noget i vejen arbejdsmæssigt. Efter en frokost hos sin far, tog han en tur ud i Frederiksberg Have for at se tanternes hus, hvor Jens havde tilbragt så meget af sin ungdom. Bagefter havde han lagt sig i græsset ved kanalen og var faldet i søvn. Heldigvis nåede han at vågne, så han lige kunne nå hjem til sin far og blive klædt om.

Da præsten Glahn havde viet os, kørte vi hjem gennem Frederiksberg Alle i det skønne sommervejr og blev modtaget med hurraråb og gaver i massevis. Vi havde spurgt Jens, hvem han ville have med. Han valgte fars fætter Etatsråd Gram fra Bikuben med frue og en fyrmester Saxtorp med frue, hvor han var kommet meget. Fra Helsingør kunne Jens ikke tage nogen med, for, som han sagde: "så skulle næsten hele byen med". Som søgt ungkarl kom Jens overalt lige fra birkedommeren til staldmesteren.

Desværre blev Etatsråd Gram syg, så de kom ikke. Det blev derfor min familie, der dominerede. Der var mange taler og sange, så tiden var fremskreden, da middagen var forbi. Jeg kan huske, at Jutta trods

sine unge år holdt tale for min svigerfar og klarede sig helt godt. Det var dejligt, at vejret var så smukt og varmt, for de unge gik ud i haven og efter kaffen var det tid for os at køre til toget.

Otto tog afsted i forvejen og købte billetter. Da vi kørte op foran stationen, stod der en billettør ved indgangen, som ledsagede os gennem ventesalen og fik os anbragt i en 1. klasses kupe. I Hillerød holdt en landauer med nedslået kalesche. Det var en smuk tur gennem Gribskov. Jens fortalte mig undervejs, at han engang havde været med, da et brudepar kom hjem. Ved den lejlighed ventede mindst 20 mennesker udenfor, hvor de var blevet bedt indenfor og trakteret med vin. Jens havde nok på fornemmelsen, at vor hjemkomst ikke ville gå helt stille af, så han ville forberede mig lidt.

Da vi nærmede os byen, sagde Jens til mig: »Nu må du tage frakken lidt til side, for det er dig, de gerne vil se«. Da vi kom ind i byen, var der helt roligt, men alle vinduerne langs vor rute var illuminerede med tændte stearinlys. Pragtfuldt så det ud i sommernatten, navnlig henne omkring gadekæret. Men da vi kunne se vort eget hus, var det ikke til at kende. Det var helt dækket af grønt, og vore navnetræk i elektrisk lys lyste over døren. Men hvad der var meget værre: Der stod nok 100 mennesker udenfor og råbte hurra. Jeg blev rædselsslagen og tænkte: Hvad nu, alle dem kan vi da ikke bede ind. Men det gik helt af sig selv, da købmand Dohn stod frem på trappen og sagde, at en kreds af Jens's venner ville byde os velkommen og var samlede inde i stuen. Så stod vi stille på trappen og vinkede til folk udenfor og gik så ind. Ved et festligt pyntet bord med champagne stod 6 af Jens's venner og hans husbestyrerinde for at byde os velkommen. De snakkede vel en halv times tid og gik derefter. Jens og jeg kikkede ud, og da der nu var helt stille udenfor, ville vi lige gå hen og se illuminationen endnu engang. Men den var allerede slukket, så vi måtte nøjes med at beundre vort eget hus. Nu var også jeg borger i Helsingø.

Afslutning

Jens og Nanna Grams etablering i Helsingø er et eksempel på den tilflytning, der tog fart gennem 1890'erne, navnlig efter Helsingø-banens fremføring fra Kagerup i 1897. Folketællingen fra 1901 viser, at 2/3 af den samlede befolkning på i alt 707 personer på dette tidspunkt var tilflyttere. En betydelig del af disse kom fra København. Jens og Nanna Grams historie viser, at det landlige miljø ofte stod i skarp kontrast til storbylivet blandt det københavnske borgerskab. Det krævede tilvending og tolerance, hvis man skulle falde til. Afgørende for Jens og Nanna Gram var imidlertid, at Helsingø bød på så mange udfordringer, som kunne tilfredsstille deres store virkelyst. Familien fik en fremtrædende plads blandt det nye borgerskab, der blev toneangivende i den nye stationsby. Denne historie vender vi tilbage til ved en senere lejlighed.

Allan Rasmussen, født 1947, er vokset op i Helsingø som søn af radioforhandler Willy Rasmussen, hvis forretning Allan i dag driver videre. Helsingøes lokalhistorie har altid interesseret Allan Rasmussen stærkt. Det har givet anledning til et værdifuldt samarbejde med Helsingø Arkiv. Allan Rasmussen er endvidere leder af Kongensgave-gruppen, der i samarbejde med Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre er ved at planlægge den nye udstilling på Bymuseet Kongensgave.

Før nu

*Kig ned ad Søstrøde i
Gilleleje 1920.*

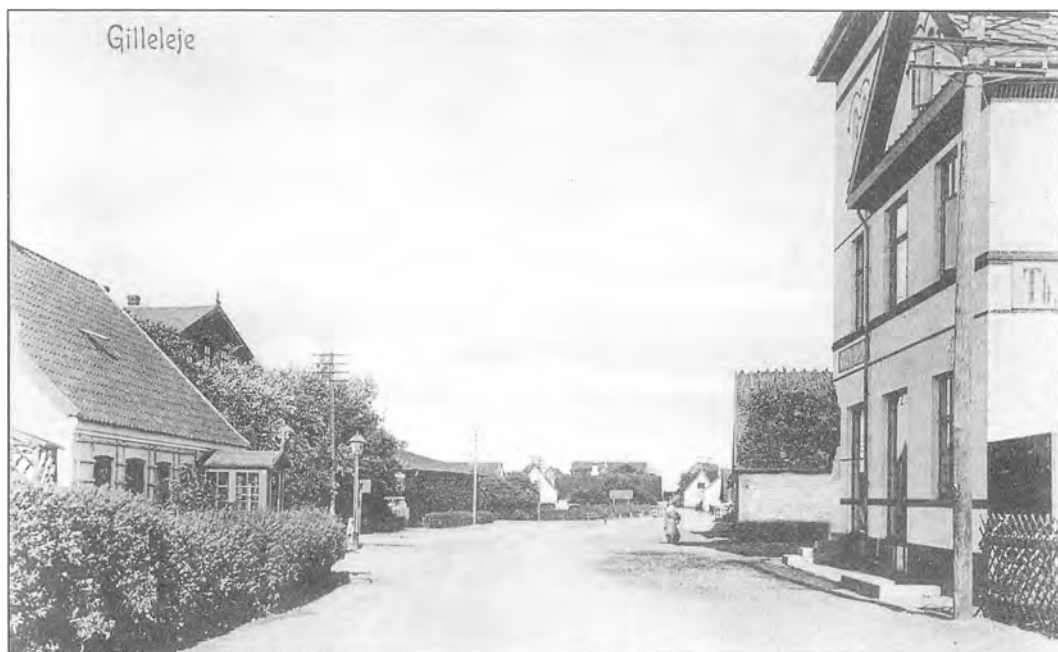
*Samme motiv fotograferet år
2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Jacob Larsens bageri og conditori i Gilleleje

Af

Per Christensen, Strandborg

Bagerbutikken med hotel og rejsestald til venstre. Spare- og lånekassens hjørneejendom ses til højre.

Allerede før århundredeskiftet blev der bagt brød fra en lille ejendom på hjørnet af Alfavej og Vesterbrogade. Bagermesteren hed August Wiese, født i Tyskland i 1856, gift med den jævnaldrende Oline fra Græsted. De flyttede til Gilleleje i 1890 og har sandsynligvis bygget hjørneejendommen på parcellen 3bb udstykket fra Gilleleje kro af købmand F. N. Hansen.

Ved en sammenkomst i sangforeningen omdeltes en sang med melodi af komponisten Christoph Friedrich Weyse (1774-1842). En ældre fisker blev meget forbavset og udbrød: »Ka' Baverin osse lave melodunter?«

I 1915 kunne man i Frederiksborg Amts Avis læse, at Wiese havde købt villa »Bøjen« ved vejen til Rågeleje af tømrer Christian Nielsen, Sommerlyst for 7.500 kr. så det tyder på, at det er ved den tid at bageriet skiftede ejer. Den nye ejer hed Jacob Larsen og blev gift med den lokale fiskerdatter Agnes. Forinden havde han haft en bagerforretning på Hillerøds fisketorv efter endt læretid på Nobis Mølle.

Hjørneejendommen, der blev udstykket fra Gilleleje Kro, med vindfang og gylden bagerkringle.

Den 18. oktober 1916 meddelte Amtsavisen, at både bager Jørgensen fra Hillerød, som var ved at bygge forretningsejendommen »Åhuset« på matr. nr. 20a overfor Gilleleje kro, og bager Jacob Larsen Vesterbro ansøgte Søborg-Gilleleje kommune om konditorbevilling.

Selv om der påhvilede bager Larsens ejendom en servitut som forbød alle aktiviteter som kunne være belastende for sælgeren, hotel- og krojer F.N. Hansen, valgte sognerådet at give bevillingen til Jacob Larsen. Året efter, d.26 juli 1917 fik bager Jørgensen dog også tilladelse til konditori.

F.N. Hansen holdt også Amtsavisen, og den 26 september kunne man læse under overskriften:

Bagermesteren blev frifundet

Hele byen ved, at bydelen Vesterbro er udstykket fra Gilleleje kros jorder, og at alle parcellerne er pålagt nogle enslydende servitutter som væsentligst beskytter sælgeren mod utidig konkurrence med kro og badehotel. Erstatningsansvaret er sat til 10 kr. pr. dag.

Hotelejer F.N. Hansen havde nu fundet, at bager Larsen, Wieses efterfølger, havde overtrådt denne servitut ved at sælge spisechokolade, konfekt og kager som ikke var lavet af ham selv, og desuden havde solgt mælk og kager til fortæring på stedet.

Han søgte derfor Jacob Larsen for det smukke beløb af 1880 kr. samt påbud om straks at ophøre med sin skadelige virksomhed.

Retten kom imidlertid til det resultat, at servituten kun forbyder en række nærmere opregnede virksomheder hørende til bevertnings- og handelsnæring, og da det er gammel ret her i riget, præciseret ved højesteretsdom, at bagere i kraft af deres håndværkerborgerskab har ret til at sælge utilberedt chokolade og konfekt, samt sælge kager og mælk til fortæring på stedet, fandt retten ikke at servituten var overtrådt. Bagermester Jacob Larsen blev frifundet og sagens omkostninger ophævet.

Den store ovn i bageriets nordre ende.

Under ægteparrets ledelse voksede virksomheden nærmest til en institution i byens liv. Jacob Larsens faglige dygtighed og Agnes Larsens milde og rundhændede natur gav dem en goodwill som var ganske utrolig. Virksomheden groede støt og rolig i årenes løb og for at sikre en stadig vækst måtte bagermesteren inddrage omegnen som kundekreds.

Dette krævede en bilpark af brødvogne og disse kom vidt omkring, helt op til Esbønderup og Mårum med store nybagte rugbrød og andre brødtyper i vognens lukkede rum. Under 2. verdenskrig blev bilerne udskiftet med hestevogne med fire dobbelte forspand af fortrinsvis Nordbakker eller, som de kaldes i dag, norske fjordheste. De stod opstaldet tværs over vejen hos svigersønnen, gartner Olaf Møller. I frostvejr løb vognens bydreng ved siden af, for at holde varmen eller lå i den lukkede vogn nær det varme rugbrød.

Dette initiativ gav i dobbelt forstand »*det daglige brød*« til en række brødkuske, hvoraf man med hjælp fra bl. a. Gillelejes vejviser og skattekort fra 1946 kan nævne Siegfred Larsen, som boede på hjørnet af Vesterbrogade og Vandværksvej. Henry Olsen, Vandværksvej 27, den altid rare og gemytlige Ole Mortensen, Vesterbrogade 55, Svend Åge Eriksen på Bøgebakke 4, Emil Larsen, Bøgebakke 19, Vilhelm Thykier og den altid muntre Olsen, stolt far til Gillelejes berømte Miss Danmark.

Når rugbrødet var bagt, skete det ofte at folk kom med store stege som bageriet var eksperter i at behandle. Det kunne være svært - (undskyld udtrykket) - for bagersvendene at modstå fristelsen til at prøvesmage en sprød flæskesvær bag ruden i ovnens aflange observationsluger.

Conditoriet »Åhuset« Gilleleje Hovedgade.

I tidens løb blev grunden lagt for ganske mange af Larsens bagersvendens videre udvikling til selvstændighed. Herfra medtog de værdifulde erfaringer til gavn for fremtidige udfordringer. Mestersvenden Ingemann, ansvarlig for bageriets rugbrødsproduktion, blev chef for Græsted andelsbageri. Bagersvend Nielsen rykkede nu op som mestersvend med samme ansvarsområde, indtil han blev bagermester Nygaard Madsens efterfølger i bageriet på Østergade, mtr. nr. 40.

Bagerkusken Emil Larsens søn Erik, en særdeles habil konditor, rejste over til Horns Herred, hvor han overtog bageriet i Kyndby. Larsens navnebroder Jacob Hansen blev selvstændig få skridt borte, idet han overtog konditoriet »Åhuset«, en forretning han med stor energi drev i en lang årrække.

Endelig var der den slagfærdige Erbahn Petersen, som overtog en blomstrende bagervirksomhed på hjørnet af Milnersvej og Nordre Banevej i Hillerød.

På loftet var der flere rum og en luge med hejseværk ud mod Alfavej. Heroppe lå store melsække af forskellig art, gær, margarine og sød melasse, tilskudsfoder til de mange heste. I et lille separat kammer opbevarede man nødder, mandler, marcipanmasse og frugtkonserves til pynt af konditorvarerne. Under krigen 1940-45 syltede man selv frugter til dette formål høstet i bager Larsens store frugthave på Enemarken, Vesterbrogade 57. Her var også hønsegård og duelloft, hvor fjerkræet daglig gjorde kål på den sædvanlige overproduktion fra bageriet. Som hobby havde Jacob Larsen både fasaner og en påfugl derude.

Jacob Larsen omgivet af 10 bagersvende og 3 ungarbejdere. Fra venstre stående: 1. Åge Nielsen 3. Christian Møller 4. Bagermester Jacob Larsen 5. Erbah Petersen 7. Jacob Hansen 9. Erling Larsen. Fra venstre siddende: 1. Erik Møller 2. Egon Jørgensen 3. Hans Petersen, Sommerhyst.

Syd for »Gadegård« på vejen til Græsted byggede Jacob Larsens søn Erling et svinehus på et lille landbrugsareal. Dette leverede flæsk til den store husholdning.

Agnes Larsen havde en travl arbejdsdag ligeligt tilbragt mellem butikken og ledelsen af køkkenet. Personalefrokosten gik der ry af i den ganske by. Her var ikke årsag til anekdoter såsom at »dyppe hos Smedemarne«. Her var serveringen flot og rigelig med »Mester Jacob« for bordenden. Hver sensommer blev der købt adskillige kasser sild som blev saltet ned i tønder ude på gårdspladsens stenbro. Specialist i dette betroede arbejde var i en årrække Christi, datter af muremester Christian Bæk, senere bosiddende på Strandvejen. Der var rigeligt af både kogte sild med kartofler af egen avl og af marinerede sild på eget godt rugbrød. Og medens man tog for sig af retterne, underholdt Jacob Larsen i en tone, som ikke uden årsag kaldtes *bramfri!*

Under begge verdenskrige havde Danmark rationering af brødkorn, en ordning, som især gik ud over de svageste. Jacob Larsen var forudseende og havde i god tid købt rigeligt ind og var meget fleksibel med den daglige administration af loven. Under folkestrejken under 2. verdenskrig, hvor forretningen officielt var lukket, gik kunderne i stort tal »bagom« og blev ekspederet fra køkkendøren.

Agnes var som før nævnt gillelejer af fiskerslægt. Hendes mor Hanne Bentsen var bosat i det lille hus mellem købmand Eltang og Bjørn Petersens dyrepark. Hun havde en søster gift med Chr. Havnebo og en broder Christian, som var tømremester, bosat på Strandvejen. Som ung var Agnes pige i huset hos Th. Jacobsen, inden han byggede sin store hjørneejendom.

Livlig handel under 2. verdenskrig i bageriets baggård

I familien var der tre børn, datteren Ebba, gift med gartner Olaf Møller og sønnerne Erling og hans lillebroder Henning Åge, kaldet »Fætter«. Sønerne var stille af gemyt; søsteren Ebba var derimod til fest og farver og vandt som regel præmie for sin fantasifulde udklædning ved boldklubbens årlige karneval.

Taxavognmand Emanuel Jørgensens ældste søn Egon var nær ven af Henning Åge. De drev bagermesteren til vandvid, når de legede tagfat på de mange udhuses skrøbelige paptage og var uadskillelige i hele barndommen. Fætter var »vennernes ven«, altid leveringsvillig med slik og kager og ofte en biografbillet til venner uden likvide midler. Til ægteparrets store sorg afgik denne søn ved døden i en ung alder. Herved var der slet ingen tvivl om at Erling, udlært i faget, måtte blive efterfølgeren på det travle hjørne.

Lige som et stort udsnit af Gillelejes yngre mænd fandt beskæftigelse bag rattet eller på bukken af Larsens brødvogne, fik et stort antal af byens unge piger deres første møde med forretningslivet bag disken i den travle bagerbutik. Agnes kendte sin kundekreds, både de lokale faste kunder og »trækfuglene«, der flokkedes foran disken fra tidligt i maj til sent i september. Af hensyn til de fire vogne på farten spurgte Agge gerne:

Det gamle hus på hjørnet af Østergade og Hovedgaden. senere nedrevet for at give plads til Th. Jacobsens store forretningsjendom. I gavlvinduet ses frk. Agnes Bentsen.

»Hvonne er været på vejene? – En klassisk kommentar til forsommerens klima er hun ofte citeret for: »mildt men køligt«. Eller det gængse spørgsmål til forventningsfulde børn under diskhøjde: »Sku' det vær' en lille chokoladefrø?« Når de faste kunders børn blev konfirmeret, var der som regel en lille gave i sølv fra bager Larsen, indkøbt over vejen hos urmager Vilhelm Petersen. Ifølge Egon Jørgensen var Fru Larsen altid i første række når det gjaldt hjælp til borgere i trang. Det kunne måske knibe en smule med de mange moderne hjælpemidler såsom flotte kasseapparater og pengeskab. Ifølge en sønderjysk bagersvend, Eli Kahl, var der en dag panik i forretningen:

»Hvor er dog posen blevet af?« klagede fru Larsen. Det viste sig at være en almindelig bagerpose af papir fyldt med adskillige tusind kroner fra den overfyldte pengeskuffe som nu var savnet. Store summer havnede altid i en bagerpose. Ved ihærdig søgen højt og lavt blev posen lykkeligt fundet i en skarnkasse ude i gården. Nu kunne fru Larsen roligt tage sin obligate middagslur!

Hvor mange af Gillelejes skoledrenge har ikke bragt morgenbrød ud til det yderste Gilbjerg og fjerneste Fyrbakker på de tunge budcykler med håb om pæne drikkepenge? Hvor husker man ikke den intime atmosfære med mylderet af kunder, vinduet ud mod Vesterbrogade, der prangede med hylder fulde af Erlings overdådige konditorkager og sprødt wienerbrød, og den lille cafe inde bag ved, hvor man fik serveret friskbrygget kaffe eller en Kaddara flødeis, medens man ugenert kunne betragte den travle sommertrafik på Vesterbrogade? Og udenfor cafeens vindue sås ofte bagermesteren holde audiens på sin

*Vinterstemning.
Bageriet på
Vesterbro*

Jacob Larsens butik ca. 1925-30. Bag barberskiltet ses en stump af von Motz have som strakte sig fra det daværende Nygade til Vesterbrogade. I baggrunden skimtes »Strågaarden« (idag »Pyramiden«)

Sommerstemning udenfor bageriet på Vesterbro under 2. verdenskrig.

havebænk udstyret med lang pibe og en stor skrå som regel i passiar med sin gode ven og nabo smeden mod vest. I krigsårene hentede jeg ofte 4 stk. wienerbrød, gerne de såkaldte »overskårne« formedelst 4x17 øre, bagerforretningens telefonnummer, Gilleleje 68, et nummer stadig bevaret i familien.

Om natten, eller tidlig morgen om man vil, flokkedes badehotellets nattegæster ved bageriets små vinduer mod Alfavej, hvorefter der blev langet sprøde stykker morgenbrød ud til morgensultne og dansetrætte unge sammen med byttepengene, hvide og støvede af mel.

Bager Larsen døde i 1946 og blev begravet på den nye kirkegård. Jeg sad i en vindueskarm på 1920 - skolens førstesal og betragtede med undren det helt enorme følge passere forbi på Rostgårdsvej. Så imponerende et følge har jeg kun set ved meget officielle begravelser.

I 1952 fulgte Erling sin fars eksempel og giftede sig med en fiskerdatter, det vidste man hvad var. Den udkårne var ekspeditricen i »Vesterbros boghandel«, Karen, datter af fiskeskipper Peter Juliussen.

I 1972 gik Agnes Larsen bort. Hendes følge så jeg ikke, men skulle det være et udtryk for popularitet, burde det have været lige så langt. Agnes var hele Gillelejes »fru Larsen«, en af de Gilleleje-profiler, man mindes med både glæde og vemod. Hun var ikke blot økonomisk gavmild, men formidlede i lige så høj grad medmenneskelighed og sympati, medens hendes egne behov altid stod i bagerste række.

Det må have været en tung arv for Erling Larsen at løfte. Han var en stilfærdig og diskret natur, hvis kvaliteter var pligtforfølelse og traditionssans. I en årrække drev han bageriet videre, men besluttede til sidst at sige ja til et fordelagtigt tilbud om salg af ejendommen til et pengeinstitut.

Det var lidt trist! Penge lugter som bekendt ikke, og vi var mange der savnede »lugten i bageriet«. Danske Bank har sat en bænk op ved muren, hvor man før så bageriets lange vinduesrække. Det myldrende folkeliv på bager Larsens skarpe hjørne er historie i dag. Ingen melsække hives ind gennem loftslugen og ingen lange rugbrød læsses i bagervognene. Sommerpigerne med brune ben i korte hvide shorts er blevet ældre damer, og de høje elmetræer og KTAS' telefonskab har måttet lade livet for Alfa-vejs bredde. Hvor alt dette fandt sted står nu en enlig bankkunde småfrysende og hæver konanter i en moderne pengeautomat. Her på bænken fik jeg ofte en sludder med den ældre Erling om datidens Gilleleje og de tider som aldrig kommer igen.

Kilder:

Fru Karen Larsen Vesterbrogade Gilleleje

Egon Jørgensen Frederiksborgvej, Farum.

Egon og Asta Ferdinandsen, Fabersvej Gilleleje

Bent og Søster Petersen, Gilleleje Strandvej, Gilleleje

Robert Larsen, Nordhøjvej, Gilleleje.

Frederiksborg Amts Avis arkiv, Slotsgade, Hillerød.

Per Christensen, Strandborg, født 1932, voksede op som adoptivbarn hos forhenværende købmand J. P. Christensen, der dengang ejede Strandborg på nuværende Anders W. Holmsvej i Gilleleje. Livet igennem har Per Christensen, Strandborg interesseret sig levende for Gillelejes lokalhistorie og skrevet mange artikler i museets årbøger. Per Christensen døde november 2003.

*Ejlstrup Mejeri. Fra
åbningen af mejeriet i
1903.*

*Bygningen, der i dag
bruges til andet formål,
fotograferet i 2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Før & nu

*Tinghusevej i
Mårumbjerg
(set mod øst). Foto
fra 1907.*

*Tinghusevej, som
den ser ud i 2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Kong Christian V's jagt ved Esrum og den første danske guldbrakteat

Af Liv Kristine Appel og Carsten Carstensen

Det var en septemberdag i 1672. Ude på Esrum Sø sad en flok fæstebønder og ventede tålmodigt i deres små både. Den 26 år gamle Kong Christian V var på jagt ved Esrum, og fra Gribskov gav valdhornene genlyd. Pludselig hørtes hornsignalet »*bat de l'eau*«, og i samme nu sprang en stor kronhjort forfulgt af en flok hunde ud i vandet. Der kom aktivitet i bådene, og man fik vendt den svømmende hjort og bragt den levende tilbage til søbredden.

Kongen og hans jagtselskab skyndte sig til hest og i vogn ad jagtveje frem til det sted, hvor hjorten var bragt ind til bredden. Et par jagtbetjente greb fat i geviret og holdt kronhjorten fast, mens kongen selv gav den dødsstødet med sit korte jagtsværd, hirschfängeren. Men i det samme så kongen noget gyldent blinke på søbunden. Han samlede det op, og hele jagtselskabet måbede, da kongen viste dem et rundt guldstykke med øsken. Denne dag skulle blive husket for sin på alle måder vellykkede jagt.

En forsidehistorie i Danmarks første avis

Nyheden om kongens jagt- og finderlykke kom også datidens officielle avis for øre. Digteren Anders Bording's avis »Den Danske Mercurius« var skrevet på vers og udkom i årene 1666 til 1677 (fig. 1). Historien fra Esrum var forsidestof, da avisen udkom den 1. oktober 1672:

»Hans Majestæt / naar hand for Statens høye Sager
 Kand stundom hafve Tid / hand ud i Landet drager /
 Hvor hand med Jagten har sin lyst och tidsfordrif
 Och skiller manges vel saa rask en Hjort ved lif.
 Men det er merkeligt / som sig i disse dage
 Ved Esserum tildroeg / hvor hand var och at jage,
 Vel stoer en kronet Hjort / af hannem mattet af
 Udi den ferske Søe sig til at svømme gaf:
 Dog Jægerne til baads mod Landet hannem vende /
 Hvor hand strax greben bleef / och Kongen koem
 til hende.
 Men ret ved samme sted / som hand i Lande dreef /
 Et gammelt stykke Guld i Vandet funden bleef.
 Det siuntes som en Mynt: Dog ingen kand udgrunde /
 Hvad der paa standet har / saa vel som och hvorlunde
 Det derhen kommen er / och i vel langsom Tid
 Har ligget skjult maae skee; Thi gjemmes det med fid.
 I voris gamle Lov om Dannefæ vel skrifves:
 At findes Sølv och Guld / det Kongen bør at gifves:
 Dog saadant hænder sig ey tit. Med dette kand
 Ret kaldis Dannefæ: thi Kongen self det fand.
 Hand paa sin Jagt bekoem det røde Guld til Bytte:
 Ja gifve Gud / at hand til Landsens Gavn oc Nytte /
 Med vise Gierninger oc Raad opjage maae
 Den gyldne Fred oc Ro / som hand har til Attraa.«

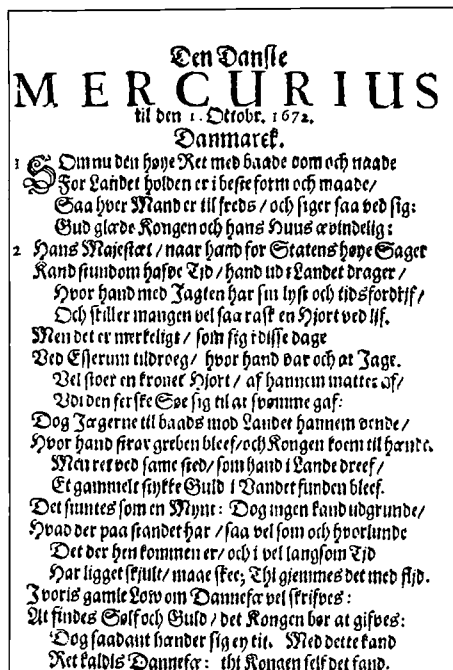

Fig. 1: Forsiden af avisen »Den Danske Mercurius« fra den 1. oktober 1672.

Historien egnede sig godt i en avis med kongelig bevilling. Kongen var tilsmilet af lykken, og samtidig var der lejlighed til at gøre opmærksom på reglerne om ædelmetal. Allerede Valdemar Sejr havde i Jyske Lov fra 1241 gjort det klart, at jordfundet guld og sølv tilhørte kongen, men det var Christian V, der i 1683 introducerede ordet *danefæ* i dansk lovgivning: »Guld og Sølv, som findis enten i Høje, eller efter Ploven, eller andenstæds, og ingen kiender sig ved, og kaldis Dannefæ, det hør Kongen alleene til og ingen anden«. ¹

Det var et rundt hængesmykke med øsken, en såkaldt guldbrakteat, som Christian V fandt i Esrum Sø. Guldbrakteaten vejer 3,23 g og måler 2,8 cm i diameter. Esrum-brakteaten har som den først fundne guldbrakteat i Danmark en fremtrædende placering i den arkæologiske litteratur. ² Guldbrakteaten er imidlertid også vigtig på grund af sit motiv.

I 2001 udlånte Nationalmuseet Esrum-brakteaten til Gilleleje Museum i forbindelse med særudstillingen »Så dansk så dansk og dog – om kulturforbindelser og indvandring til Holbo Herred i 2000 år«. Dette var en »gylden« anledning til at sætte fokus på guldbrakteaten fra Esrum og se nærmere på omstændighederne omkring Christian V's guldfund fra 1672.

Stutteriet i Esum

Når den unge Christian V i 1672 kunne finde guldrakteaten i vandet i Esum Sø, skyldtes det, at den jagt han anførte, var en parforcejagt, hvor ryttere til hest forfulgte et jagtbytte, der søgte at undvige ved at flygte ud i vandet.

Christian V (1670-1699) var en passioneret parforcejæger og en udmærket skolerytter (fig. 2). På stutieriet i Esum havde kongen blandt andet engelske heste til brug ved jagten.³ Hvis jagten foregik i nærheden af Esum, var det derfor let at skaffe forsyninger af friske heste, som kunne placeres på strategiske steder i skoven, således at udmattede dyr kunne udskiftes. Det skete også, at heste blev redet ihjel under jagten.

Traditionerne for stutieriet på Esum har rødder langt tilbage i tiden. I højmiddelalderen var heste den næststørste eksportvare, og skriftlige kilder tyder på, at allerede munkene på Esum Kloster havde hesteopdræt. Således viser et gavebrev i »Diplomatarium Danicum«, at klosteret i begyndelsen af 1200-tallet både modtog heste og betalte med heste, og i 1501 hører vi, at kong Hans' dronning Christine havde føl til opvækst på Esum.⁴

Efter reformationen i 1536 overtog kronen alt kirkegods, herunder Esum Kloster og dets jordbesiddelser. Kongen var landets største ejendomsbesidder, og Frederik II (1559-1588) ejede ca. 2/3 af hele riget.⁵ Da Frederik II var blevet konge i 1559 indrettede han »den Nordsjællandske Vildtbane«, der kom til at omfatte hele det nordøstlige Sjælland indtil Vallengsbæk og Stenløse i syd. Vildtbanen skulle forsyne den kongelige husholdning med frisk kød.

Esum Kloster blev omdannet til en kongelig jagt- og ladegård, som kongen omtalte som »Wort Jagtslot i Esserum«.⁶ Nord for klosteret opførtes avlsbygninger, og Esum blev et af kongens mange stutierier. I de tidligere klosterbygninger blev der indrettet kongelige gemakker, og kongerne opholdt sig jævnligt på Esum - helt frem til 1717, hvor stutieridriften blev nedlagt til fordel for en rytterkaserne.

De ældste indhegnede stutierivange ved Esum, Krogdal Vang og Munke Vang, går tilbage til Christian III's tid (1534-1559). Landsbyen Krogdal nævnes således sidste gang i 1499. I årene 1608-1610 gjorde Christian IV (1588-1648) Esum til det kongelige stutieris hovedsæde. Han nedlagde de tre landsbyer Sørup, Siggerup og Hjernerup i Gribskov mellem Esum og Nødebo bymark og udlagde yderligere fire vange langs vestbredden af Esum Sø. Den nordligste af disse vange hed Tumlinge Vang, og mod syd fulgte Fændrik Vang, Graver Vang (Engelsk Vang) og Piber Vang (Kyressér Vang).⁷

Fig. 2. Christian V (1646-1699) til hest. Abraham Wuchters 1668. Foto: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

Fig. 3. Den jagede hjort flygter ud i søen for at undgå hundene. I baggrunden blæser en jæger signalet »bat de leau«. Radering fra Ridingers bog fra 1729 »Vollkommene und gründliche Vorstellung der vortreffelichen Fürsten-Lüst, oder Edelen-Jagtbarkeit«. Foto: Dansk Jagt og Skovbrugsmuseum. Hørsholm.

På vangene græssede avlsheste, og der kunne dyrkes havre til foder. Det fremgår af et brev fra 1609, at vangene var omgivet af stengærder og grøfter. Alligevel trængte heste fra de omkringliggende landsbyer ofte ind til hopperne i stutervangene.⁸ Kronhjortene kunne på samme måde overskride gærderne, og da kongens vildt på den Nordsjællandske Vildtbane hverken måtte skydes eller forstyrres, græssede de menneskevangte hjorte fredeligt mellem de fritstående træer og buske på vangene ved Esrum.

Christian V's parforcejagt ved Esrum

Avisen »Den Danske Mercurius« udkom kun én gang om måneden. Det er derfor sandsynligt at den kongelige jagt ved Esrum, som beskrives i avisen den 1. oktober 1672, har fundet sted i løbet af september måned. Christian V var meget jagtinteresseret, og det fremgår af kongens dagbøger, at han hvert år brugte ca. 25 dage i august og september til jagt.⁹

I overkammerjunkeren kongelige kammerregnskaber fra 1672 kan man læse, at der den 25. september blev udbetalt 4 rigsdaler til »nogle bønder, som hendte hiorten i land«. ¹⁰ De særlige omstændigheder med den svømmende hjort under jagten ved Esrum, gør det er rimeligt at antage, at udbetalingen vedrører denne jagt, som må have fundet sted nogle dage forinden.

Da forfølgelsesridt og jagtselskab i vangene ved Esrum ville have forstyrret avlsheste på græs, fandt Christian V's jagt ved Esrum i 1672 først sted sidst i september måned, efter at avlshestene var opstaldet fra oktober/november til maj.

Fig. 4. Jagtselskabet undervejs på parforcejagt i skoven. Radering fra Ridingers bog fra 1729 »Vollkommende und gründliche Vorstellungen der vortreffelichen Fürsten-Lüst, oder Edelen-Jagtbareit«. Foto: Dansk Jagt og Skovbrugsmuseum, Hørsholm.

Parforcejagten, »La chasse par force du cherk«, blev introduceret i Danmark i den sidste del af Frederik III's regeringstid (1648-1670). I 1669 påbegyndte han således anlægget af Jægersborg Dyrehave, et arbejde der blev videreført og udvidet af hans søn Christian V. Som kronprins havde Christian V fået kendskab til parforcejagt under en dannelsesrejse i 1662-1663, hvor han bl.a. besøgte Solkongen Ludvig XIV i Paris. Kort tid efter faderens død i 1670 indkaldte han to engelske parforcejægere Robert Badge og Hugh Pers, og de drev jagt med engelske hunde og heste.¹¹

Jagthundene var dresserede til at reagere på jagthornssignaler. Der var signaler for enhver begivenhed, som indtraf under jagten. Parforcejagtmusikken skulle hidse hundene op, og på særlige »hidsepladser« blev der spillet valdhornsmusik for hundene inden jagten. En plads i den nuværende Fredensborg Slots-park øst for Esrum Sø bærer denne betegnelse.

Parforcejagten foregik ved, at jægere til hest og ca. 50 hunde forfulgte en kronhjort tværs gennem den åbne skov til hjorten blev så udmattet, at hundene kunne bide sig fast i dyret, og ikke sjældent skete det ligesom under jagten ved Esrum i 1682, at den udmattede kronhjort efter et par timers forfølgelse søgte ud i vandet for at undslippe hundene (fig. 3).

Denne type jagt, hvor kongens nådestød var højdepunktet, blev udelukkende drevet for forlystelse, og et større jagtselskab fulgte ofte sceneriet fra hestevogn. Man anvendte kun blankvåben ved jagten, skønt skydevåben var til rådighed, og kødet fra det udmattede dyr var tit så ødelagt, at det kun blev brugt til dyrefoder. Selv om parforcejagten ophørte i 1777, bærer vore dages skovridere og skovfogeder stadig en hirschfänger som del af deres gallauniform.

Det antages, at Christian V døde af kvæstelser, han pådrog sig under sin sidste parforcejagt i Jægersborg Dyrehave den 18. oktober 1698, hvor han blev stanget af en kronhjort. Et stort egetræ skal markere stedet.

Fig. 5. Udsnit af Husmans kort fra slutningen af 1600-tallet. Kortet viser jagtvejene i området omkring Esrum Sø.

Fig. 6. Udsnit af detailkort fra slutningen af 1600-tallet over Gribskov og Store Dyrehave. Bemærk de mindre jagttejssystemer mellem Nødebo og Esrum.

Jagtvejene vest for Esum Sø

For at jagtselskabet kunne følge jagten og komme frem til den segnede hjort, blev der i stjerneform med udgangspunkt i højtliggende steder hugget 20-30 m brede udsigtslinier i skoven (fig. 4). På de vigtige linier blev der anlagt 3-4 m brede jagtveje. Korsveje og vejnumre har sat sig spor i stedsnavne som »Femvejskorset« og »Ottevejshuset«. Størstedelen af det samlede nordsjællandske net af jagtveje lå i Gribskov, og mange af disse veje er den dag i dag i brug som skovveje og køreveje.

Vejene blev skåret som efter en lineal igennem terrænet, gennem bakker og over broer eller dæmninger på sumpede strækninger. Avisen »Den danske Mercurius« opgiver, at jagten fandt sted ved Esum, dvs. i området vest for Esum Sø. Søvejen langs den vestlige bred af Esum Sø forbandt vogterboligerne på vangene. Men tværs gennem vangene, ca. 500 m inde i skoven vest for Esum Sø, ligger endnu en nord-sydgående vej. Denne skovvej, som hedder »Midtlinien«, var tidligere en parforcejagtvej af samme type som de store stjernesystemer af veje i Gribskov og Store Dyrehave.

På Husmans kort over Nordsjælland, som sandsynligvis er tegnet imellem 1685 og 1697, ses jagtvejsystemerne i Gribskov, Stenholt Vang, Store Dyrehave, Hareskov, Geelskov og Jægersborg Dyrehave. Det er hævdet, at flere af jagtvejene på dette kort blot var planlagte veje.¹² Der er store ligheder mellem parforcevejene på det gamle kort og de eksisterende vejforløb på moderne kort. Dette må betyde, at jagtvejene fandtes, da kortet blev tegnet i slutningen af 1600-tallet (fig. 5).

På et samtidigt detailkort over Gribskov og Store Dyrehave er der indtegnet mindre jagtvejsystemer mellem Nødebo og Esum. »Midtlinien« er på kortet en akse, hvorfra der udgår stjerner af parforcejagtveje (fig. 6). Ved sammenligning med et moderne kort er detailkortet imidlertid så upræcist, at det ikke kan afgøres, om de indtegnede veje er projekterede eller eksisterende.

Man ser to parforcevejstjerner på »Midtlinien« på Johannes Goos's kort over stutterivangene ved Esum fra 1792 (fig. 7). De markeres i dag af skovvejene »Hvideportvej« og »Kalvehavevej«, der krydser »Midtlinien« ca. 2,8 km og ca. 5 km syd for Esum. De to vejstjerner må også have været synlige i begyndelsen af 1800-tallet, idet de er indtegnet på kort fra denne tid. Mens »Midtlinien« endnu er forholdsvis ret, har disse skovveje med tiden fået et mere bugtet forløb. Der er i dag kun svage spor af flere af de andre parforcejagtveje ved Esum Sø.

De nordsjællandske jagtveje stammer fra Christian V's og Frederik IV's regeringsår, dvs. perioden fra 1670 til 1730. Kammerregnskaberne omtaler udelukkende anlægsarbejderne for jagtvejene i Christian V's sene regeringstid fra 1684 til 1699, hvor soldater foretog det praktiske arbejde.¹³ Midtlinien må have været blandt de veje som skulle sættes i stand, da kongen den 7. april 1698 sendte 32 soldater til Esum for at »forfærdige nogle jagtveje i Stutterivang og reparere nogle gamle veje«. Smeden Torbjørn Laursen fra Esum bistod arbejdet.¹⁴

»Midtlinien« figurerer under navnet »Kongevejen« i Christian V's matrikel, markbogen 1681.¹⁵ Manglende oplysninger i regnskaberne behøver således ikke at være ensbetydende med, at jagtveje først blev anlagt efter 1684. Jagten ved Esum i 1672 var en parforcejagt, der forudsætter et system af sigtelinier eller veje. Der er derfor grund til at tro, at der i 1672 var etableret en form for jagtveje eller ridestier vest for Esum Sø. Under jagten forsøgte man ved hjælp af midlertidige hegn at undgå, at hjorten kom bort fra sigtelinierne og undslap. Derfor har kronhjorten fra jagten i september 1672 sandsynligvis søgt ud i Esum Sø i nærheden af én af »Midtliniens« korsveje.

Fig. 8. Renaissance afbildninger af guldbrakeaten fra Esrum. a. Bartholin den ældre 1689, b. Jacobæus 1696, c. Bircherod 1701, d. Lauerentzen 1710.

Christian V's guldfund i Esrum Sø og renæssancevidenskaben

Oplysningerne om jagten bringer os nærmere Esrum-brakteatens fundsted. Nationalmuseets fundoplysning er blot »Esrum Sø«. Fundstedet kan nu indsnævres til det lave vand på vestsiden af Esrum Sø og korsvejene på Midtlinien henholdsvis 2, 8 km og 5 km syd for Esrum Kloster.

I avisen fra 1672 omtales Christian V's fund fra Esrum Sø som en gammel guldmønt med uforståeligt præg. For det var første gang, man fandt et sådant ensidigt præget hængesmykke. Da der dukkede flere lignende stykker op senere i 1600-tallet, kaldte videnskaben dem »*aureae bracteae*«, guldrakteater. Indtil da havde betegnelsen »bracteatus« været brugt om middelaldermønter med ensidigt præg.

Christian V's guldrakteat indgik i Det kongelige Kunstskammer, som var oprettet af hans far Frederik III på Københavns Slot i 1650.¹⁶ Renæssancens genopdagelse af den antikke græsk-romerske politiske og kulturelle tradition, havde i løbet af 1500-tallet spredt sig fra Italien ud over Europa og ført til en opblomstring af kulturlivet og en prangende livsstil. Kunstskammerne var en vigtig del af renæssancefyrsternes magtdemonstration.

Der gik kun knap et år fra fundet af guldrakteaten i Esrum Sø til den blev omtalt i lægen og astronomen Thomas Bartholin den ældres værk »*Acta Medica & philosophica Hafniensia*«: »*En nøjagtig tilsvarende Mønt, men uden Runer blev for nylig under en Jagt fundet i Esrum Sø af hans Majestæt Kongen, som selv er dyrebarere end alverdens Guld. Den har jeg set i vor høje Fyrstes antikvariske Museum hos samme kongelige Museums Leder Willum Worm, der har arvet sin Fars gode Dyder, og også den, formodede jeg, havde været anvendt som Amulet, hvilket en Øsken synes at bestyrke*«. ¹⁷

Ligesom avisen betegner Bartholin den ældre Esrum-brakteaten som en guldmønt, »*numus aureus*«, men han antyder også muligheden for, at den kan have fungeret som en amulet eller et hængesmykke. Bartholin den ældre trækker paralleller til en anden sjællandsk brakteat i det kongelige kunstskammer samt til en guldmønt, som befandt sig hos den kongelige rådgiver Paul Patavi i Paris. Thomas Bartholin den ældre havde fået indgående kendskab til genstandene i kongens kunstskammer gennem sin deltagelse i udarbejdelsen af et »*Inventarium over Kunstskammeret på Københavns Slot*«, som udkom i 1673, før samlingen blev flyttet til den nyopførte kunstskammerbygning.¹⁸

Til enhver tid vil kunstneren være præget af stil og tankegang. Under renæssancen var kunsten realistisk og naturtro, og det var i denne ånd at Esrum-brakteaten blev afbildet første gang, seksten år efter sin fremkomst. Det var i Thomas Bartholin den yngres »*Antiquitates Danicæ*«. ¹⁹ Den er blevet afbildet yderligere tre gange i årene frem til 1710 (fig. 8). Motivet på Esrum-brakteaten gengives som overkroppen af en mand med en stor paryk eller hjelm anbragt på en hest. Foran rytteren står en lille mandsfigur, som holder en stav i den ene hånd og et blad i den anden.

Betragter man afbildningerne af Esrum-brakteaten med nutidens øjne, synes illustrationerne hos Thomas Bartholin den yngre og i Thomas Broder Bircherods »*Specimen Antiquæ Rei Monerariæ*« ganske gode med hensyn til proportioner og detaljer, mens Jacobæus' afbildning i »*Museum Regium*« er vanskeligere at genkende.²⁰ Fejltolkede detaljer på afbildningerne hos Bartholin, f.eks. spiralornamentet over rytterens hoved, den lille mands fødder og bladet i hans hånd, går igen hos Bircherod og Lauerentzen. Dette tyder på, at de senere gengivelser af brakteaten har afbildningen hos Bartholin som forlæg.

Men selv hos Bartholin, hvor Esrum-brakteaten er afbildet sammen med fire andre guldrakteater, kan man med Mogens Mackeprang undre sig over tegnerens inkonsekvente detaljeringsgrad: »*Man maa dog indrømme det mærkelige i, at Bartholins Fig. II, IV og V har samvittighedsfuldt tegnede Runer, hvorimod de af en eller anden grund er udeladt på Fig III*«. ²¹ Dette skyldes, at man under renæssancen ikke tilstræbte at give en objektiv fremstilling af brakteaten, men blot ville demonstrere klassiske kundskaber.²²

Senere beskrivelser af Esum-brakteaten

I slutningen af 1700-tallet måtte kunstkammerets brogede mangfoldighed vige for systematisk opbyggede samlinger. Således blev guldrakteaterne i 1781 flyttet til Møntkabinettet på Rosenborg, hvorfra de først i 1845 indgik til Oldnordisk Museum – det senere Nationalmuseum.²³

I begyndelsen af 1700-tallet trådte studiet af oldsager i baggrunden, og da man omkring 1800 atter begyndte at beskæftige sig med guldrakteater, blandede lederen af Oldnordisk Museum Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865) sig i diskussionen. I 1855 lagde han efter årelange studier af guldrakteaterne grundlaget for de senere inddelinger af guldrakteaterne.²⁴

Thomsen afbildede Esum-brakteaten i Atlas for nordisk Oldkyndighed og beskrev en forbindelse mellem de to mandsfigurer: »En Bracteat, hvorpaa der er fremstillet en halv Figur, som det synes til hest. Hans Hoved er prydet med en hjelm, der ender sig i et Fuglehoved, og i den fremrakte Haand holder han en lille mandlig Figur med en Langbue i den ene Haand og en Kugle i den anden« (fig. 9).²⁵

Thomsen gjorde opmærksom på motivligheden mellem brakteaterne og de romerske guldmønter, som i Norden er forsynet med øsken eller gennemboring og anvendt som amuletter. Han argumenterede for, at man i Norden havde skiftet billedet af den romerske kejser ud med menneske- og dyreskikkelser, som vi kender fra vikingetidens nordiske mytologi, f.eks. Odin og hans ravne. På samme måde erstattede magiske runeformler de romerske mønters latinske indskrifter.

Fig. 10. Guldrakteat fra Jørlunde ved Slangstrup. Foto: Søren Sørensen.

Fig. 9. Guldrakteaten fra Esum afbildet hos C.J. Thomsen 1857.

I Mackeprangs doktorafhandling, »De nordiske guldrakteater«, fra 1952 afbildes Esum-brakteaten som fotografi, men uden at motivet beskrives.²⁶ Mackeprang bruger Oscar Montelius's opdeling af guldrakteaterne fra 1869 i typerne A, B, C, D og F, hvor Esum-stykket er af type C med en mand og en hest. Han henregner Esum-brakteaten til sin fynsk-sjællandske gruppe på grund af typologiske ligheder med bl.a. en bracteat fra Fyn og brakteaterne fra Jørlunde ved Slangstrup.²⁷ Den ene af brakteaterne fra Jørlunde har samme motiv som Esum-brakteaten, uden at de dog er identiske (fig. 10).²⁸

I den tyske forsker Karl Haucks store værk, »Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit«, som udkom i årene fra 1985-1989, ledsages et fotografi og en tegning af Esum-brakteaten af en detaljeret beskrivelse.²⁹

Fig. 11. Guldbrakteaten fra Esrum. Tegning: Tim Grønnegaard, Gilleleje Museum 2001.

Original dokumentation i form af afgnidning eller et fotografi må anses for at være den mest objektive form for afbildning, mens enhver grafisk bearbejdning er en tolkning, også selv om den måtte være korrekt. Medens guldbrakteaten fra Esrum 2001 var udlånt til Gilleleje Museum, blev den tegnet. Den har været afbildet flere gange siden fremkomsten i 1672, men alle fremstillingerne er forskellige, fordi guldbrakteatens præg er beskadiget og fordi en kunstner aldrig er objektiv i sin afbildning. Således adskiller vor nye tegning af Esrum-brakteaten sig ved flere detaljer fra afbildningen i Haucks bog (fig. 11).³⁰

Myten om Balders død

På Esrum-brakteaten ses et menneske i halvfigur over et firbenet dyr, sandsynligvis som udtryk for en kriger til hest. Motivet gengiver religiøse myter, og det har tydeligvis fjernet sig en god del fra forbilledet: de senromerske kejsersmedaljoner med romerrikets guddommelige kejsere med diadem og dragtspænde afbildet i profil.

På brakteaten er krigerens hoved overdimensioneret. Det ovale øje, den trekantede næse og den alvorlige mund med nedadtrukne mundvige giver hans ansigt et bistert udtryk. Hans hår eller snarere hovedbeklædning er skraveret og todelt og afsluttes med et dyrehoved med næb og ét øre. Det kan være en hjelm, som dækker den øverste del af næsen. Det store øjenbryn, der slutter i en ring ved øret, kan i såfald være en markering af hjelmen. Over krigerens hoved ses to sammenrullede slanger med åbent gab. Krigerens overkrop er skraveret, som om han bar en brynje. På brystet er en lille knop med en sløffe, som kan være en fibula. Højre under- og overarm er smykket med ringe.

Krigerens fremtoning på guldbrakeaten fra Esrum stemmer godt overens med beskrivelsen af Odin i Snorre Sturlusons Edda, da han ved Ragnarok rider til kamp mod Fenrisulven: »*Foran rider Odin med Guldhjelm og herlig Brynje og Spydet Gungnir*«. ³¹

Det er sandsynligt at den nordiske guldsmed, som har fremstillet Esrum-brakteaten har villet afbilde asagudernes konge, Odin. På den store Fynsbrakteat ledsages billedet af en mandsperson til hest af runeindskriften »*houaR*«, dvs. den høje, som er det navn Odin bærer i det norrøne digt »Hávamál«, den højes tale.

Runerne blev anset for at være tegn og magiske formler, hvormed mennesker kunne kommunikere med guder og forfædre. I Hávamál fortæller Odin, at han hang ni døgn i verdenstræet, asken Yggdrasil, gennemboret af et spyd, for at kunne vinde indsigt i runernes magi. Før Odin kunne drikke af visdommens kilde, måtte han give Mimer sit ene øje i pant. Men ved hjælp af runerne kunne Odin føre samtaler med de døde og se ind i fremtiden. Desuden havde han to ravne, Hugin og Munin, der hver dag fløj ud i verden og kom tilbage og fortalte ham alt, hvad de havde set og hørt.

Odins hest Slejpnir havde otte ben, og Hauck mener derfor, at den firbenede hest på brakteaterne tilhører Odins søn Balder. På Esrum-brakteaten ses hesten i fuld galop. Den har en lang mule, to ører og et ovalt, lodret placeret øje. Manken er antydnet ved skravering og halen er rullet op i en krølle.

Med højre hånd holder krigeren en lille stående mandsfigur, hvis hår eller hue er skraveret på samme måde som hans kofte og bukser. Figuren har lange fødder eller sko. Ansigtet minder om krigerens, men munden har et mildere udtryk. Om begge hånder bærer han ringe. I højre hånd holder han en kort stav, og i den venstre en lille ring, som muligvis er en guldbrakeat. Den lille mandsskikkelse kan være Odins søn Balder. På brakteatsmykket fra Kongsvad Å ved Fakse kan man se, at det, den lille mand holder ikke er en stav, men en gren (fig. 13). Måske en gren af mistelten?

Myten om gudesønnen Balder finder man i Snorre Sturlusons Edda, hos Saxo Grammaticus samt i Vølvens Spådom og Vegtams Kvadet i den ældre Edda (fig. 12) ³². Da Balder drømmer, at han skal dø, tager hans mor Frigg alle ting i verden - på nær den grønne mistelten - i ed på, at de ikke vil skade Balder. Dette finder Loke ud af, og da aserne mødes på tinget, lokker han Balders blinde bror Høder til at skyde Balder med en »mistelgren«. ³³ Balder dør og Odin er utrøstelig.

Fig. 12. Balders død (1817). Christoffer Wilhelm Eckersberg (1783-1853). Foto: Kunstakademiet, København.

Jeg for Baldr, blodig Guddom,
Odins Søn, har set det skjulte.
Over Sletten op sig hæved
myg den fagte Mistelgren.

Blev af spire, spød at øjne,
Harpil haard, af Håd udslynget.
Baldr en Broder blev baaren hastigt,
Odins sønnen vog, én Nat gammel.

Ej Haand han toed, ej Hoved kæmmed,
inden paa Baal han bar Baldrs Bane.
Men Frigg begræd i Fensale
Valhalds Ve. Hvad ved I mon mer?

Ligge under Hveri-Lunden saa hun
Lænket den skjaldelystne Loki.
Der man virked Valis Mordbaand,
Tarmenes Tvinde blev Tove haarde.
Der sidder Sigyn, saare uglied
Vist for sin mand. Hvad ved I mon mer?

Fra »Vølvens Spådom«. ³⁴

Fig. 13. Halsmykke med 3 guldbrakteater fra Kongsvaad Å ved Fakse. Foto: Nationalmuseet.

Når krigeren på Esrum-brakteaten lader sin venstre hånd hvile på siden af Balders unge hest, kan det ifølge Hauck være som et tegn på omsorg. Ifølge myten viser Odin sine magiske evner ved at helbrede Balders hest.³⁵ Samme håndstilling ses på guldbrakteaterne fra Bjørnsholm og Fyn.³⁶

Myten om Balders død synes ikke alene at være temaet på Esrum-brakteaten, men også på guldbrakteaterne med en fremstilling af tre personer i profil. Dette motiv har tydeligvis forbillede i den romerske sejrsgudinde Victorias bekrænsning af kejseren på de senantikke mønter. Den høje person midt på guldbrakteaten fra Fakse har en brækket gren i brystet, og antages at være Balder (fig. 14).³⁷ Til højre for Balder står en mand med et spyd, som kan være Odin med spydet Gungnir. Det er muligvis Loke forklædt som kvinde, der står med ringen til venstre for Balder. Som det fremgår af Vølvens Spådom, straffer aserne Loke hårdt for sin forbrydelse.

Men hvilken betydning havde myten om Balders død i jernaldersamfundet?

Amulet og statussymbol

I den turbulente folkevandringstid var gavegivning afgørende for at skabe og opretholde politiske alliancer. Det norrøne digt Hávamál fortæller om leveregler og ordsprog fra førkristen tid, som gik i arv gennem flere generationer, før de blev nedskrevet omkring 1100 e.Kr.

*»Vaaben og Vadmel skal venner veksle
til gensidig Glæde.
Venner er Giver og Gengælder
længst, og alt lider vel.*

*En mand skal være sin Vens Ven
og Ven med Vennens Ven,
men ingen Mand med sin Uven skal
have Vens Ven fælles.*

*Vil du af en Ven, som du vel tror,
have godt at haabe,
skal du veksle Tanker og Ting med ham,
ofte søge ham op«.*

Fra »Hávamál«.³⁸

Digtet viser, at venskaber og alliancer kunne bekræftes ved gaveudvekslinger, ligesom man i vore dage kan bekræfte ægteskabsindgælder ved at give vielsesringe.

Et væsentligt element i myten om Balders død, er ringen »Draupner«, som man sandsynligvis ser afbildet på Fakse-brakteaten (fig. 14). Ifølge Snorre Sturlusons Edda lægger Odin Balders hest og »Guldringen Draupner paa Baalet, en Ring af den Natur, at der hver Nat dryppede otte ligesaa tunge Ringe fra den«. ³⁹ På mange guldbrakteater er Balders hest afbildet med en slags »horn«, som er placeret foran ørene men ofte uden at være fæstnet til hovedet. Mest af alt ligner »hornene« en åben ring. Måske er det udtryk for Odins gravgave til Balder: Balders hest med ringen »Draupner«.

Ringen »Draupner« var magisk, fordi den kunne »formere« sig og derved sikre sin ejer evig rigdom. Det fremgår af den norrøne litteraturs overleverede myter i sagaer og helteepos, at guld i sig selv var indbegrebet af magt og autoritet. Dette skyldes at metallet var genstand for kunstnerisk udsmykning med mytologiske motiver og rummede en persons ære, lykke og rigdom. Det fremgår også, at jernalderssamfundets adgang til guld var knyttet til heltmod og alliancer udenfor lokalsamfundet. ⁴⁰

Gennem edsaflyggelser etableredes troskabsbånd mellem småkonger og deres hird, som blev belønnet med gaver. I det oldengelske digt »Beowulfkvadet«, hvor handlingen forgår ved danerkongens sæde i Lejre, hører vi om krigeren Beowulf, som får gaver af dronning Vealteov:

*»Der blev ham bragt et bæger og budt på venskab
i drikketalen, og drejet guld lagdes åbent til, to armbånd,
harnisk og ringe, blandt smykker det smukkeste
jeg nogen tid har hørt nævne på jord«.*

Fra »Sangen om Bjovulf«. ⁴¹

Da Hermod efter Balders begravelse opsøger ham hos Hel, får han ringen Draupner med tilbage til Odin »til erindring«. Også Fulla og Balders kone Nanna får gaver i form af en fingerring og en særk. Hermod bringer bud til Odin fra Hel, at hun vil frigive Balder, hvis alle elsker ham og vil græde for ham. Dette får Loke imidlertid forpurret, idet han forklædt som jættekvinden Tøkk kun græder »tørre tårer«. Gavegivningen havde altså endnu en dimension: at blive husket.

*»Fæ dør, Frønder dør,
ogsaa skal du dø;
Eftermalet aldrig dør
om, hvad vel er endt.
Fæ dør, Frønder dør,
ogsaa skal du dø;
eet ved jeg, som aldrig dør,
Dom om hver død«.*

Fra »Hávamál«. ⁴²

Fig. 14. Guldbrakteaten fra Fakse. Foto: Nationalmuseet.

Guldbrakteater er relativt sjældne og synes kun at have tilhørt de få udvalgte. Iagttagelser fra norske og engelske gravfund viser, at guldbrakteaterne indgik i kvindernes halssmykker sammen med perler og andre former for vedhæng. De fleste guldbrakteater viser tegn på slid, og de er forsynet med øsken til ophæng, eller de er monteret på guldcylindere som i fundene fra Kongsvad Å ved Fakse og Stenholt Vang (fig. 13 og 15).

De mytologiske motiver kan tyde på, at kvinderne bar brakteaterne som amuletter med religiøse afværge-symboler.⁴³ Men ligesom det er tilfældet på Esrum-brakteaten, hvor den lille mand holder en brakteat i sin hånd, er det altid mænd, som bærer brakteaterne på guldbrakteaternes billeder.⁴⁴ Dette kan tyde på, at brakteaterne indgik i mændenes gavebytningsritualer, og at kvindernes brug var sekundær.

Ligesom den romerske kejser ved uddelingen af guldmedaljoner knyttede alliancer, kan guldbrakteaterne have fungeret som venskabs-gaver mellem de nordiske stormandslægter, da frankeriget i løbet af 500-tallet overtog romerrigetets rolle som stormagt i Vesteuropa.

På guldbrakteaterne fra Skovsborg og Gudme, som begge ligner Fakse-brakteaten (fig. 14) er ringen ligesom på Esrum-brakteaten erstattet af en lille rund genstand.⁴⁵ Hvis den lille mandsfigur på Esrum-brakteaten er Balder med misteltenen i den ene hånd og en brakteat i den anden, kan det betyde, at brakteaterne kunne have samme funktion som en ring, når aftaler skulle besegles.

Motivet på guldbrakteaten, som Christian V fandt i det lave vand i Esrum Sø, giver os således et spændende indblik i jernalderens forestillingsverden.

Alliancer og venskabsbånd i Nordsjællands jernalder

Christian V's fund fra Esrum var den første guldbrakteat, der blev fundet i Skandinavien. I dag kendes over 900 guldbrakteater, der alle synes at være blevet fremstillet i folkevandringstiden mellem ca. 450-570 e.Kr.⁴⁶ Flere af disse er fundet i Nordøstsjælland.

I april 1836 fremkom der således igen guldbrakteater i nærheden af Esrum Sø. Efter englændernes angreb på København i 1807 stod Danmark uden flåde, og husmændene Christen Jensen og Peder Johansen var sammen med indsidder Lars Nielsen i færd med at plante ny »flådeeg« i Stenholt Vang i Nødebo sogn sydvest for Esrum Sø.⁴⁷ »I omtrent 1 Alens dybde«, dvs. ca. 60 cm, »paa det fastere Leerlag under Mulden« fandt de tre mænd en skat bestående af tolv guldbrakteater, tre cylindriske og én rund guldblikperle og tre stykker ringguld (fig. 15).⁴⁸

De tre skovarbejderes beskrivelse af fundstedet er noget uklar, men i forbindelse med Vilhelm Boyes sognebeskrivelse i juli 1886 udpegede en søn af den ene skovarbejder fundstedet sydvest for krydset mellem Skelvej og Fredensborgvejen. Området var i mellemtiden blevet opdyrket som tjenestejord til skovløberboligen Stenholthus fra 1860'erne.⁴⁹

»Et gammelt stykke Guld i Vandet funden bleef«, skrev avisen »Den Danske Mercurius« i 1672. Guldbrakteaten fra Esrum knytter sig herved til gruppen af brakteatfund fra moser og vådområder. De fleste brakteater fra vådområder er fremkommet i større depotfund sammen med relieffibler og perler, mens guldbrakteater fra tørt land især er fundet enkeltvis.⁵⁰ Dette kan måske betyde, at Esrum-brakteaten oprindeligt indgik i et større depotfund.

En anden gruppe mosefund er krigsbytteofringerne fra romersk jernalder og folkevandringstiden, som man for eksempel kender fra de jyske moser ved Nydam og Ejsbøl, samt fra et lille fund i Søborg Sø

Fig. 15. Halssmykke med guldbrakteater fra Stenholt Vang. Foto: Nationalmuseet.

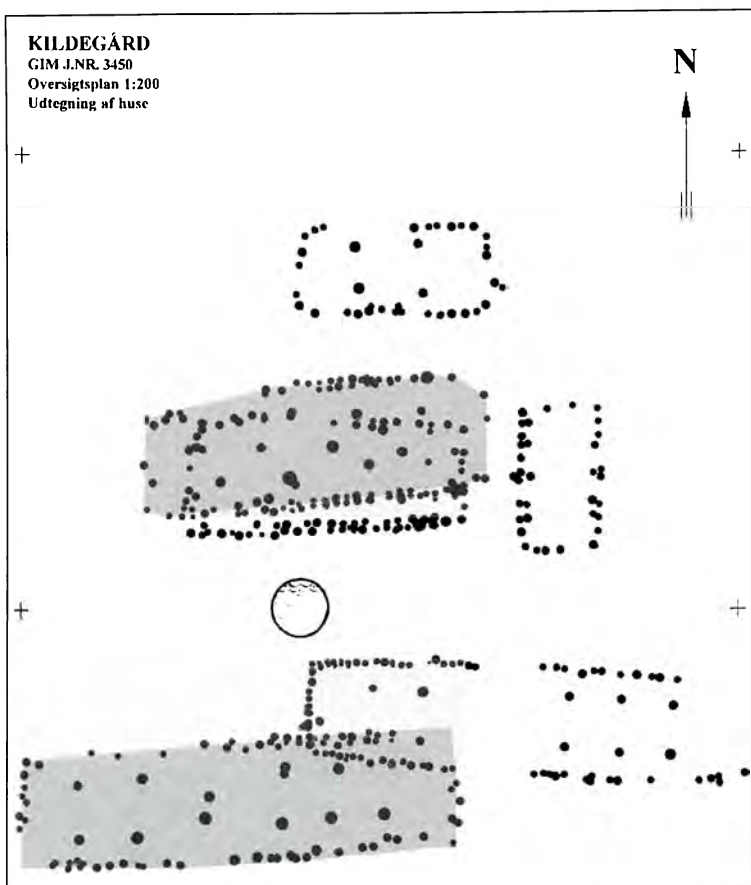
med bl.a. tre spyd og lansespids. ⁵¹ Krigsbytteofringerne er tolket som et tegn på, at der i Slesvig og det sydlige Jylland i romersk jernalder og folkevandringstiden (ca. 100-500 e.Kr.) eksisterede forsvarsforbund på størrelse med de moderne amter. ⁵²

En tilsvarende organisation kan man forestille sig, at der kan have været i Nordøstsjælland. Således mener museumsinspektør Søren A. Sørensen, at værkstedspladsen Hørup og depotfundene fra Kitnes og Lærkefryd ved Jørlunde repræsenterer et regionalt magtcenter ved Slangerup. ⁵³ I en særudstilling på Egnsmuseet Færgegaarden, »Danmarks første håndværkspladser. Hørup, Lundeborg og Østervang«, viste han i 2002 et udbredelseskort over guldbrakteaterne i Nordøstsjælland. Hvis man som Sørensen opfatter guldbrakteaternes spredning som et udtryk for Slangerup-centrets indflydelsesområde, ligger fundene fra Esrum og Stenholtvang i centrets østlige periferi. Sørensen bygger på Charlotte Fabechs model, hvor særligt fundrige bopladser tolkes som den politiske og religiøse elites centralpladser. ⁵⁴ Det var på disse centralbopladser eliten i løbet af 400-tallet begyndte at nedlægge værdimetal, i takt med at man opgav de fælles ofringer i vådområderne. ⁵⁵

Arkæologen Lotte Hedeager er skeptisk overfor centralpladsteorien som forklaringsmodel. ⁵⁶ Hun mener, at folkevandringstidens gulddepoter med blandt andet guldbrakteater, pragtfigler og guldringe blev nedlagt i de marginale landbrugsområder og vådområder omkring de centrale bebyggelsesområder i et forsøg på at retfærdiggøre nye territoriale grænser gennem myterne om guder og forfædre.

David Liversage fra Nationalmuseet antog i 1980, at fraværet af jernalderbebyggelse i Nordsjælland skyldtes, at området siden jernalderen havde været skovdækket. ⁵⁷ Da det Amtsarkæologiske Kontor blev oprettet på Gilleleje Museum i 1986, og man efter jysk mønster begyndte at foretage arkæologiske fladeafdækninger ved hjælp af gravemaskine, tegnede der sig imidlertid et bosættelsesbillede præget af

Fig. 16. Kildegård, Græsted sogn. Hustomterne udgør sandsynligvis to faser af et gårdsanlæg fra overgangen mellem romersk jernalder og folkevandringstid, ca. 400 e.Kr. Den største bygning er ca. 24 m lang. Midt på pladsen ligger en brønd. Figur: Tonny Petersen.

enkeltliggende gårde.⁵⁸ Gilleleje Museum har senere påvist flere jernalderbopladser i Holbo Herred: Kildedal og Bryggergården i Helsinge sogn, Bauehøjgård i Ramløse sogn og Kildegård i Græsted sogn (fig. 16).⁵⁹ En række nye metaldektefund supplerer dette fundbillede.⁶⁰

Langt mere værd end guld

Selv om der i dag således tegner sig et mere nuanceret billede af jernalderbebyggelsen i Holbo Herred, er det endnu for tidligt at drage konklusioner om magtforholdene i jernalderen. Det er heller ikke muligt at afgøre, hvordan guldrakteaten havnede i Esrum Sø, men man kunne forestille sig følgende:

Solen var gået ned og mosekonen bryggede, så tågen lå som et tæppe over de fugtige arealer ved Esrum Sø. En kvinde forlod gården indhyllet i en kappe og hastede ned mod søen. Ved søens bred standsede hun, og da hun åbnede sin kappe, kom et gyldent halssmykke med et billede af Odin til syne. Hendes mand havde fået smykket af den lokale konge, som tak for tro krigstjeneste i en urolig tid. Hun åbnede halskæden og kastede det kraftfulde smykke i vandet. Bagefter stod hun stille en stund og mærkede gudernes nærvær.

Da guldrakteaten havnede i Esrum Sø i folkevandringstiden, længe før Danmark blev en stat, var guldets betydning forankret i den nordiske mytologi og udtryk for de rivaliserende småkongers magt

og autoritet. Da Christian V, Danmarks og Norges konge, fandt guldrakteaten under en parforcejagt i 1672, havde den ligget over tusinde år i Esrum Sø. Bartholin den ældres omtale af guldrakteatens finder, »hans majestæt kongen, som selv er dyrebarere end alverdens guld«, viser at guldet i sidste halvdel af 1600-tallet stadig var forbundet med høj status, men at det ikke længere var indbegrebet af kongelig værdighed.

Liv Kristine Appel, født 1963, er museumsinspektør ved Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre med arkæologien som fagområde. Liv Kristine Appel arbejdede i perioden 1992-2001 som amtsarkæolog i Kristianssand i det sydlige Norge. Siden ansættelsen ved Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre har Liv Kristine Appel udbygget samarbejdet med kommuner og amt om løsning af udgravningsopgaver ved anlægsarbejder. Liv Kristine Appel har skrevet en lang række fagartikler om arkæologiske emner i Norden, hvor oldsagerne ses i en europæisk sammenhæng.

Carsten Carstensen er skovløber i Frederiksborg Statsskovdistrikt. Carsten Carstensens interesse for skovens historie og den fortidsminder er nyttig i forbindelse med bestræbelserne på at bevare de jordfaste fortidsminder i Gribskov, der kan være truet ved skovarbejdet med større maskiner.

¹ Danske Lov, 5. bog, 9. kap., 3. art.

² Mackeprang 1952:9; Hauck 1985:11. For henvisning til litteratur om Esrum-brakteaten se Hauck 1985:95 pkt. j.

³ Jensen 1910:35. Ifølge Salomonsens konversationsleksikon holdt Christian V også kameler på Esrum (bd. 6, 1897).

⁴ Ettrup 2000:95.

⁵ Jensen 1910:13.

⁶ Ettrup 1997:93; Steenberg 1955:36.

⁷ Jarrum 1989:34ff.

⁸ Jensen 1910:23.

⁹ Christian V's dagbøger fra årene 1695, 1697 og 1698 er bevaret.

¹⁰ Marquard 1918:92.

¹¹ Weisman 1985:140.

¹² Dahl 2003:14.

¹³ Dahl 2003:9, 12.

¹⁴ Dahl 2003:23.

¹⁵ Steenberg 1955:43. Tilsvarende kan markbogens omtale af »Kors Wei« og »Grønne-Gade-Wei« i Mårum sogn være et tegn på, at »Femvejskorset« og »Grønnevej« i parforcevejsystemet var etableret i 1681.

- ¹⁶ Jensen 1992:27.
- ¹⁷ Bartholin den ældre 1673:98. *Oversat fra latin af Peter Zeeberg, Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København.*
- ¹⁸ Rasmussen 1979:44.
- ¹⁹ Bartholin den yngre 1689:461f, fig. 1.
- ²⁰ Bartholin den yngre 1689:fig. 1; Bircherod 1701:fig. 1; Jacobæus 1696:56, tab. XIII:fig. II; Laurentzen 1710:tab. II: nr. 14.
- ²¹ Mackeprang 1952:10, note 6.
- ²² Appel og Stylegar 1999:144f.
- ²³ Mackeprang 1952:112f; Rasmussen 1979:41. *Nationalmuseet, inventar-nr. 8655.*
- ²⁴ Thomsen 1855; Mackeprang 1952:18.
- ²⁵ Thomsen 1855:301 og 1857:Tab. IV, nr. 77.
- ²⁶ Mackeprang 1952.
- ²⁷ Hauck m.fl. 1985. Katalog nr. 59, 78 og 79.
- ²⁸ Hauck m.fl. 1985. Katalog nr. 79.
- ²⁹ Hauck 1985:94ff
- ³⁰ Hauck m.fl. 1985. Katalog nr. 50b, Taf. 57-58.
- ³¹ Larsen 1970:94.
- ³² Jørgensen og Petersen 1998:243.
- ³³ Den grønne plante mistelten er uegnet til fremstilling af pile. Planten er ikke giftig at spise, men dens saft er dødelig hvis den kommer ind i blodet jfr. Hedeager 1997:98f.
- ³⁴ Larsen 1968:17f.
- ³⁵ Personlig meddelelse fra Morten Axboe, Nationalmuseet.
- ³⁶ Hauck 1985. Verknüpfungsform VF 6. Hauck m.fl. 1985. Katalog nr. 25 og 58.
- ³⁷ Hauck m.fl. 1985. Katalog nr. 51,3 og 165.
- ³⁸ Larsen 1968:142f.
- ³⁹ Larsen 1970:89f.
- ⁴⁰ Hedeager 2003:157f.
- ⁴¹ Haarder 1984:76.
- ⁴² Larsen 1968:147.
- ⁴³ Axboe 1998:324; Jørgensen og Petersen 1998:237.
- ⁴⁴ Hauck 1985:15. Hauck m.f. 1985. Katalog nr. 126, 189 og 165.
- ⁴⁵ Hauck m.fl. 1985. Katalog nr. 51,1.
- ⁴⁶ Axboe 1998:326.
- ⁴⁷ Hauck m.fl. 1985: katalog nr. 179; Jørgensen og Petersen 1998:240.
- ⁴⁹ Nødebo sogn. sb. 3.
- ⁵⁰ Hauck 1985:17; Hines 1989:98.
- ⁵¹ Ilkjær 2003:59.
- ⁵² Lønstrup 1988.
- ⁵³ Sørensen 2000:61ff
- ⁵⁴ Fabech og Ringved 1995.
- ⁵⁵ Fabech 1999:459; Sørensen 2000:72.
- ⁵⁶ Hedeager 2003:150.
- ⁵⁷ Liversage 1980:10.
- ⁵⁸ Hansen 1999:194.
- ⁵⁹ GIM 3391, GIM 3409.2, GIM 3450 og GIM 3493. Andersen 1988:91ff; Pedersen 1998:99; Grønnegaard 2002:93.
- ⁶⁰ Pedersen 1994 og 1996.

Litteratur:

- Andersen, Arne H. 1988: Kildedal. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1987. København.
- Appel, Liv Kristine og Stylegar, Frans-Arne 1999: Et »nytt« folkevandringssteds gravfund med glassbejer fra Lunde på Lista. Universitetets Oldsaksamling. Årbok 1999, s. 129-148. Oslo.
- Axboe, Morten 1998: Goldbrakteaten. Allgemeines. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 12. Berlin 1998.
- Bartholin, Thomas (den ældre) 1673: Acta Medica et Philosophica Hafniensia. Hafniæ.
- Bartholin, Thomas (den yngre) 1689: Antiquitatum Danicarum de causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres, ex vetustis codicibus et monumentis hactenus ineditis congesti. Hafniæ.
- Bircherod, Thomas Broder 1701: Specimen Antiquæ Rei Monetariæ Danorum. Hafniæ.
- Dahl, Bjørn Westerbeek 2003: 1600-tallets parforcejagtveje i Nordsjælland. Fra Frederiksborg Amt, s. 7-32. Helsingør.
- Ettrup, Flemming 1997: Esum Kloster som hovedsæde for Frederiksborgstutterierne. I Frandsen, Søren m.fl.: Bogen om Esum, s. 188-204. Frederiksborg Amt.
- Ettrup, Flemming 2000: Esum klosterstutterier. I Jørgensen, Jens Anker m.fl.: Fjernt fra menneskers færden. Sider af Esum Klosters 850-årige historie. København.
- Fabech, Charlotte 1999. Centrality in sites and landscape. Settlement and Landscape. I Fabech, Charlotte m.fl. eds.: Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark. May 4-7 1998. Århus.
- Fabech, Charlotte og Ringved, Jytte 1995: Magtens geografi i Sydkandinavien – om kulturlandskab, produktion og bebyggelsesmønstre. I Resi, Heid Gjostein eds.: produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e.Kr. Varia 30. Oslo.
- Grønnegaard, Tim 2002: Kildegård. Arkæologiske udgravninger i Danmark 2001. København.
- Haarder, Andreas 1984: Sangen om Bjovulf. København.
- Hansen, Steffen Stummann 1999: Iron Age settlements in northern Zealand. I Fabech, Charlotte m.fl. eds.: Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark. May 4-7 1998. Århus.
- Hauck, Karl 1985: Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Einleitung. Münstersche Mittelalter-Schriften Band 24/ 1,1. München.
- Hauck, Karl m.fl. 1985: Die Goldbrakteaten der Völkerwanderungszeit. Ikonographischer Katalog, IK 1, Text. Münstersche Mittelalter-Schriften Band 24/ 1,2. München.
- Hedeager, Lotte 1997: Skygger af en anden virkelighed.
- Hedeager, Lotte 2003: Kognitiv topografi: Ædelmetaldepoter i landskabet. I Rolsen, Perry m.fl. eds.: Snartemofunnene i nytt lys. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter nr. 2, s. 147-165.
- Hines, John 1989: Ritual hoarding in Migration-Period Scandinavia. A review of recent interpretations. Proceedings of the Prehistoric Society vol. 55, s. 193-205. London.
- Ilkjær, Jørgen 2003: Danske krigsbytteofringer. I Jørgensen m.fl. eds.: Sejrens Trumf. Norden i skyggen af det romerske imperium, s. 44-65. København.
- Jacobæus, Olgier 1696: Museum regium seu Catalogus rerum tam naturelium, quam artificialium, quæ in Basilica Bibliothecæ Augustissimæ Daniæ Norvegicæque Monarchæ, Christiani Quinti Hafniæ asservantur. Hafniæ.
- Jarrum, Erik A. 1989: Forsvundne gårde og landsbyer i Gribskov. Gilleleje Museum. Årbog bd. 28.
- Jensen, J. 1910: Det kongelige Frederiksborgske Stutteris Historie fra dets første oprindelse til dets Opløsning 1840. Landboskrifter XX. København
- Jensen, Jørgen 1992: Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet. København.
- Jørgensen, Lars og Petersen, Peter Vang 1998: Guld, magt og tro. Danske skattefund fra oldtid og middelalder. København.
- Larsen, Thøger 1968: Nordens Gudekvad. Optrykt efter originaludgaven 1926-27. København.
- Larsen, Thøger 1970: Snorris Eddasagn. Optrykt efter originaludgaven 1928. København.
- Lauerentzen, Johannes 1710: Museum Regium seu Catalogus Rerum naturalium, quam artificialium, quæ in basilica Bibliothecæ augustissimæ Daniæ Norvegicæque Monarchæ Frederici Quarti Havnæ asservantur. Hafniæ.
- Liversage, David 1980: Material and Interpretation. The Archeology of Sjælland in the Early Roman Iron Age. Publications of the National Museum. Archeological-Historical Series I, Vol. XX. København.
- Lønstrup, Jørgen 1988: Mosefund af hærudstyr fra jernalderen. Fra stamme til stat i Danmark. Vol. 1. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII, s. 93-100. Århus.

- Mackeprang, Mogens B. 1952: De nordiske guldrakteater. Århus.
- Marquard, Emil 1918: Kongelige kammerregnskaber fra Frederik III's og Christian V's tid. København.
- Pedersen Jens-Aage 1994: Toftegård ved Tibirke. En foreløbig meddelelse. Gilleleje Museum. Årbog 1994.
- Pedersen Jens-Aage 1996: En nyfundet rygknappfibula fra Tibirke – og en gammelkendt fra Ørby. Gilleleje Museum. Årbog 1996.
- Pedersen Jens-Aage 1998: Bauehøjgård. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1997. København.
- Rasmussen, Holger 1979: Dansk museums historie – de kulturhistoriske museer. Hjørring.
- Steenberg, Jan 1955: Esrom Kloster som stutrerigård. Fra Frederiksborg Amt, s. 35-58. Helsingør.
- Steensberg, Niels Kristian 1992: Kongens skove. Skovene i Frederiksborg Amt. Fra 1500 tallet til moderne tid og det kongelige frederiksborgske stutteri. Hillerød.
- Sørensen, Søren A. 2000: Hørup – en sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder.
- Thomsen, Christian Jürgensen 1855: Om Guldrakteaterne og Brakteaternes tidligste Brug som Mynt. Annaler for nordisk Oldkyndighed. København.
- Thomsen, Christian Jürgensen 1857: I Atlas for Nordisk Oldkyndighed. København.
- Toksvig, Lars 1993: Parforcejagten i Nordsjælland 1660-1777.
- Weismann, Carl 1985: Vildtets og Jagtens Historie i Danmark. Optrykt efter originaludgaven 1931.

Brdr. Petersens Maskinfabrik

Af Bent Petersen

Brdr. Petersens Maskinfabrik Gilleleje A/S, eller, Cykle-, Motor- og Automobilværkstedet, Gilleleje, som det hed ved oprettelsen i 1922, blev etableret af Carl og Ferdinand Petersen. Det skete under beskedne former i et gammelt kulrum på Nordre Havnevej, hvor restauranten »Karen og Marie« i dag ligger.

Carl var født 1899 og hans yngre bror Ferdinand i 1902. Carl Petersen kom i lære hos C.Hansen der havde et maskinværksted på den østre side af havnen. Da Carl var udlært arbejdede han på motorfabrikken Vølund, og senere på motorfabrikken »Nordan«, det meste af tiden som rejsemontør. Han rejste rundt til de danske havne og monterede motorer. Navnet montør bliver den dag i dag brugt om maskinarbejdere der arbejder på havnen. I 1921 gik motorfabrikken »Nordan« fallit, og Carl stod uden arbejde.

Ferdinand begyndte også som lærling på Hansens maskinværksted i Gilleleje, men da Hansen stoppede og flyttede fra byen, fortsatte Ferdinand som forbundter på motorfabrikken »Vølund«. Senere kom han tilbage til Gilleleje, og arbejdede som automekaniker hos Christiansen i Søstræde. Den gang var en mekaniker ikke reservedelskifter som i dag. Man lavede mange af reservedelene selv, så der lærte Ferdinand en hel del, som senere kom ham til gavn.

Styrehus til »Bodø« af Gilleleje.

Carl og Ferdinand blev enige om at begynde for sig selv. Dengang skulle man løse borgerskab og være 21 år gammel, så Carl måtte stå for firmaet. Den 2. januar 1922 begyndte de to brødre i kulhuset på Nordre Havnevej. Maskinparken var beskeden. Den bestod af en 1 meter drejbænk, en bænkboremaskine, en slibesten og en feltesse. Drejbænken var en brugt »Alliancebænk«. Den var beregnet til at dreje granater på i Rusland, men på grund af revolutionen var den ikke kommet derover. Boremaskinen var beregnet til 1 - 13 millimeter bor. Hvis man skulle bore større huller, måtte man benytte en skralde. Skralden lignede den skralde, der hører til et topnøglesæt. Man anbragte en bøjle om emnet, der skulle bores igennem, og så sad man og trak frem og tilbage. Feltessen trampede man med fødderne. Drejbænk og slibesten blev drevet af en 1 hk elmotor.

Arbejdet bestod hovedsageligt af motorreparationer, og andet forefaldende arbejde i fiskebådene. Ferdinand havde arbejdet som automobilmekaniker, så de første par år reparerede man biler, motorcykler og cykler. Det skete også, at man reparerede en kakkelovn i byen.

Man antog også en læredreng. Han hed Poul Bendtsen, og var søn af en lokal tømrermester. Både Carl og Ferdinand, var på det tidspunkt ugifte, og boede hjemme i Søstræde.

2 år efter starten blev det værksted, hvor de begge havde lært, ledigt. Man lejede det af havnen. I forhold til det tidligere var det nye værksted 3-4 gange så stort. Der var loftrum, hvor man kunne opbevare blandt andet stålstænger, og en lille sidebygning, der kunne bruges som lager.

Drejbænken, boremaskinen og det øvrige værktøj blev båret over støjlepladsen. De 2 år må åbenbart være gået godt, for nu blev der anskaffet en ny 3 meter drejbænk og en søjleboremaskine, der kunne klare 50 millimeter bor. Lidt senere blev også købt en brugt høvl. Nu blev det muligt at begynde en produktion af små snurrevodspil.

Med den nye drejbænk kunne man fremstille mange ting. Man borede cylindre ud og drejede stempler, men der blev også fremstillet krumtappe af smedede emner fra Helsingør Skibsværft. Samtidig var der et tæt samarbejde med Andersen og Ferdinandsens Bådebyggeri. Man installerede motorer og spil i deres nybygninger, ligesom der blev udført en del smedearbejde. Når motorerne blev taget ombord på nybygningerne, blev bådene halet op ved hjælp af en slidske og en såkaldt trebener. Det var noget af et slæb. Når motorerne skulle tilpasses fundamentet blev de løftet op flere gange, indtil de flugtede med skrueakslen.

Der kom endnu to læredrenge til: først Louis Svendsen og senere Christian Jørgensen. De var begge sønner af fiskere. I øvrigt var alle læredrengene fra Strandvejen.

Efter et par år blev der bygget til mod syd. Der var stadig kun en kakkelovn, så når det var rigtig koldt, anbragte man et gammelt glødehoved og en blæselampe i den anden ende af værkstedet.

I 1928 kom Peter Svendsen i lære. Peter var også søn af en fisker. Nu var styrken kommet op på 5-6 mand. Arbejdet var nogenlunde det samme. Carl var meget dygtig til at fremstille støbemodeller. Støbegodset fik man fra Nordsten i Hillerød, eller hvis det var bronze, fra Larsens Metalstøberi.

Carl og Ferdinand havde været på store arbejdspladser og der lært brugen af moderne værktøj. Men på nogle punkter var de alligevel gammeldags. Man havde ikke et autogensvejseværk. Når der skulle svejdes, forgik det enten hos »Peter urmager« eller hos »Christian krumtap«. Det betød, at man heller ikke havde skærebrænder. Dørkpladerne til gulvet i maskinrummet blev hugget ud med en skaftmejsel og en forhammer. Det var hårdt arbejde, og især hårdt for ørerne.

»Anni Holm« af Søby. Skroget er bygget i Polen. Motor, hydraulik, elektronik, trawlpil m.m. er leveret af Brdr. Petersen.

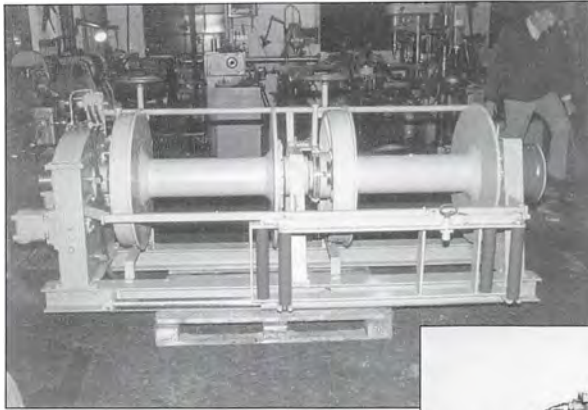
1931 kom jeg selv i lære og måtte som den yngste tage det snavsede arbejde f. eks. med at rense stempler. Olien, man smurte motorerne med, var ikke af så god en kvalitet, som den er i dag. Stemplerne blev beget til og måtte renses et par gange om året. Hvad der også næsten hørte til dagligt arbejde, var at støbe, dreje og tilpasse krumtaplejer. Det er et arbejde, man ikke kender meget til i dag.

De næste år skete der ikke meget nyt arbejdsmæssigt, men der blev bygget til i bredden og højden, så der kun var et stykke af den gamle mur mod vest tilbage.

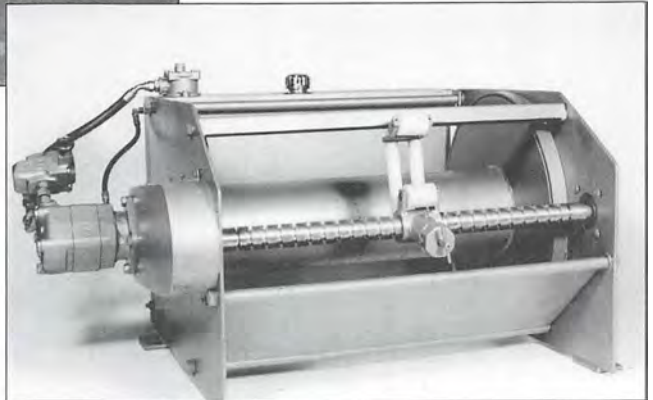
Da anden verdenskrig brød ud, fik vi en del arbejde for marinen. Det var til at begynde med ombygning af fiskekuttere til patruljebåde. Det arbejde fortsatte vi med til 29 august 1943. Vi var lige før krigen begyndt at lave el anlæg i de hjemlige kuttere. Det arbejde udviklede sig med tiden. Der blev hurtigt materiale-mangel, så mange gange måtte fantasien tages til hjælp. Vi havde naturligvis solgt gammelt jern til skrothandlerne. Nu gik handlen den modsatte vej. At noget af det, der blev købt, var lidt »varmt«, det måtte man se stort på. Moralen kan i nødsituationer blive lidt flosset i kanten.

En dag fik vi besøg af Gestapo. Vi blev stillet op på række med en soldat med gevær foran. De gennemsøgte værkstedet uden at finde noget kompromitterende. Da de forlod stedet tog de 2 mand med. Den ene blev hurtigt frigivet, medens den anden fik nogen tid i Horsørød. Vi blev aldrig klar over, hvad årsagen var.

Vi klarede os gennem krigen uden at arbejde for tyskerne, men det var tæt på.

Hydraulisk trawlspil.

Hydraulisk netsondespil.

En dag kom der besked, at nogle tyske marineofficerer ville komme og se på beddingen. Man ville have os til at tage motorortopedobåde på land. Inden de kom, havde Carl slået et par tænder af spillet. Selv om det var mod slutningen af krigen, var Gestapo høje i hatten. De skulle hurtigt skaffe et andet spil. Det nåede de heldigvis ikke før kapitulationen. At vi senere købte et spil på Helsingør Skibsværft, som man havde taget iland fra en tysk trawler, er en anden historie.

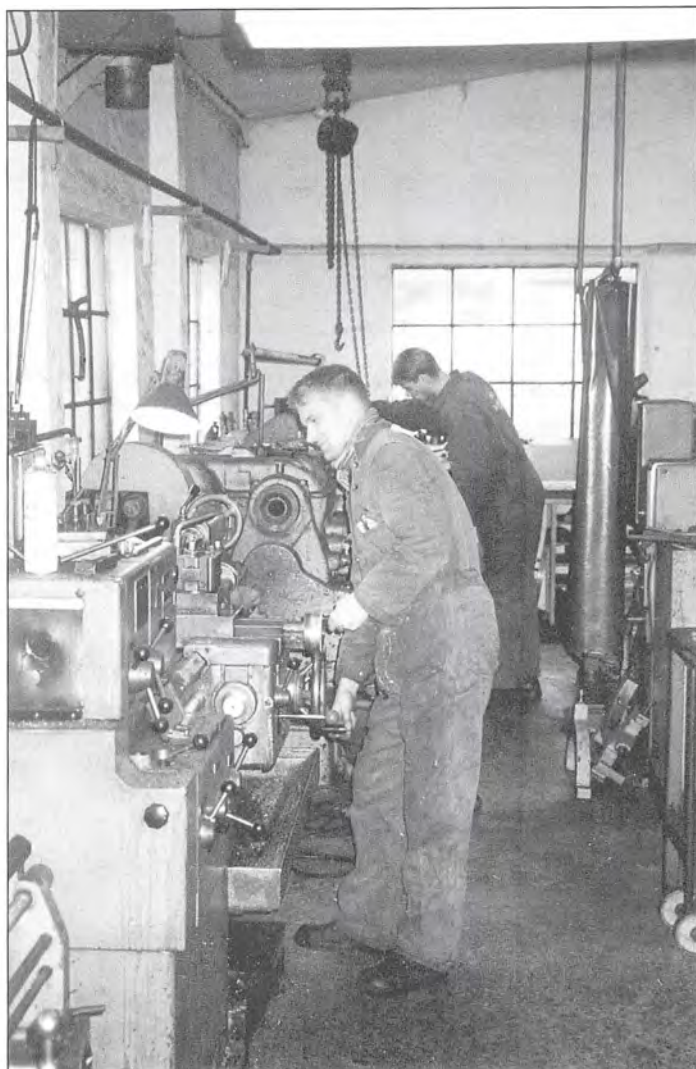
Kort tid efter krigen fik vi et el-svejsværk. Vores el-installation var ikke kraftig nok, så vi trak et langt kabel fra beddingshuset. Sælgeren af svejsværket skulle lære os at svejse. Da han kom, havde han bind om armen, og undskyldte sig med at være dårlig, så han ikke var i stand til at demonstrere svejsning. Jeg tror slet ikke han kunne svejse. Efter en del besvær fik vi lært det. Jeg fik selv et lynkursus hos ESAB, da der skulle svejses plader i bunden på en Coaster. Den nye teknik åbnede mange muligheder.

Nu begyndte bådebyggerne at fremstille større både. En af de første var »Christian Schrøder« af Esbjerg. Den byggede vi et svejset stål-styrehus på.

Senere blev søsat en del både til Island. Disse fik store motorer, ligesom spil og elinstallationer var af helt andre dimensioner, end vi tidligere havde arbejdet med.

I 1949 blev der bygget nyt værksted øst for havnemolen. Det medførte en stor forbedring af arbejdsforholdene. Der blev plads til et toilet og en vaskekumme, ligesom der blev indrettet et lille kontor. Dette blev dog mest brugt til lagerrum, da kontorarbejdet fortsat blev lavet hjemme hos Ferdinand. Der kom også en ekstra drejebænk, en fræser og en maskinsav.

*Medarbejdere
ved drejebankene.*

1959 blev Carl Petersens søn Erik Petersen og jeg selv optaget i firmaet. Det skabte lidt turbulens på værkstedet. Der var et par medarbejdere, der ikke syntes om systemskiftet. Vi havde tidligere beskæftiget os med centralvarme. Nu tog Erik det arbejde op igen, og i en del år blev der lavet adskillige centralvarme og fjernvarmeanlæg.

I de år arbejdede vi også en del for Cirkus Benneweis. Det var både master, løvegitre og vogne, der blev fremstillet. De sidste konstruerede vi selv. I en periode, hvor der ikke var så meget arbejde, fremstillede vi også landbrugsvogne. Det blev ikke til så mange, men de var gode!

I de år tog Carl og Ferdinand sig af det maskinelle, Erik arbejdede med varmeanlæggene, mens jeg selv tog mig af elektronikken. Derudover medvirkede Erik og jeg, efter behov, i andet arbejde. Der blev fremstillet mange trawlspele. Vi var også begyndt at lave radiopjeler, som blev solgt gennem International Skibs Radio. Lidt senere startede vi en produktion af netsondespil. Disse blev drevet hydraulisk.

*Styrehus
i aluminium.*

Erfaringen med hydraulikken kunne vi bruge til trawlsplillene. Der er senere fabrikeret mange trawlspil, trawltromler, og andre former for spil drevet hydraulisk.

Omkring 1960 blev værkstedet udvidet med en sidebygning, hvor der indrettedes kontor, folkestue og elektrikerværksted. Vi fik nu »dame« på kontoret. Det gjorde det hele meget lettere, især fakturering.

Vi fortsatte nogle år med et 4 mands ejet firma, indtil Erik og jeg i 1975 overtog den sidste halvdel med en samlet medarbejderstab på 15-16 mand. Vi begyndte nu at arbejde en del i aluminium. Det startede med hvalbakker og senere kom styrehuse til. Det første styrehus blev bygget i et telt udenfor værkstedet. Senere fik vi opført en svejsehal, så vi ikke alene kunne bygge styrehuse, men også tage mindre både indendørs. Produktionen af trawlspil var efter hånden blevet så stor, at Erik og jeg blev enige om at droppe arbejdet med central- og fjernvarme.

1983 blev Hans Lemming-Christensen og Jørgen Petersen optaget i firmaet, der samtidig omdannedes til APS. 2 år senere blev en mangeårig medarbejder Leif Svendsen, som den første udenfor familien, optaget i ejerkredsen, så denne kom til at bestå af i alt 5 personer.

I 1988 blev Erik syg og døde. Det var et hårdt slag for familien. For mit eget vedkommende mistede jeg en god samarbejdspartner. Jeg havde set frem til, at Erik som den yngste skulle fortsætte mange år endnu. I 1990 stopper jeg selv efter 59 år.

Efter Eriks død trådte Else ind i firmaet. Hun har i mange år stået for regnskabet, men tegner nu firmaet som direktør. I 1993 omdannedes firmaet til aktieselskab.

Med tiden har arbejdet skiftet karakter. Bådernes antal i havnen er blevet mindre, men de er til gengæld vokset i størrelse. Motorernes ydeevne nærmer sig nu de 1000 HK. Hydraulikken vinder frem, både i forbindelse med forskellige former for spil, og ved montering af bovpropeller på flere både.

Elektronikken udvikler sig meget hurtigt. Søkort bliver elektroniske. Næsten alt styres nu af computere. Det, der er moderne i dag, er gammeldags i morgen. I takt med denne udvikling blev maskinparken på værkstedet udvidet med en større drejebænk, hydraulisk saks og bukkemaskine.

Der er bygget nyt kontor, og i stedet anvendes det gamle til frokoststue og vaskerum. Firmaet lejer nu den ene af de haller, hvor Mortensen tidligere havde bådebyggeri.

Der er næsten hvert år fra begyndelsen af 1990'erne bygget fartøjer på bådebyggeriet til Havnerundfarten i København, hvor Brdr. Petersens Maskinfabrik har stået for motor- og el-installationerne.

I år 2002 udførte firmaet en meget speciel opgave. Der blev installeret motor i et krydstogtskib, som befandt sig ved de Hollandske Antiller. To mand udførte opgaven på 6 uger.

Brdr. C & F Petersen / Brdr. Petersen Gilleleje A/S, har nu bestået i 81 år. Firmaet er parat til at tage nye udfordringer op i en tid, hvor den tekniske udvikling yderligere vil accelerere.

***Bent Petersen**, født 1916, er ud af gammel Gilleleje-slægt og var indtil 1990 aktiv i familievirksomheden »Brødrene Petersens Maskinfabrik« på Gilleleje Havn. Som sin bror Carl Petersen, der i sin tid var medstifter og i en periode leder af Gilleleje Museum, har Bent Petersen en stor viden om Gillelejes lokalhistorie. Denne viden er gennem årene kommet Gilleleje Museum og Gilleleje lokalhistoriske Arkiv til gode.*

Før nu

*Østergades
udmunding i
Hovedgaden
(Gilleleje) - cirka
1904.*

*Samme motiv, men
fotograferet i 2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Et brag af en historie – eller to

Af Michael H. Ahlström

I gennem de sidste par år er jeg flere gange stødt på omtalen af en eksplosion i havet ud for Rågeleje under 2. verdenskrig eller lige efter. Det faldt derfor naturligt at spørge de frivillige hjælpere, der kommer på arkiverne i Gilleleje og Helsingør, om de skulle kende noget til sådan en hændelse.

Og jo! Det gjorde de. Flere kunne huske, at det var i ca. 1946 og, det følte som et jordskælv, men det var ammunitionsdepotet i havet ud for Rågeleje¹, der var sprunget i luften. Ydermere skulle et skib være involveret, besætningen dræbt og efterfølgende skulle dele af en mand være skyllet i land ved Hundested. Tidspunktet for eksplosionen svingede mellem den tidlige morgenstund og midt på eftermiddagen.

Fig. 1. Ammunitionsfeltets placering

I efteråret 2002 blev der i Helsingør Lokalarbiv gemmer fundet en dårlig fotokopi af en artikel i det naturvidenskabelige blad *Naturens Verden* fra 1947. Artiklen omtaler en jordrystelse i Nordsjælland i 1946 forårsaget af en voldsom eksplosion i et ammunitionsdepot ud for Rågeleje. Der nævnes intet om, at et skib skulle være indblandet eller, at nogen skulle være omkommet.

Var der tale om misforståelser, eller var det i virkeligheden to begivenheder, der i de forgangne 56 år smeltede sammen til en og samme historie?

Min første tanke var, at hvis et skib var forulykket, måtte der være nogle myndigheder, der havde noteret dette. Derfor blev først Farvandsvæsenet og dernæst Farvandsdirektoratet kontaktet og her kunne man oplyse, at i Efterretninger for Søfarende, 1945 stod anført, at der i det afspærrede område ud for Rågeleje var sunket en tysk damper.

Nu var tingene ved at falde på plads. Det der manglede til den første historie, var den eksakte dato og omstændighederne bag forliset.

Det blev nu spændende at se, om der på arkivernes magasiner skulle ligge en avis fra 1945 med omtale af en søulykke ud for Rågeleje. Den eneste avis for året 1945 - der ikke var fra maj måned - var *Politiken*, onsdag den 15. august. På side 3 stod der en overskrift:

Tysk Skib med 39 Mand sprunget i Luften ud for Gilleleje.

Et besøg på Frederiksborg Amts Avis' arkiv gav yderligere et par interessante artikler.

Sagen var nu klar. Der var tale om to begivenheder og i det følgende skal der redegøres for dem begge i kronologisk orden.

Tysk Skib med 39 Mand sprunget i Luften ud for Gilleleje

Ulykke ved Gilleleje i Gaar under Destruktion af tyske Miner og Dybvandsbomber

En Sprængningsulykke indtraf i Gaar ca. Kl. 15 i Nærheden af Gilleleje, idet en tysk Dampet med tysk Besætning sprang i Luften under Udcastning af Ammunition i afspærret Farvand nord for Sjælland. Udcastningen foregik under tysk Ledelse, og Ingen overlevede Katastrofen.

De Omkomnes Antal var 39, alle Medlemmer af den tyske Krigsmarine.

Efter hvad vi yderligere erfarer om Ulykken, drejede det sig om den tyske Fragtdampet „Burnlef“, der er paa 2400 Brutto Tons. „Burnlef“ har i to Maanedre ligget ude paa Københavns Red og har indsamlet tysk Ammunition i Form af Miner og Dybvandsbomber til Besæmpelse af U-Både. Denne Ammunition skulde nu destrueres, og Damperen var derfor sejlet til det af Marineministeriet udpegede spærrede Område, hvor Ammunitionen skulde kastes i Vandet.

Skibet havde om Bord 800 Miner og 300 Dybvandsbomber. Hele Besætningen var tysk, og i den 39 Mandes Besætning var en særlig Arbejdskommando, hvis Opgave det var først at demontere de farlige Miner og Bomber, inden de kastedes i Vandet.

Hvad der saa er sket ved Ingen, udover at der pludselig lød en forfærdelig Eksplosion, som varede ved i flere Minuter, mens Havet stod i Opør, og Skibet med sine 39 Mand sprængtes i Klumper og Stykker.

Ulykken blev observeret af mange fra Land, der saa en mærkelig Vandsøjle rejse sig paa Katastrofesødet. Da en dansk Marine-Patroljebaad kom ud, var der intet Spor af Skib eller Besætning.

F—n.

Fig. 2. Politiken den 15. august 1945.

Fig. 3. Frederiksborg Amts Avis den 15. august 1945.

Sprængningsulykken den 14. august 1945

I ca. to måneder før ulykken havde den tyske fragtdampet Burnlef på 2400 BRT og med 39 mands besætning, alle af den tyske Krigsmarine, ligget ude på Københavns Red som del af en større flåde af tyske skibe, der skulle indsamle og destruere tysk ammunition. Blandt besætningen var en særlig arbejdskommando, hvis opgave det var først at demontere miner, bomber, torpedoer, granater og anden ammunition inden det kastedes i vandet.

Onsdag den 14. august 1945 sejlede Burnlef, lastet med 800 miner, 300 dybvandsbomber og et ukendt antal torpedoladninger, sammen med et par andre skibe til det af marineministeriet afspærrede farvand nord for Sjælland. Hvad der præcis skete, vil aldrig blive opklaret, men skibet eksploderede. Ulykken blev set af mange på land, der i flere minutter så en mægtig vandsøjle rejse sig et halv hundrede meter op i luften.

I Frederiksborg Amts Avis kunne man dagen efter læse følgende øjenvidneberetning:

»Jeg stod netop og saa paa Skibene, der ligger 5-10 km. fra Kysten, da der pludselig løb ligesom en Ildluue rundt om det ene Skib. Saa skjultes Skibet af vældige Røgskyer, som steg højt op i Luften; og det mægtige Brag lød. Da Røgen efterhaanden trak bort, saa man kun Havfladen. Skibet var forsvundet, sprunget i Luften og ligger nu på Havets Bund.«

sejlede de ud til ammunitionsfeltet for at fiske bl.a. dybvandsbomber som de tog med tilbage til Gilleleje Havn. Her blev bomberne i ro og mag demonteret og sprængstoffet udtaget. Efter et stykke tid blev det opdaget, hvad der foregik og vragsfiskerne blev af havnefogden forvist til åbent farvand. Tyskerne fiskede også minelavetter op fra feltet og solgte den lange stålwire, der forbandt minen med lavetten, til de lokale fiskere, der brugte den til trawlwire.

Ekspllosionen den 20. september 1946

Klokken 5.24 om morgenen den 20. september blev hele Nordsjælland ramt af en kraftig jordrystelse. Den kunne mærkes fra Hundested, Rørvig og Nykøbing Sj. i vest til Helsingør i øst og ned forbi Farum i syd. Rystelsen blev registreret af to seismografer i København³, 57 km fra ammunitionsfeltet, og en seismograf i Lund⁴, 86 km. fra feltet⁵.

De fleste, som mærkede rystelsen, må have troet, at det drejede sig om et jordskælv, hvilket både styrke og udbredelse sandsynliggjorde. Men på Nordkysten var der folk, der havde set en, to eller tre kæmpe vandsøjler med ild i rejse sig i havet ud for Rågeleje. I dagbladene kunne man læse, at der i Gilleleje og Smidstrup var set en vandsøjle, mens der i Rågeleje blev set to. For beskuerne i Gilleleje og Smidstrup må de to vandsøjler have ligget på lige linie. Også fra norgesbåden Kronprins Olav indløb der melding om, at man havde set en kæmpe vandsøjle rejse sig og et andet skib, der passerede feltet i en afstand af ca. 2 sømil, rapporterede om en meget stor vandsøjle fyldt med mudder og sand.

I Frederiksborg Amts Avis kunne man dagen efter læse en række øjenvidneberetninger, hvoraf nogle gengives her:

Ved Raageleje saa en fisker en kraftig Eksplosion ud over Vandet. Først kom der tre mægtige Brag, hvorefter han saa to store Ildsøjler eller rettere Røgsøjler, der ligesom eksploderede i Luften. Derpaa fulgte tre høje Vandsøjler. Han er her af den Mening, at den Ammunition, der for et Aar siden blev sænket i Havet et godt Stykke ud for Raageleje, er sprunget i Luften.

Murer Magnus Jensen, Svend Henriksens Vej, Gilleleje fortæller at han overværede en Mineeksplosion. Han stod paa Stranden ved Anders W. Holms Vej. Pludselig mærkede han en Susen om Ørene, og da han saa sig om, fik han Øje paa en høj og temmelig bred Vandsøjle. Efter hvad han kunde skønne, maatte den være omtrent lige under Gilbjerg hoved. Da Vandsøjlen faldt sammen slog Skumsprøjtet hen over Vandskorpen.

Vognmand Hans Hansen, Hesbjerg, meddeler os, at han saa Lysglimt i Toppen af Vandsøjlerne.

Fru forpagter Mortensen, Askemosegaard, fortæller, at man mærkede 4-5 ret kraftige Stød, og Rystelserne varede 5-6 Sekunder. Dørene klaprede, Sengene gængede, og der lød en dump »Torden«. En Dame, der stod

Fig. 6. Frederiksborg Amts Avis 21. september 1946.

paa Gulvet, havde et Øjeblik vanskeligt ved at holde Balancen. – Det hele lignede meget eksplosionen, da Odinstaarntet ⁶ blev schalburgteret, sagde Fru Mortensen. Dengang boede jeg lige ved Taarnet.

Lærer Møller, Nr. Herlev, siger, at Rystelserne meget lignede Jordrystelserne omkring 1930, da Videnskabsmændene forklarede det paa den Maaade, at et Kridtlag var smuldret bort hvorved der skete en underjordisk Sammenstyrtning. Maaske ogsaa den megen Regn kan have foraarsaget Rystelserne. Pudsigt nok, fortæller Lærer Møller, sad vi netop om Aftenen sammen med Pastor Gustav og drøftede den forrige Jordrystelse i Nordsjælland, og nogle faa Timer efter vaagnede vi ved en lignende.

I Fredensborg konstateredes to-tre Rystelser, og Folk fortæller, at Porcelænet klirrede, og flere Steder var det, som om der blev rusket i Dørene. Hos Perssons, der bor paa første Sal i Mælkehandler Frederiksens Ejendom paa Skovvænget, gik Uret i Staa netop paa det Tidspunkt, da Rystelserne satte ind.

Parcellist L. P. Pedersen, Vinderød Enghave, fortæller, at han blev vækket ved 5-Tiden, ved at Seng og Bord rystede. Han havde Fornemmelsen af, at hele Huset gyngede som om han var ombord paa et Skib.

En Frederiksværker blev vækket paa samme Tid som Følge af, at Servantestellet klirrede, og Sengen gyngede.

Lignende Beretninger er kommet fra Maarum, Ejlstrup og Græsted Overdrev.

Ud fra disse observationer kunne stedet omtrentlig fastlægges til det sydvestlige hjørne af ammunitionsfeltet ca. 7 km ud for kysten ved Rågeleje. ⁷ Der var altså tale om en eksplosion i en del af ammunitionsfeltet, hvor der var dumpet ca. 15.000 tons ⁸ artilleriammunition, søminer, dybvandsbomber og våben fordelt ved 15 bøger med ca. 1.000 tons ved hver.

I artiklen i Naturens Verden blev den energimængde, der blev målt ved jordrystelsen, under hensyntagen til bølgernes forskellige bevægelser i jordlagene sat i forhold til den energi trotyl udvikler. Vurderingen af energimængden i jordrystelsen var præget af stor usikkerhed og ammunitionen i feltet var af så blandet beskaffenhed, at det blev meget vanskeligt, at beregne sprængstofmængden. De officielle beregninger gik ud fra, at der kun var to vandsøjler og det måtte derfor antages at ca. 2.000 tons ammunition var sprunget i luften, hvilket blev anslået til ca. 800 tons trotyl.

Det er dog if. Marinens Minørtjeneste umuligt at beregne sprængstofmængden, hvis man ikke eksakt kender typen og beskaffenheden af den ammunition, der eksploderede.

Eksplosionen var dog stor nok til at udløse en rystelse svarende til et jordskælv, der kunne mærkes ca. 40 km væk og den fik Nakkehoved Vestre Fyr til at svaje så voldsomt at linseapparatet, der vejer 1,2 tons, hævede sig fra det kar med kviksølv hvori det hviler og da det faldt tilbage, skulpede der ca. 10 kg kviksølv ud på gulvet.

At der ikke er tale om et regulært jordskælv ses af sammenligningen mellem registreringen fra Rågeleje, fig. 7 og jordskælvet den 1. november 1930, der fandt sted stort set i samme afstand fra den seismiske station, fig. 8. Bevægelsen er registreret i 3 på hinanden vinkelrette retninger, nord-syd, øst-vest og op-ned. Det skal lige bemærkes, at på fig. 7 er de to første kurver ikke helt så gode som de burde være, hvilket skyldtes, at en ganske lille edderkop havde spundet sit næsten usynlige spind i seismografen som derved hindredes i at svinge frit. Forskellen på fig. 7 og 8 ⁹ er dog umiddelbar tydelig. På fig. 7 – jordrystelsen den 20. september 1946 – ses tilnærmelsesvis grupper af svingninger, der vokser til et maksimum for derefter at aftage, hvorimod fig. 8 viser, at de tre komponenter starter med store svingninger, der derefter aftager og ophører efter et par minutter.

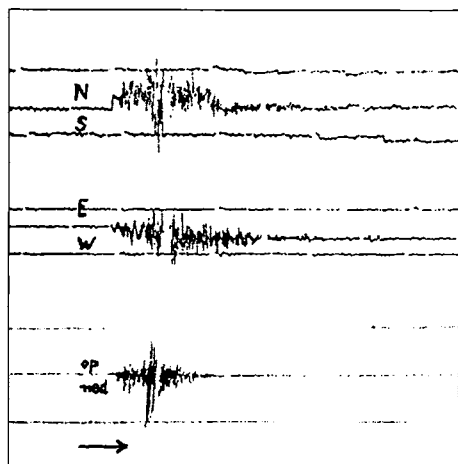

Fig. 7. Sprængningen ud for Rågeleje.

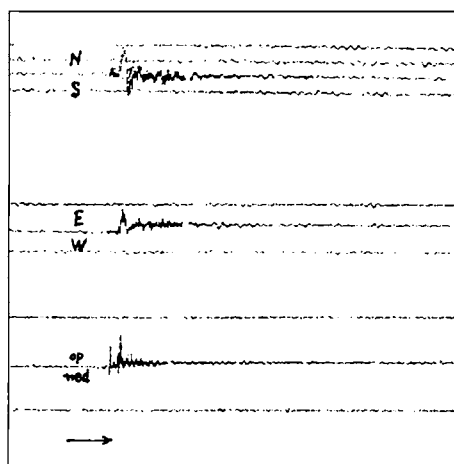

Fig. 8. Jordskælvet den 1. november 1930.

Når et jordskælv udløses forplanter det sig i jorden i form af elastiske bølger både langs overfladen og i dybden. De dybe bølger når hurtigere frem end overfladebølgerne og det er dem der laver de indledende svingninger i diagrammet fra 1. november 1930 (fig. 8). Forholdet mellem overfladebølgerne og de dybe kan fortælle noget om i hvor stor dybde jordskælvet har fundet sted. I dette tilfælde anslås dybden til 60-70 km og selv om rystelsen kunne måles ca. 200 km væk var den ikke stærkere end rystelsen i Rågeleje.

Af registreringen fra den 20. september 1946 (fig. 7) kan det fastslås, at rystelsen er udløst på ringe dybde. Dog er det ikke muligt, at se at det skulle være på overfladen – dvs. havbunden - det er sket.

Ekspllosionen i feltet ud for Rågeleje var ikke enestående. I Kalø Vig skete der to eksplosioner i ammunitionsfeltet henholdsvis 22. oktober 1946 og 15. juli 1947. Den første fremkaldte en betydelig jordrytelse, der dog havde knap så stor udbredelse som den i Rågeleje.

Den 17. august 1945 mærkedes en jordrytelse i Jylland. De seismiske målinger tyder på en eksplosion i feltet vest for Anholt, men det kan ikke bestemmes nærmere. Det er bemærkelsesværdigt, at det er samtidig med den ovenfor nævnte eksplosion i Oslo havn, så der er måske en forbindelse.

Hvad der har fået ammunitionen til at eksplodere kan ikke siges med bestemthed, men noget tyder på at der er sket en aktivering af de såkaldte pyrotekniske stoffer¹⁰, der bl.a. findes i søminer. Hvis en sådan er blevet utæt kan de pyrotekniske stoffer ved kontakt med vand blive aktive. En fisker i Rågeleje kunne fortælle, at han havde set røg fra feltet om sommeren forud for eksplosionen.

Beskadigelsen af f.eks. en sømine kan godt være forårsaget af et mindre jordskælv, men der foreligger ikke nogle registreringer af et sådant. Der er til gengæld registreret tre selvdetonationer inden for de første år efter oprettelsen af feltet.

At eksplosionen ud for Rågeleje var endog meget kraftig er der nok ikke tvivl om. I samtiden blev den betragtet som den fjerde største eksplosion man nogen sinde havde registreret lige bortset fra atombomberne over Japan. Den største af dem alle skete i Oppau, en forstad til Ludwigshafen, i Tyskland den 21. september 1921. På BASF's gødningsfabrik eksploderede ca. 4.500 tons ammoniumnitratsulfat, der

anvendtes til fremstillingen af sprængstoffer. Ulykken, der udslettede 430 mennesker, næsten 700 huse og frembragte et krater på ca. 76m i diameter og ca. 15m dybt blev registreret af 11 seismografer rundt om i Tyskland, Schweiz, Frankrig og Holland. Da denne eksplosion skete oven på jorden kunne den tydeligt høres over 300 km væk.

Sandsynligheden for en, det være sig forskyldt eller uforskyldt, eksplosion i feltet ud for Rågeleje bliver mindre og mindre for hvert år. Alligevel påtænker Marinens Minørtjeneste at sende dykkere til området, for at se, hvad og hvor meget, der er tilbage 58 år efter oprettelsen af depotet.

Michael Ahlström, født 1954, har siden 1997 været ansat som arkivassistent på de lokalhistoriske arkiver i Helsingør og Gilleleje. Samarbejdet med Gilleleje Museum startede dog allerede i 1981, hvor Michael Ahlström deltog i de arkæologiske udgravninger på Søborg Slot og i Søborg middelalderlige købstad. Lige siden har Michael arbejdet meget engageret med lokalhistoriske emner fra oldtid til nutid.

¹ Umiddelbart efter 2. verdenskrigs afslutning besluttede de Allierede, at tysk ammunition og sprængstoffer skulle deponeres i havet. På engelsk opfordring blev der indgået en aftale mellem Marineministeriet, Fiskeridirektoratet og Fyrdirektoratet om et antal marine depoter, bl.a. i Kålø Vig, vest for Anholt og nord for Sjælland. Depotet ud for Rågeleje blev oprettet den 27. juli 1945.

² 1 sømil = 1852 m. Med andre ord, så befandt Burnlef sig ca. 7,5 km. fra kysten.

³ En Wiechert seismograf og en kortperiodisk Benioff vertikalseismograf, der dog kun har begyndelsestidspunktet, da dens svingninger var så store, at de gik uden for registrerpapiret.

⁴ En Weichert seismograf

⁵ På seismografernes registrerpapir er begyndelsestidspunktet angivet til kl. 5' 24" 26½" og med kendskabet til bølgenes forplantningstid igennem de forskellige jordlag, må rystelsen være indtruffet kl. 5' 24" 16".

⁶ På Bolbro Bakke vest for Odense knejsede fra 1935 til 1944 Nordeuropas højeste tårn på 175 m, Odinstårnet. Tårnet blev bygget af de stålrør, som blev brugt under byggeriet af den gamle Lillebæltsbro bropiller. Odinstårnet fik dog kun ganske få års levetid, da det i december 1944 blev sprængt i luften af tyskerne under besættelsen.

⁷ Den nøjagtige position angives til 56° 9½' N og 12° 6' E.

⁸ I de officielle optegnelser i Marinens arkiver opgives den samlede mængde ammunition til ca. 14.000 tons.

⁹ Figur 7 og 8 er for forståelighedens skyld renset for "støj" og udslagene er blevet farvelagt.

¹⁰ Pyrotekniske stoffer = Stoffer eller blandinger af stoffer, der er beregnet på at frembringe en virkning ved varme, lys, lyd, gas eller røg eller en kombination af disse som følge af ikke detonerende, selvforbrændende, eksoterme, kemiske reaktioner.

Kortet, Fig. 4 er bearbejdet med tilladelse efter Oversigtskort over råstoffer og fredningsinteresser, kort nr. 530 T 25 anvendt af Skov- og Naturstyrelsen i deres rapport Havbundsundersøgelser, Råstoffer og fredningsinteresser, Nordsjælland fra 1987.

Basiskortet er Geodætisk Instituts kort i 1:200.000, copyright Kort- og Matrikelstyrelsen.

Kilder:

Artiklen Jordrystelsen i Nordsjælland den 20. September 1946 af I. Lehmann, Naturens Verden årg. 31, 1947.

Frederiksborg Amts Avis arkiv.

Søværnets Minørtjeneste, Flådestation København.

Marinens Bibliotek, København.

Rådet for Den Europæiske Union: Rådets direktiv 96/49/EF af 23. juli 1996 om indbyrdes tilnærmelse af medlemsstaternes lovgivning om jernbanebefordring af farligt gods.

Nyhedsgrupper på Internettet om pyroteknik og ammoniumnitratsulfat.

Farvandsvæsenet.

Farvandsdirektoratet.

Kort- og Matrikelstyrelsen.

Efterretninger for Søfarende, 1945.

Havbundsundersøgelser – Råstoffer og fredningsinteresser, Nordsjælland af Skov- og Naturstyrelsen 1987.

*Mårum kirke med
tagrytter. Fotografi fra
omkring 1905.*

*Mårum kirke med
tårn. Foto taget i
2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Forord til artiklen »Eskils borganlæg i Søborg«

I perioden 1980 – 1989 foretog Nationalmuseet i samarbejde med Gilleleje Museum udgravninger i den tidligere købstad Søborg syd for Gilleleje. Undersøgelserne var et led i »Projekt middelalderkøbstaden«, der i alt omfattede 11 byer, hvoraf de 10 var eksisterende købstæder, mens Søborg blev valgt som den elvte på grund af sin tidligere status som købsstad.

Forfatteren til denne artikel, historiker Erik Anker Jarrum, fungerede som daglig leder ved de udgravningssæsoner, som Nationalmuseet og Gilleleje Museum gennemførte i fællesskab. Han fulgte udgravningerne dag for dag og kom hen ad vejen med kvalificerede bidrag til tolkninger og forslag til undersøgelsens videre forløb.

I 1985 publicerede Robert Egevang fra Nationalmuseet en artikel i Nationalmuseets Arbejdsmark med titlen »Det ottekantede tårn«, der redegjorde for undersøgelserne af selve borgholmen. Lederen af Gilleleje Museum Søren Frandsen blev medtaget som forfatter til artiklen, selvom den indeholdt synspunkter, som Søren Frandsen ikke kunne stå inde for.

Samme år skrev Erik A. Jarrum sin version af Søborg Slot og købstads historie med baggrund i de undersøgelser, han selv havde deltaget i. I manuskriptet redegør han på en faglig forsvarlig måde for resultaterne af udgravningerne på Søborg Slot i løbet af 1980'erne. Desværre forblev manuskriptet upubliceret.

Vi udgiver Erik A. Jarrums manuskript fra 1985 i Holbo Herreds Kulturhistoriske Centres årbog for 2003, fordi vi mener, det er vigtigt at resultaterne af 1980'ernes udgravninger på Søborg Slot gøres kendt. Således kan Søborg Slot indgå i en ny diskussion på baggrund af de mellemliggende års fremskridt indenfor europæisk borgforskning.

Det er os en glæde, at udgivelsen netop finder sted i 2003, hvor Erik A. Jarrum den 25. oktober fyldte 60 år.

Liv Kristine Appel og Søren Frandsen

Kulturlandskabet ved Søborg

Søborg Sø er i dag navnet på et fladt landbrugsland få km syd for Gilleleje. Navnet henviser til en tidligere sø, der i 1870'erne blev tørlagt. I princippet fandtes i middelalderen i søens østlige del tre holme. På den inderste finder vi i dag Søborg landsby og kirke. Her lå i middelalderen købstaden Søborg.

På Melleholmen, der fra naturens hånd var landfast med Inderholmen, men i tidlig middelalder adskilt fra denne ved en dobbeltvold, lå forskellige bygningskomplekser med tilknytning til borgen, og i tidlig middelalder Bodils Kirkegård.

Godt beskyttet på den yderste holm blev i 1100-årene opført en borg.

En ny teori om Søborgs bygningshistorie

C. M. Smidt fra Nationalmuseet tolkede i 1930 sine udgravninger på Søborg således: De synlige bygningsrester i borgbankens østlige og sydlige del blev opført af ærkebiskop Eskil omkring 1150 med resterne af det store N-S gående bolighus, Palatiet, som den centrale bygning opdelt i tre rum. Det store midterrum var boligens vigtigste indretning, der på den tid var moderne blandt aristokratiet i Tyskland.

Under Palatiet i borgbankens sydøstlige hjørne blev fundet rester af et ottekantede tårn. C. M. Smidt tolkede anlægget som et enligt liggende forsvarstårn opført i 1120'erne.

Artiklens forfatter Erik A. Jarrum fremsatte i 1985 en anden teori om borgens bygningshistorie. Det ottekantede tårn opfattedes som et af flere bygningsanlæg, der indgik i den første borg på stedet opført af ærkebiskop Eskil omkring 1150. Bygningerne i Eskils borg bestod udelukkende af træ og sten. Afgrænset af en vold dækkede borgen hele den naturlige holm i søen. Efter Valdemar den Stores erobring af Søborg fra Eskil i 1161 forhøjede kongen borgbanken med ca. 2 m og byggede en moderne Palatium-borg af tegl.

Eskils borganlæg i Søborg

Af Erik A. Jarrum

Søborg slotsruin i Nordsjælland har i løbet af de sidste 200 år med jævne mellemrum været genstand for arkæologiske udgravninger. Derimod har købstaden Søborg, der formentlig var vokset op i ly af kongeborgen, aldrig tiltrukket arkæologerne, først og fremmest fordi den tilsyneladende var totalt forsvundet.

Det var derfor en vigtig opgave, i forbindelse med de senere års undersøgelser af middelalderens købstæder rundt om i Danmark, at få rede på hvordan købstaden Søborg var opstået, hvor den havde ligget, og hvorfor den atter forsvandt.

De omfattende udgravninger i Søborg, der foregik i årene 1978-89, har givet svar på mange af disse spørgsmål. Udgravningerne rejste dog også nye spørgsmål, der kun kunne besvares ved at genoptage udgravningerne på slotsruinen.

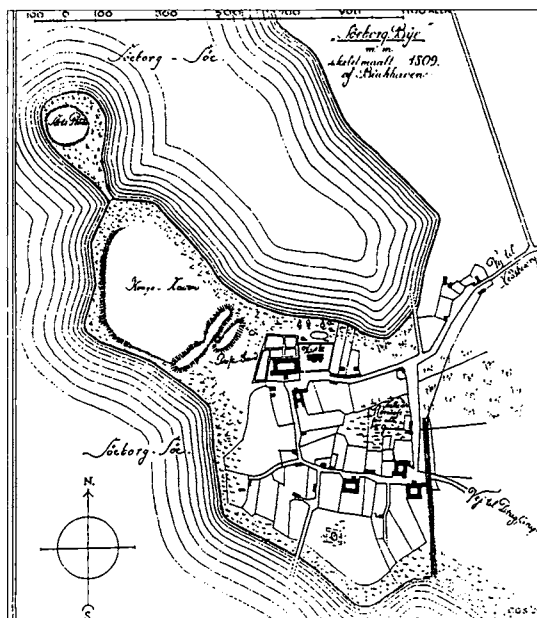
Undersøgelserne af dobbeltvolden på Melleholmen

Dobbeltvolden, der spærrer adgangen til Melleholmen og borgholmen, ansås almindeligvis for at være et led i Søborgs ældste befæstning. Anlægget var dog aldrig blevet undersøgt og det var derfor nødvendigt at få voldene indplaceret i borgens og købstadens historie.

Resultatet af et snit gennem begge volde, der består af en indre kerne af ler og oprindeligt en ydre kappe af græstørv, var på én gang venteligt og overraskende.

I det oprindelige vækstlag, der var forsejlet under voldkærnerne, fandtes hverken keramik eller andre genstande, der kunne hjælpe til en datering. Et enkelt randskår og et hestebidsel, der blev fundet i den

Søborg landsby med slotsruinen og dobbeltvolden på Melleholmen i 1809. Den forreste volds sydvestlige del blev nedbrudt allerede i 2. halvdel af 1100-årene og afløst af en S – N gående voldgrav (fuld optrukket linie) mellem et moseområde indtegnet i nord og søen i syd. Den betydelige udvidelse af det befæstede areal skulle give plads til kirken og bebyggelsen. Købstaden fik imidlertid aldrig nogen større betydning. Der er således kun fundet middelalderbebyggelse i området omkring kirken, foran dobbeltvolden og på Melleholmen.

nedre del af voldfylden, henførte sandsynligvis anlægget til den ældre middelalder. Der blev ikke fundet ringeste spor af tegl i muldlaget eller i voldfylden.

Trækul fra overkanten af det forseglede muldrag blev C-14 dateret til 960 e.Kr. ¹ Voldanlægget var altså bygget efter dette tidspunkt og sandsynligvis før teglen kom til Søborg.

I et udgravningsfelt umiddelbart foran voldanlægget blev der fundet et kompleks af hustomter. Placeringen af husene var i sig selv overraskende, idet de var bygget oven på den forreste, opfyldte voldgrav.

Opfyldningsmaterialet i voldgraven stammer uden tvivl fra den bagvedliggende vold, der netop på dette sted er fjernet. I bunden af graven lå et lag af græstørv, der var skredet ned fra voldfronten.

Keramikmaterialet og enkelte møntfund ² i husenes ældste affaldslag samt den omstændighed at der var tegl opblandet i voldgravens opfyldningsmateriale, pegede tilsammen på, at voldene måtte være taget ud af brug allerede i 2. halvdel af 1100-årene. De havde således en kort funktionstid.

Forklaringen kunne formentlig findes ved fornyede undersøgelser på borgruinen, hvor arkitekt C. M. Smidt fra Nationalmuseet i 1929 under den synlige Palatiumborg fandt et tårn med ottekantet grundplan, der blev dateret til 1. halvdel af 1100-årene. Denne datering har imidlertid altid været omtvistet.

Smidt opfattede det ottekantede tårn som et isoleret bygningsværk, der eventuelt var omgivet af en palisade. De seneste udgravninger i og omkring det ottekantede tårn har været så udbytterige, at disse vante forestillinger om Søborg-kompleksets historie må revideres. Således viste de nye udgravninger, at tårnet var beskyttet af en kraftig jordvold, der havde omsluttet hele den oprindelige holm. Indenfor volden blev fundet rester af bygninger, der har været opført i tilslutning til tårnet. Dette tårn har således kun været en del, måske kærnen i et stort anlagt fæstningsværk.

Smidts udgravninger på Søborg Slot

For at lette forståelsen af den følgende gennemgang af de nyeste udgravningsresultater på borgbanken, er det nødvendigt her i hovedtrækkene at gøre rede for Smidts udgangspunkt og resultater, således som de blev fremlagt i 1930. ³

Den ældste del af anlægget på borgbanken: de polygonale ringmure, Palatium m. v., der var bygget af tegl på en kunstigt opkastet lerbanke, antog Smidt, på grundlag af dets romanske stiltræk, måtte stamme fra tidsrummet 1150 - 1200. En senere udvidelse mod nord og vest på kanten af lerbanken indeholdt ligeledes romanske stiltræk og på grund af overensstemmelse i munkestenenes størrelse med Søborg Kirkes tårn, der stilistisk ikke kunne være yngre end ca. 1250, daterede han udvidelsen til senest 1200-årenes midte.

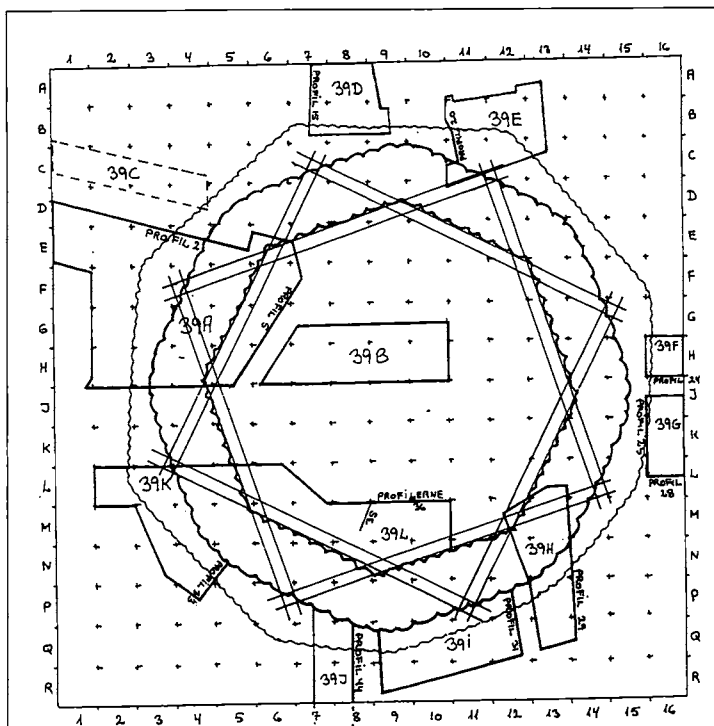
Smidt mente ret sikkert at kunne afgøre, hvem der stod bag de enkelte bygningsfaser på Søborg, og hvornår de var opført.

Ifølge Saxo var det Eskil, der byggede »Søborg«. Saxo nævner ikke Søborg ved navn, da dette er opstået senere, men det er almindeligt anerkendt, at Eskils borg og Søborg topografisk set er identiske. ⁴

Saxo skriver at efter at der var udbrudt en strid mellem Eskil og kongen, da belejrede kongen »den by, erkebispens havde bygget på en holm i den lethriske sump, og som var vanskelig at indtage, da den både var stærkt befæstet af naturen og rigeligt forsynet med levnedsmidler. Dens forsvareres mod var imidlertid ringere end dens mures styrke.« Men kongen »nærede nemlig det største håb om, at han ville kunne indtage byen, når vinteren kom ham til hjælp, og han over isen kunne bane sig vej til den, hvilket vandet nu hindrede ham i«. ⁵

Plan over udgravningsfelterne
1983 - 84 i det ottekantede
tårn.

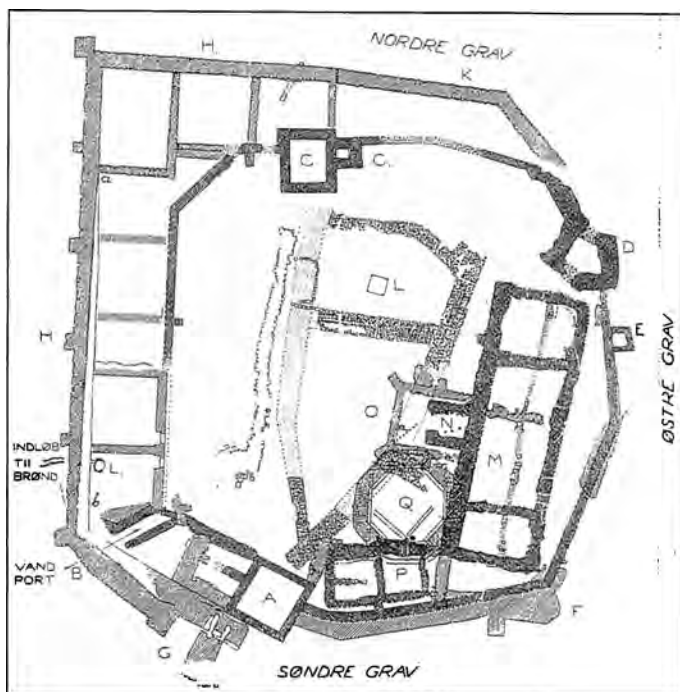

Saxos malende beskrivelse af hvordan kongen til sidst får borgens besætning til at overgive sig, hører ikke hjemme her. Fremstillingen tjener formentlig et litterært formål, men har sikkert en kerne af sandhed. Ifølge andre kilder fandt denne begivenhed sted i 1161 eller 1162.⁶

Borgen, der hurtigt kom til at hedde Søborg, var fra nu af en kongeborg, der jævnligt nævnes i kilderne. Gennem hele middelalderen blev borgen benyttet til statsfængsel, hvor kongemagtens farligste modstandere blev forvaret. Anvendelsen som fængsel nævnes første gang i kilderne 1167, hvor storhøvdingen Buris blev indsat på Søborg. Senere omtales kong Erik Lams søn Magnus i 1169 og ærkebiskop Eskils dattersøn Knud i 1177 som fanger på borgen.⁷

Smidt skriver videre:

»Når vi derfor vil undersøge, om det ældre-romanske anlæg på Søborg er et borganlæg fra Eskils eller fra Kong Valdemars hånd, må vi gøre os klart, at det, ifald det var kongen, der havde anlagt det, måtte stamme fra tidsrummet 1161 til 1167, mens det, hvis det var Eskil, måtte gå tilbage til før 1161. Om det nu var kongen, så måtte deraf følge, at han havde fundet Eskils anlæg svagt og utilstrækkeligt, havde sløjet det i løbet af de allerførste år efter overgivelsen og bygget det nustående ældre anlæg af både borgbanke og borg op (de danner jo et samtidigt hele). Og dette anlæg måtte da senest være fuldført i 1167. Det modsiges af Saxos beretning, der tværtimod dvæler udførligt ved den eskilske borgs fasthed og betydning, og det er desuden ganske usandsynligt i betragtning af, at Eskil var Lunds Domkirkes bygherre, og gennem ophold i udlandet var kendt med europæisk bygningskunst og havde en stab af dygtige bygmestre og håndværkere til sin rådighed.«⁸

C. M. Smidts plan over Søborg ruinen fra 1929.

Fase 1: Det ottekantede tårn (Q), som er den eneste synlige rest af den ældste borg, der lå forsejlet under fase 2.

Fase 2: Yngre borg (Palatiumborgen) der er synlig på overfladen og sort optrukket på tegningen. Smidt mente at Palatiumborgen var opført af Eskil.

Fase 3: Senere udvidelser af Palatiumborgen (grå skravering). Den polygonale udformning af Palatiumborgens »ring«-mure kan skyldes, at de er bygget oven på et i forvejen polygonalt voldanlæg (fase 1).

Smidt henviser dernæst til, at kongen har bygget Ringsted Klosterkirke og Dannevirke-muren af tegl og at Søborgs bygningsteknik ikke svarer til disse anlæg. Navnlige hæfter han sig ved, at der i kongens bygninger er anvendt en større munkesten end den, der er anvendt i Søborg og Esrum Kloster, der jo var stiftet af Eskil!

Smidt konkluderer om Palatiumborgen:

»Der kan da ikke være tvivl om, at det ældre Søborganlæg skyldes Eskil og er blevet til i løbet af 1150-erne. Færdigt fra Eskils hånd har det i hvert fald været i 1161.«⁹

Da Smidt fandt og udgravede det ottekantede tårn og konstaterede, at der ikke havde været anvendt tegl i dets mure, var han derfor ikke i tvivl om, at han her stod over for et bygningsværk, der var ældre end Eskils borg. Palatiets fundament og den kunstigt opførte borgbanke var anlagt oven på det nedbrudte tårns fundament og murrester. Desuden var tårnets mure opmuret i kalkmørtel helt nede fra den naturlige holms overflade.

Det måske mest afgørende for Smidt var dog, at tårnets afrundede, polygonale form samt anvendelsen af både tømmerkonstruktioner og stenmure bundet i ler- og kalkmørtel i hans øjne var en så primitiv byggeteknik, at det måtte være »et af vort lands ældste borgtårne af sten.«¹⁰

Smidts datering af tårnet til 1120'erne var baseret på 2 forhold: Dels en bemærkning i Roskildekrøniken, hvor det nævnes at Biskop Peder i Roskilde (1124-34), der var Eskils forgænger i bispestolen, byggede med træ og sten og dels den antagelse »...at man dårligt kan tænke sig det nedbrudt nogle år efter dets opførelse.« og »...at det må være bygget adskillige år før dets nedbrydning i 1150'erne.«¹¹ Såvidt C. M. Smidt.

De arkæologiske undersøgelser i 1980'erne

Voldanlægget omkring det ottekantede tårn

Borganlægget med det ottekantede tårn blev opført på en lille, lav holm, der kun har hævet sig godt 1 m over søens vandspejl. Volden omkring det ottekantede tårn kunne erkendes i vest, nord og syd. Da borgbanken inden Palatiumborgens opførelse blev forhøjet, skete det ved at opfylde arealet inden for jordvolden. Den nye borgbanke kom derfor til at svare til den oprindelige holms udstrækning, dvs. ca. 60 m x 60 m.

Ved at sammenholde Smidts tegninger med profilen af den søgegrøft, der fra bagsiden blev ført ind i voldkærnen, kan man udlede, at volden har været ca. 8-9 m bred ved foden.

Voldkronen, dvs. voldens top, er under bygningen af Palatiumborgens blevet udjævnet, men hvis man forestiller sig den bevarede del af voldsiderne i profilen på ca. 2 m ført op i fuld højde, kan man formode, at voldens top har ligget mindst 3 m over oprindeligt terræn.

På grund af det ottekantede tårns placering på den sydlige kant af holmen umiddelbart op til volden, er de to anlæg delvis sammenbyggede. Det er derfor muligt at gøre rede for de stratigrafiske forhold mellem vold og tårn.

Der kan på denne måde udskilles to byggefaser af volden, som her benævnes vold A og B. De to faser er indbyrdes adskilt af et træaffaldslag.

Vold A

Voldkærnen i vold A, der var den nederste del af volden, bestod af massivt, gulligt ler. Udenom var opstabet en kappe af horisontale lag af græstørv. Denne tørv skulle hindre udskridning af voldkærnen og som yderligere sikkerhed var der placeret et tømmerstykke i voldfoden parallelt med volden på den side, der vendte ind mod borgpladsen.

Volden blev aldrig gjort færdig i den planlagte skikkelse, idet den kun var ca. 1 m høj ind mod tårnet og ca. 2 m ud mod voldgraven, medens voldkærnen kun var ca. 0,5 m på midten. Spredt ud på overfladen af den ufærdige vold lå et træaffaldslag af huggespån og mindre træstykker, der var meget velbevarede. Træaffaldet stammer sandsynligvis fra tilhugningen af bjælkerne i det ottekantede tårn og træet i voldfoden.

Vold B

Vold B var lagt direkte uden på og over den første voldfase ved anvendelse af en tilsvarende teknik. Uden om en kerne af ler, der forseglede træaffaldslaget på vold A, blev der lagt en kappe af vandrette lag af skiftevis græstørv og ler i en slags lagkageteknik. Også på bagsiden af vold B var placeret et tømmerstykke parallelt med voldfoden.

Vold A virker fejlprojekteret og blev ikke gjort færdig, idet den valgte bredde ikke ville give den ønskede højde. I stedet for gjorde man vold B bredere og dermed højere.

Stratigrafiske iagttagelser viser, at mens vold A og tårnets fod respekterer hinanden, er vold B bygget op til tårnmuren og dækker den nederste del af denne. Den tildækkede del af muren var forsynet med kvaderfuger i kalkmørtlen helt ned til tårnfoden, hvilket ikke havde været nødvendigt i fald voldforhøjelsen var planlagt.

Umiddelbart kunne forhøjelsen opfattes som en senere tilføjelse til voldanlægget. At dette ikke er tilfældet, men at vold B tværtimod er samtidig med det ottekantede tårn, dokumenteres klart af, at voldfoden på bagsiden syd for tårnet ligger over tårnfoden, medens den lidt længere mod øst, hvor volden begynder at skille sig ud fra tårnet, ligger under tårnfoden. Denne forskel kan kun forstås som et resultat af tilfældigheder i arbejdsgangen under byggeriet. En stribe kalkmørtel i voldforhøjelsen viser tydeligt, at der under opbygningen af jordvolden stadig har været bygget på tårnet.

En sådan sammenbygning af tårnet og vold B ses ikke ved vold A, der derfor isoleret set godt kunne være et ældre anlæg. Flere forhold peger imidlertid på, at tårnet og voldanlægget i sin helhed er planlagt og udført samtidigt.

Vold A berører kun tårnfoden i ét punkt. På dette sted, ud for et af det ottekantede tårns afrundede hjørner, ligger de nederste græstørv vold A's kappe umiddelbart op til tårnfoden. Hvis volden var ældre end tårnet, burde der være en nedgravning i voldfoden til tårnet. Ved en omhyggelig afrensning af profilen kunne det slås fast, at en sådan ikke fandtes.

Endvidere var det påfaldende, at voldfodstømmeret, der fandtes i voldfoden på begge sider af berøringspunktet ved tårnet, totalt manglede omkring samme punkt. I profilen var der ikke spor af, at der havde været noget tømmer. Dette udbygger opfattelsen af samhörighed mellem det ottekantede tårn og vold A.

Voldforløbet syd og øst om tårnet kunne følges over en strækning på 12-13 m, fordelt på fem udgravningsfelter.

Det er tydeligt, at volden i det punkt, hvor den berører tårnfoden, knækker i en vinkel, og at den på begge sider af knækket forløber i lige linier, der synes betinget af de lige tømmerstykker i voldfoden. Det kræver yderligere undersøgelser at afgøre, om voldforløbet har tilsvarende knækkede forløb rundt om hele holmen.

Set i lyset af det ottekantede tårn og den senere Palatiumborgs manglekantede ringmure tyder voldens knækkede forløb på, at denne ligeledes er et manglekantet anlæg. Måske er tømmerstykker fra starten udlagt i et geometrisk mønster som byggelinier for volden.

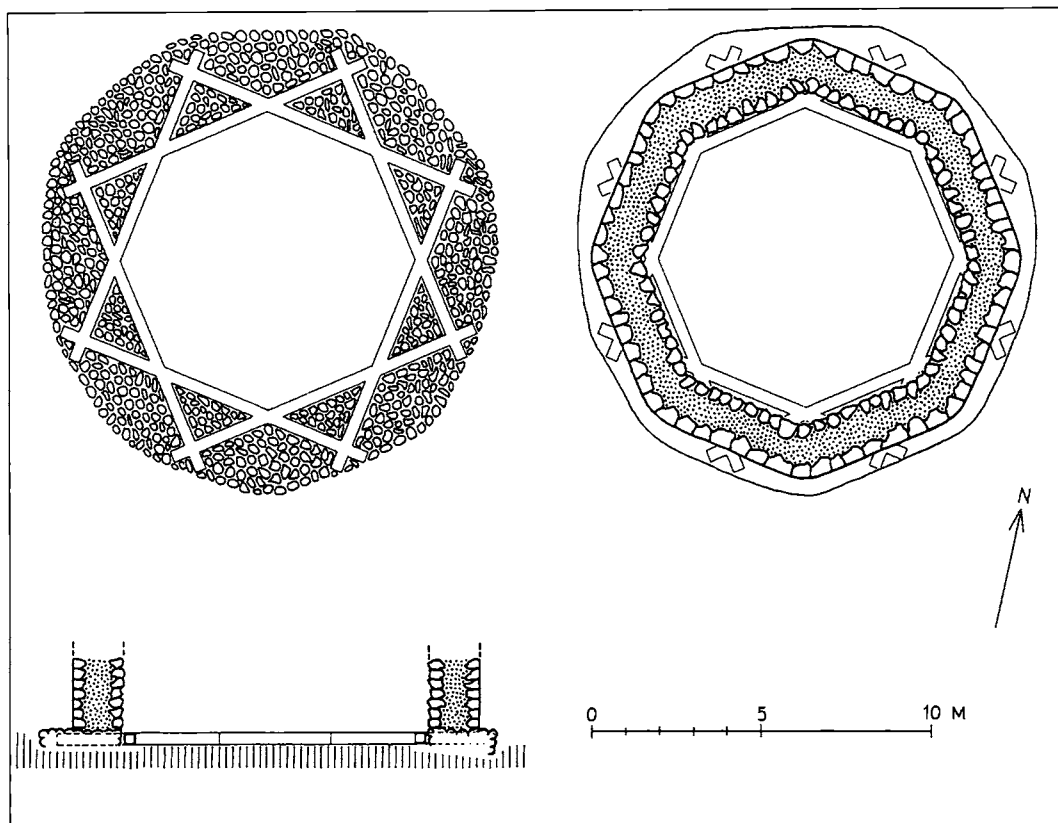
Voldknækket og et eventuelt polygonalt anlæg er dog i sig selv ikke noget bevis for, at vold A og det ottekantede tårn er samtidige.

Derimod viser det manglende tømmer i knækket ved tårnfoden, at vold A og tårnet er en konstruktiv enhed: det har enten ikke været praktisk muligt eller nødvendigt at lægge et tømmerstykke, hvor jordvolden lå op til tårnfoden.

To andre forhold viser samhörigheden mellem tårn og jordvolden. For det første var der intet smuds- eller vækstslag mellem voldfaserne og for det andet kan det meget velbevarede træaffaldslag på vold A's overflade kun have undgået forrådnelse, fordi det hurtigt er blevet tildækket af vold B.

Da voldanlægget er samtidigt med tårnet, kan vi konkludere, at både vold A og vold B samt det ottekantede tårn udgør elementer i den samme plan.

I tre af de fem udgravningsfelter, der berører jordvolden, blev der gravet gennem urørte voldlag, medens de to øvrige felter var genåbninger af Smidts gamle felter. Der blev ikke fundet tegl i hverken de rensede profiler i de gamle felter eller i de gennemgravede voldlag i de nye felter, der kunne henføres til det ottekantede tårn og jordvolden.

Rekonstruktion af det ottekantede tårn. (Tegning: Fl. Beyer).

Bygninger på borgholmen

Op til tårnet fandtes tre stolpehuller, der var nedgravet fra holmens oprindelige overflade. To af stolperne har stået med en indbyrdes afstand af 2 m vinkelret på en af tårnets 8 murflader. Stolpehullet nærmest tårnet var indbygget i tårnfoden, ca $\frac{1}{2}$ m fra muren. I det andet stolpehul fandtes relativt velbevarede rester af en svær, cirkulær stolpe på 28 cm i diameter.

Af Smidts efterladte notater fremgår det, at han fandt stolperester længere væk fra tårnet i netop det område, hvor de næste stolper i husvæggen burde befinde sig.

Det tredje stolpehul fra en anden bygning længere mod sydvest lå i omtrent samme afstand fra tårnmuren som først nævnte stolpehul. Stolpehullet var dog her ikke indbygget i tårnfoden, der på dette sted løb tæt ind under muren. Den forsvundne stolpe formodes at være den første i en husvæg fra en bygning, der har sluttet op til en anden af tårnets murflader. En bjælkeende, der stak ud af en profilvæg 4,5 m fra førnævnte stolpehul og ca. 1 m fra tårnmuren, opfattes som en stolpe i bygningens anden langvæg, således at de to bygninger har stået vinkelret på hinanden med tårnet i vinkelspidsen.

De snævre udgravningsfelter tillod ikke en nærmere undersøgelse af bygningsresterne, og det var derfor ikke muligt at afgøre, om bygningerne har været bygget sammen med tårnet, eller der mellem husgavlene og tårnet har været en smal passage på henholdsvis $\frac{1}{2}$ og 1 m.

Borgens smudslag (lag med affald), der var ca. 5-10 cm tykt, var dannet på holmens oprindelige, delvist afrettede overflade og hen over tårnfodens stenpakning. Smudslaget indeholdt en del knogler, potteskår og frådsten samt i den øverste del nogle teglstumper.

Det ottekantede tårn

Stentårnet, der indtil videre må betragtes som kærnen i borganlægget, var bygget op omkring to kvadratiske tømmerammer på 8,5 m x 8,5 m, der med fælles centrum lå drejet i en vinkel på 45°. Da de anvendte tømmerstykker, der var falset ind i hinanden, var næsten 10 m lange, lå enderne udenfor rammerne. Den ottekantede stjernefigur, der derved fremstod, dannede sammen med en massiv sten- og lerpakning omkring bjælkerne fundamentet i stentårnet. Tømmerafsnittene, der dannede den indre ottekant, forblev fritliggende.

Tårnmuren var opbygget som en 1,5 m bred kassemur, der var opfyldt med sten og kalkmørtel.

Den ydre mur var opført af groft tilhugne kampestenskvadre i regelmæssige skifter, der var lagt i kalkmørtel. Facadestenene var i kanten delvist dækket af fugemørtlen, i hvilken der et par steder blev fundet rester af kvaderfuger. Tårnets otte hjørner var afrundede.

Den store omhu, hvormed ydermuren var blevet behandlet, stod i stærk kontrast til indermuren, der var opført af kampesten i uregelmæssige skifter. Hvert skifte i indermuren var lagt på et lag lermørtel. Der fandtes ikke spor af kalkmørtel mellem stenene eller på murens inderside undtagen enkelte steder, hvor der var flydt kalkmørtel ud fra hulmuren. Der har tydeligvis ikke været tilstræbt nogen jævn murflade og alene det anvendte bindemiddel må gøre det klart, at muren ikke kan have stået uden en støttevæg.

I bunden af tårnet fandtes hverken rester af kalkmørtel eller ler fra stenmurenes opbygning. Dette kan kun forklares ved, at der på den fritliggende del af tømmerammen inde i tårnet har stået en trævæg. Op til dennes yderside blev stenmurene bygget. En sådan trævæg forklarer, hvorfor der kun er fundet spildkalk uden for tårnet og giver også forklaringen på, hvorfor der kun er anvendt lermørtel i indermuren. Mellemrummet mellem trævæggen og den indre stenmur med dennes skifter er i takt med stenmurenes opbygning blevet opfyldt med lermørtel. Indermuren har aldrig kunnet ses og man har derfor ikke tilstræbt en jævn murflade.

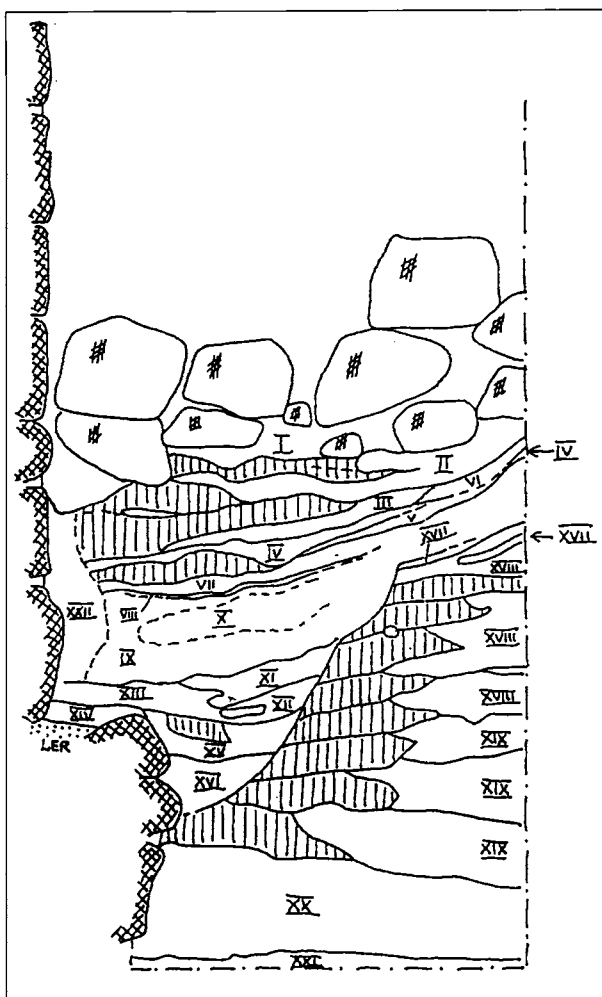
Det ottekantede tårn er altså i bund og grund ikke et stentårn, men et trætårn, der er blevet »skalmuret« eller forstærket med en stenmur, hvis ottekantede udformning er en følge af trætårnets fundament. Det er her værd at minde om jordvolden, hvis forløb på samme måde er dikteret af tømmerstykkerne i voldfoden.

Et system af paralleltliggende bjælker, der var delvist nedgravet i borgholmens oprindelige overflade i bunden af tårnet, må have været en ikke nærmere bestemt del af trætårnets konstruktion.

Tømmerammens hjørner og bjælkeender, der stak et stykke uden for tårnmuren, var blevet indbygget i fundamentet med en stenpakning. På grund af kassemuren omkring trætårnet kom stenfundamentets otte hjørner med bjælkeenderne til at stikke ud som flade trekanter midt for hver af tårnmurens otte flader. Ind mod jordvolden havde der kun været plads til en smal tårnfod, der fulgte muren.

Medens tårnfundamentet overalt var urørt, var det meste af tårnets mure blevet nedbrudt og fjernet. Kun sydturen, der til dels dannede bagvæg i jordvolden, var bevaret op i højde med den opkastede

Felt 39 i, profil 31 sydøst for det ottekantede tårn. Til venstre tårnmuren med smal tårnfod. Nederst til højre den oprindelige holm (XX). Ovenpå jordvold fase A med tørvelag (lodret skraveret) som voldkappe (XVIII — XIX). Oven på denne vold B med diverse ler og tørvelag. Øverst kampestensfundamentet til sidebygning til Palatiet. Den øverste del af fundamentet er fjernet af C. M. Smidt. — Der ses ingen brud eller nedgravningslinier i jordlagene. Tårn og vold er derfor samtidige.

borgbankes overflade, hvor den indgik som fundament i en bygning op mod Palatiumborgens ringmur. Det er sandsynligt, at netop jordvolden op mod sydmuren er årsag til, at denne sektion ikke var helt nedbrudt. Kampestenene blev taget, hvor de var lettest at få fat på.

Gennem en nøjere undersøgelse af nedbrydnings- og opfyldningslagene i tårnets indre samt over fundamentterne og udenfor tårnet, kan sløjfningen af borganlægget og opbygningen af Palatiumborgen følges trin for trin.

Lagdelingen i det ottekantede tårn

I bunden af tårnet lå direkte oven på det afrettede vækstlag to tynde træaffaldslag, der en del steder var adskilt af et gråt lag. Over dem lå flere lag af skiftevis kalkmørtel og ler, der igen var dækket af et massivt opfyldningslag af ler, her og der opblandet med partier af gråt sandet materiale.

De to trælag var uens i farve, struktur og tykkelse. Det nederste bestod af mørkt, nærmest sort, halvforrådnede og sammenpresset træ uden struktur. Laget var generelt tyndt, ca. 5 cm, men hvor det var pakket omkring de nedgravede bjælker i tårnbunden var det op mod 15 cm tykt. Dette lag tolkes som et byggeaffaldslag, hvilket passer med, at det var indlejret omkring bjælkerne i tårnets bund. Træet i dette lag gik relativt hurtigt i forrådnelse under indvirkning af fugt og ilttilførsel, medens et smudslag efterhånden dannedes på overfladen.

Dette sandede smudslag mellem de to trælag var nogle steder indtil 10 cm tykt, medens det andre steder helt manglede. Trælagene kunne her kun adskilles fra hinanden på grundlag af forskel i farve og struktur. Sandlaget indeholdt både knogler og keramik. Et karakteristisk randskår herfra ligner et, der blev fundet i smudslaget uden for tårnet. De to smudslag er blevet dannet samtidigt medens borganlægget var i brug.

Det øverste trælag, der varierede i tykkelse fra under 5 cm til ca. 10 cm enkelte steder, var brunligt og bestod af relativt velbevarede småstykker og huggespånér indfiltreret i hinanden. I overkanten og lidt ned i trælaget fandtes teglstumper, enkelte teglbrokker og frådstensbrokker. Det øverste trælag må være et nedbrydningslag, der hurtigt er blevet tildækket af ler- og kalkmørtellagene, hvorved det har undgået forrådnelse.

Herover lå flere lag af kalkmørtel og ler i 60-70 cms tykkelse, dels adskilt og dels sammenblandet. Lagene varierede stærkt i tykkelsen. Kalklagene vekslede fra ca. 10 cm til 50 cm. I lagene med kalkmørtel og ler fandtes enkelte frådstensklumper, samt teglbrokker.

Under nedbrydningen af det ottekantede tårn er trætårnet blevet fjernet først, hvorved huggespånér og mindre træstykker er havnet på smudslaget. Denne aktivitet kan meget vel forklare, at smudslaget visse steder synes forsvundet.

Ved den efterfølgende nedbrydning af stenmurene er disse væltet ind i tårnets indre. Stenene er her blevet befriet for ler og kalkmørtel og derefter genanvendt som fundamentssten i bl.a. Palatiet.

Isoleret set ville alene mængden af kalkmørtel gøre det umuligt at opfatte laget som andet end et nedbrydningslag. Hvis de registrerede profiler er repræsentative for kalkmørtel-lagets tykkelse i hele tårnfladen, kan man skønne, at der må være affjernet mindst 15 kubikmeter nedbrydningskalk.

Det fremgår af nedgravninglinierne i profilerne, at på det tidspunkt, hvor man ved nedbrydningen af tårnet nåede ned i nærheden af fundamentet, var træbygningerne som stod indtil tårnet allerede nedbrudt og hele borgbanken forhøjet med 40-60 cm lerfyld. Fjernelsen af de nederste skifter i tårnmuren foregik ved at man gravede sig ned i nedbrydnings- og opfyldningslagene.

Byggeaktiviteten på overfladen af det første opfyldningslag har nogle steder sat sig spor i form af et svagt smudslag med knogler og enkelte potteskår. Adskillelsen mellem dette og det andet opfyldningslag ses i alle profilerne. Visse steder bestod adskillelsen kun af en sandet stribe med teglsmulder eller striber af tørvejord med vekslende farve og konsistens.

Da det meste af tårnet og de tilstødende bygninger var fjernet kunne byggeriet af Palatiumborgen tage sin begyndelse. Palatiets svære fundament af kampesten og groft tilhuggede kvadre med kalkmørtelspor blev bygget op fra det oprindelige terræn og ikke fra overfladen af det første opfyldningslag. Bygningen af Palatiet blev tilsyneladende påbegyndt på et tidspunkt, hvor det første opfyldningslag endnu ikke havde nået at sætte sig tilstrækkeligt til, at det ville kunne bære et nybyggeri.

Stenfundament og tømmer i bunden af det ottekantede tårn. Tømmerrammen var velbevaret, fordi dens funktionstid var kort og derefter blev tildækket og forsegleet ved forhøjningen af borgbanken. Foto C. M. Smidt 1929.

Samtidig med opbygningen af fundamenterne til Palatiet blev terrænet hævet med det andet opfyldningslag på 0,5–1 m's tykkelse. Hele borgbanken kom derved omtrent op i niveau med voldkronen.

Resultater af udgravningerne i 1980'erne

Erkendelsen af at det ottekantede tårn ikke er et isoleret forsvarsværk, men en del af et egentligt borganlæg, der er ældre end Palatiumborgen, rejser en række spørgsmål.

Hvornår og hvorfor er borgen opført og hvem byggede den ? Hvor lang tid har den været i brug? Hvornår og hvorfor blev den nedbrudt ?

Nogle af disse spørgsmål ville måske aldrig være blevet besvaret, hvis ikke Palatiumborgen var blevet bygget oven på resterne af borgen og derved forseglede den.

At Palatiumborgen blev opført omkring midten af 1100-årene eller kort efter kan, alene på grund af det anvendte tegl, borganlæggets stilmæssige træk og de skriftlige kilders udsagn, ikke drages i tvivl. Men et heldigt møntfund på en af udgravningens sidste dage bekræfter, at Smidt sandsynligvis tog fejl, da han fastslog, at Palatiumborgen var opført *før* 1161, dvs. af Eskil.

Mønten er slået i 1160'erne i Roskilde under Valdemar I (den Store).¹² Den blev ikke fundet in situ, men under soldning af trælagene fra det ottekantede tårns indre. På den ene side var den tydeligt belagt med det sorte halvforrådnede træ og på den anden med træstrukturer af brunligt, relativt velbevaret træ. Dette kunne tyde på, at mønten har ligget mellem bygnings- og nedbrydningslagene.

Nedbrydningen af tårnet og hele borganlægget og den påfølgende bygning af Palatiumborgen må således have fundet sted i dette tiår eller kort efter. Hvis møntdateringen holder, er det derfor ikke Eskil men Valdemar den Store, der har bygget Palatiumborgen, mens borganlægget med det ottekantede tårn er Eskils værk.

Noget afgørende bevis for samhørighed mellem dobbeltvolden på Mellemholmen og volden omkring det ottekantede tårn, er der indtil videre ikke fundet, men de synes begge at være opført indenfor den samme tidsmæssige ramme, dvs. mellem 960 og 1150.

Dette forhold samt den store lighed, der generelt er mellem keramikmaterialet i dobbeltvoldens fyld, i smudslagene i den ældste borg, og i affaldslagene i de ældste huse foran dobbeltvoldene, gør, at man kan få den tanke, at opgivelsen af dobbeltvolden må være sket samtidig med eller umiddelbart efter sløjfningen af Eskils borg. Dette stemmer godt med, at den ældste sikre mønt fra disse huse er slået af Valdemar den Store¹³.

Før kongen overtog stedet, kan der have ligget bebyggelser på Mellemholmen bag dobbeltvolden. En del af de huser, der er undersøgt på Mellemholmen, kan ikke dateres pga. den senere opdyrkning af arealerne. Det er tænkeligt at disse huse kan stamme fra denne tid. Saxos beskrivelse af Eskilsborgens styrke og kongens vanskeligheder med at erobre den, bliver nu forståelig. Navnlig giver Saxos brug af ordene *urbs*, dvs. by, og *Castellum*, dvs. borg eller fæstning, nu mening.

Søborg har begunstiget af optimale topografiske forhold formentlig været en af sin tids stærkest befæstede borge i Danmark. Valdemar den Store var ikke sen til at indse dette. Kort efter overtagelsen af borganlægget, rev han det ned og byggede Palatiumborgen af tegl.

Kongens planer omfattede imidlertid ikke kun borgen på Yderholmen. I terrænet umiddelbart øst for Søborg landsby findes en N-S gående lavning med et vandhul, der i lige linie afskærer Inderholmen fra søbredden. Der kan ikke være tvivl om, at vi her kan finde dobbeltvoldens afløser. Denne udvidelse af fæstningsarealet kan ikke begrundes i hensynet til forsvaret af borgen alene. Hensigten har snarere været en købstadsgrundlæggelse i tilslutning til borgen. Kirken på Inderholmen er i dag den eneste rest af købstaden.

Funktionstiden for borgen med det ottekantede tårn

Medens Saxos beretning således er i overensstemmelse med de faktiske forhold, er hans oplysning om Eskil som byherren uforenelig med Smidts datering af det ældste anlæg til 1120'erne. Hvem har ret?

Hvis det virkelig er Eskil, der har bygget borgen med det ottekantede tårn, kan dette formentlig tidligst være sket efter 1134, da Eskil blev biskop i Roskilde eller efter 1137, hvor han udnævntes til ærkebiskop i Lund.

Som allerede nævnt fandt Smidt ikke tegl i det ottekantede tårns murværk. Denne iagttagelse er der ikke blevet rokket ved. Hverken i tårnets fundament, i tårnmuren, på det oprindelige vækstlag, i byggeaffaldslaget inde i tårnet eller i smudslaget over dette er der fundet sikre spor af tegl. Det samme gælder for både jordvolden omkring tårnet og dobbeltvolden på Mellemholmen.

Tømmerkonstruktion i den nordvestlige del af slotsruinen fra bygninger, der er samtidige med det ottekantede tårn. Bemærk træets gode bevaringstilstand, der skyldes en relativ kort funktionstid og forsegling med opfyldningsleret ved bygning af Palatiumborgen. Vandrenden bag tømmeret skulle opsamle og bortlede regnvandet i den lukkede »gryde« indenfor volden. Da det samme område blev åbnet i 1986 var al træ pulveriseret. C. M. Smidt foto 1938.

Derimod fandtes der med sikkerhed tegl i den øvre del af smudslaget uden for tårnet, der stammer fra tårnets funktionstid, og i nedbrydningsmaterialerne fra tårnet. Det er derfor klart, at borganlægget med det ottekantede tårn er bygget før 1150, hvor man almindeligvis antager, at teglen kom til Danmark, og at borgen igen er nedbrudt efter teglens fremkomst.

Oldsagsmaterialet fra borgen er sparsomt og består især af keramik og knogler, hvoraf en del bærer præg af forarbejdning. Keramikken kan dateres til midten af 1100-årene. Byggetidspunktet kan derfor ikke ligge meget før 1150. Smudslagets ringe tykkelse sammenholdt med fundmaterialets udsagn peger desuden på en relativ kort funktionsperiode.

Dette indtryk bestyrkes på afgørende vis af bygningsresterne uden for tårnet og tømmerrammen i tårnet. Den relativt velbevarede stolpe, der endnu sad i et af stolpehullerne, havde efterladt et fuldstændigt aftryk af sin oprindelige form, og smudslaget op til stolpen viste ikke tegn på forstyrrelser. Den jordgravede stolpe har ikke kunnet stå i de fugtige lag gennem mange år uden at rådne. En forrådnelse ville i løbet af et halvt hundrede år medføre stolpens forsvinden og erstatning med en ny. Dette er ikke sket. Tværtimod var træstrukturen så velbevaret ved udgravningen, at stolpen har været ret upåvirket af jordfugten, da den blev tildækket af det første opfyldningslag.

Ved den langsomme forrådnelse, der har fundet sted trods tildækningen, var opstået et hulrum i lerfylden lige over stolpestumpen. Der ville i dag ikke have været levnet noget træ, hvis stolpen allerede da havde været medtaget.

Da tårnets tømmerrammer blev frilagt i 1983 var de fuldstændig pulveriserede. På fotografier fra udgravningen i 1929 kan det ses, at de endnu på det tidspunkt var forholdsvis velbevarede. Smidts frilægning og den tiltagende dræning rundt om borgruinen er formentlig årsag til, at træet siden da er helt ødelagt.

Det samme forhold, som gjorde sig gældende for stolpen, gælder også for tømmerrammen. Da den i sin tid blev dækket til, må den have været ret påvirket af omgivelserne. Smidt kunne banke søm i træet til opmålingsbrug! Der er heller ikke konstateret smuds- eller vækstlag mellem volden og opfyldningsleret på borgbanken.

Det er derfor klart, at Smidts datering af borgen med det ottekantede tårn til 1120'erne ikke kan holde, og at der er grund til at tro på Saxos oplysning om at Eskil er denne borgs bygherre.

Hvorfor er borgen blevet opgivet så hurtigt som alt tyder på? Ifølge Saxo erobrede Valdemar den Store Eskils borg ved list og ikke ved våbenmagt. Det stemmer med de arkæologiske resultater: borgen er ikke brændt af. Fundforholdene peger snarere på, at en ny ejer har virkeliggjort sine planer om et moderne borganlæg. Det er derfor ikke utænkeligt, at det nye byggemateriale, teglstenen, der synes indført i løbet af det ottekantede tårns funktionstid, har været den direkte årsag til opførelsen af Palatiumborgen.

Da teglbrændingen kom til Danmark, blev den hurtigt udbredt og anvendt til store bygningsværker som f.eks. Dannevirkekemuren og Ringsted Kloster. Teglsten gav helt nye muligheder for borgbyggeri. Bygninger som det ottekantede tårn, der var opført af træ, kampesten og frådsten, blev med et slag forældede.

Det er indtil videre et uafklaret spørgsmål, om Eskil benyttede tegl, mens han endnu besad borgen eller om det var Valdemar den Store, der bragte den til Søborg. Teglstumperne på smudslaget uden for tårnet kan opfattes på to måder. Enten er de aflejret, mens Eskil endnu havde borgen eller også er de aflejret efter at Valdemar den Store overtog den, men endnu inden han førte sine byggeplaner ud i livet. Det er tænkeligt, at der har været anvendt tegl til udbedring af skader på det ottekantede tårn. Dette ville kunne forklare, at der fandtes tegl i nedbrydningsmaterialerne.

Den omfattende byggeaktivitet i forbindelse med nedbrydningen af Eskils borganlæg og opbygningen af borgbanken og Palatiumborgen, gør det umuligt at forestille sig, at den samtidig har været anvendt til forvaring af fanger. Palatiumborgen må derfor være opført i tidsrummet mellem erobringen i 1161 og det tidspunkt, hvor Valdemar den Store tager borgen i brug som statsfængsel, dvs. senest i 1167.

Nyt lys over de historiske kilder om Søborg, som Smidt anvendte

Det vil her føre for vidt i detaljer at redegøre for Smidts forkerte brug af de historiske kilder. Der skal blot anføres nogle hovedpunkter.

Saxo siger udtrykkeligt, at kong Valdemar den Store belejrede en borg, som Eskil havde bygget. For Smidt kunne denne borg kun være Palatiumborgen, for »om det nu var kongen, så måtte deraf følge, at han havde fundet Eskils anlæg svagt og utilstrækkeligt, havde sløjft det i løbet af de allerførste år efter overgivelsen og bygget det mustående ældre anlæg af både borgbanke og borg op«, dvs. Palatiumborgen.¹⁴

Så snublende nær og dog.

Når Smidt udpegede Eskil til bygherre, var det fordi en teori om Valdemar den Store som bygherre modsiges af Saxo, der »*tværtimod dvæler udførligt ved den eskilske borgs fasthed og betydning*«. ¹⁵ Uden at sige det direkte afviser Smidt således, at det ottekantede tårn kan være bygget af Eskil: Tårnet passede ikke med Saxos beskrivelse.

Smidts hovedinteresse for borganlæggets arkitektur og mangelfulde udgravningsteknik var årsag til, at han under undersøgelsen af det ottekantede tårn ikke bemærkede, at han i virkeligheden havde gravet sig ned gennem et stort forsvarsanlæg udenfor tårnet.

To forhold bestyrkede Smidt i hans valg af Eskil som bygherre til Palatiumborgen. Det er for så vidt forståeligt, at han ikke kunne finde borgen som Saxo omtaler, men derefter bygger på antagelser, der ikke holder ved nærmere eftertanke. For det første var det for ham utænkeligt, at kongen ville anvende en anden munkestensstørrelse i Søborg, end den han benyttede i f. eks. Dannevirke. Og i samme åndedrag slår Smidt fast, at det er usandsynligt, at verdensmanden Eskil ikke kendte teglen.

Endelig tilføjer Smidt, at det ottekantede tårn var »*så fortrinlig bygget, at man dårligt kan tænke sig det nedbrudt nogle få år efter dets opførelse. Det er derfor ikke helt urimeligt at slutte, at det må være bygget adskillige år før dets nedbrydning*«. ¹⁶

Smidt fandt hurtigt grunde til, at et opførelsestidspunkt i begyndelsen af 1100-årene for det ottekantede tårn var sandsynligt, hvorefter Eskil definitivt var ude af billedet som bygherre.

Baggrunden for Eskils borgbyggeri

1100-årene var en brydningstid, hvor nyt og gammelt stod skarpt over for hinanden. Indadtil stod kampen mellem landsdelenes hævdvundne ret til at vedtage love og at vælge kongerne, mens disse forsøgte at omdanne Danmark til en stat efter europæisk mønster ved at styrke den centrale statsmyndighed og at indføre arvekongedømmet.

De indre spændinger måtte før eller siden finde deres afklaring, og da Knud Lavard blev myrdet i 1131 blev landet kastet ud i en borgerkrig, der først fandt sin endelige afslutning i 1157, da Knud Lavards søn den senere Valdemar den Store blev enekonge.

Udadtil kompliceredes kampen yderligere af, at de tyske kejsere forsøgte at gøre Danmark til en del af det tyske rige i såvel verdslig som gejstlig henseende.

Eskil, der i 1134 var blevet biskop i Roskilde og i 1137 ærkebiskop i Lund, var en ivrig deltager i det politiske og militære spil. Han arbejdede målbevidst på at frigøre den danske kirke fra afhængighed af ærkebispestolen i Hamburg-Bremen – og dermed fra tysk indflydelse – alt i mens han ved at støtte snart den ene, snart den anden af parterne i borgerkrigen i Danmark styrkede kirkens magt på bekostning af den verdslige.

Den drivende kraft bag denne politik var pave Gregor 7.'s reformtanker om kirkens frihed, dvs. dens retslige og økonomiske uafhængighed af den verdslige magt.

Allerede som biskop i Roskilde startede Eskil et åbent oprør mod den fremfarende kong Erik Emune (1134-37), der kort forinden havde støttet Eskils kandidatur til bispestolen. Oprøret mislykkedes, og Eskil slap med en bøde.

I efteråret 1986 blev voldgraven omkring borgen ryddet for vegetation. Det ses tydeligt, at voldgraven er polygonal, ligesom volden omkring det ottekantede tårn. Privatfoto Erik A. Jarrum.

Da ærkebispstolen i Lund blev ledig ved Assers død i 1137, ville Erik Emune naturligvis ikke støtte den tidligere oprørers kandidatur, men kongen blev kort tid efter myrdet, og Eskil blev ærkebiskop i 1137.

Under Emunes efterfølger, Erik Lam (1137-46), bedredes forholdet mellem kirke og kongemagt afgørende. Kongen var kirkeligt sindet og gav kirken i Lund rige gaver og indtægtskilder. Desuden anerkendte som den første den kanoniske ret, dvs. kirkens eget retssystem, der var uafhængigt af den verdslige magt.

Som et udtryk for det gode samarbejde mellem kongen og ærkebispem fik Eskil *personligt* jordegods i Nordsjælland. Landsbyen Esrum, hvor Eskil grundlagde et cistercienserkloster, var således en del af dette gods.

Biskop Herman af Slesvig, der tidligere havde været Eskils kapellan i Roskilde, var blevet fordrevet fra sin bispestol og Erik Lam skænkede ham omkring 1145 godsbesiddelser i Nordsjælland til hans underhold. Ved Hermans død kort efter erhvervede Eskil dette gods eller i al fald en del heraf, bl.a. Villingørød, og skænkede det til Esrum Kloster.

Det er derfor sandsynligt, at Eskil desuden har haft jordbesiddelser i egnen omkring Esrum, som vi blot ikke kender noget til, fordi vort kendskab til 1100-årenes godsbesiddelser i Nordsjælland næsten udelukkende omfatter Esrum Klosters og Æbelholt Klosters erhvervelser. Søborgegnen *kan* således være kommet i Eskils besiddelse enten som gave fra kong Erik Lam, dvs. i årene 1137-46, eller efter biskop Hermans død.

Da Erik Lam nedlagde kronen i 1146 meldte 3 kandidater sig til den ledige trone: Svend (Grathe), Knud og den senere Valdemar den Store og borgerkrigen blussede op igen.

De usikre forhold, der herskede i landet gennem den næste halve snes år, kan have været årsagen til, at Eskil fandt det nødvendigt at anlægge det ældste borganlæg på Søborg. Det er sikkert sket i årene omkring 1150.

¹ K-3710. Trækulsprøve af bøg.

² Hauberg, P. 1906: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241: Valdemar I, Hbg. 16; Knud VI, Hbg. 13 og formentlig Svend Grathe, Roskilde Hbg. 1.*

³ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 5 ff.

⁴ Ivan Boserup (red.): *Saxostudier 1975* og J. Kinck: *Afhandling i Aarb. for nord. Oldkynd. og Hist. 1874.*

⁵ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 11.

⁶ *Schriptorum Rerum Danicarum I.*, s. 177 og s. 276.

⁷ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 11.

⁸ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 11f.

⁹ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 12

¹⁰ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 16

¹¹ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 16

¹² Hauberg, P. 1906: *Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241: s. 45, Tab. II: 9. København.*

¹³ Se note 2.

¹⁴ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 12.

¹⁵ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 12.

¹⁶ C. M. Smidt: »Søborg« i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930*, s. 16.

Erik Anker Jarrum, født 1943, har været ansat på Gilleleje Museum og ved Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre siden 1980, hvor museet indledte samarbejde med Nationalmuseet om udgravninger på Søborg Slot og i Søborg middelalderlige købstad. Erik Anker Jarrum har siden specialiseret sig i arkivalske undersøgelser af det nordsjællandske fiskeri og analyser af kulturlandskabet bl.a. i Gribskov med baggrund i historisk kildemateriale sammenholdt med de synlige spor i landskabet.

*Ørkilde
Andelsmejeri,
Askemosevej 3.
Fotografi fra ca.
1899.*

*År 2002. B.N. Plastic ApS
(Foto: Peter Kalko).*

*Blistrup Brugs med Blistrup/
Højelt mølle i baggrunden -
1912.*

*Samme motiv fotograferet i 2003.
(Foto: Peter Kalko).*

Arkiv- og Museumsforeningen for Helsinge Kommune

Hvem er vi?

Arkiv- og Museumsforeningen for Helsinge kommune har til formål at udbrede kendskabet og vække interessen for lokalhistorien i hele det område, der omfattes af Helsinge kommune.

Foreningen har nær kontakt og tæt samarbejde med følgende andre foreninger og institutioner i lokalområdet:

Ramløse Mølleforening, Pibemølle, Laugø Smedje, Hestevogsmuseet, Bymuseet Kongensgave og Håndværkermuseet i Ramløse.

For at dække de enkelte lokalområder har Arkiv-og Museumsforeningen sammensat et sogenerrepræsentantskab, der består af lokalboende foreningsmedlemmer

Gratis årbog

Hvert år udgiver foreningen en årbog i samarbejde med Gilleleje og Omegns Museumsforening og Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre. Årbogen sendes gratis til foreningens medlemmer.

Gratis adgang

Som medlem har du gratis adgang til følgende museer:

Bymuseet Kogensgave i Helsinge. Helsinge Vognmuseum i Laugø, Gilleleje Museum Pyramiden, Skibshallerne og Det gamle Fiskerhus i Gilleleje samt Nakkehoved Østre Fyr.

Lokalhistoriske aftener

I løbet af året afholdes lokalhistoriske aftener i lokalområderne Helsinge, Tisvilde, Ramløse og Annisse.

Aktiv indsats

Foreningen ser det som en af sine vigtigste opgaver at støtte Helsinge Lokalhistoriske Arkiv med indsamling af fotos, billeder, plakater og meget andet. Men alt dette skal identificeres, registreres og sættes på plads.

Her kan din hjælp bruges! Arbejdet med registrering m.m. foregår på arkivet. Er du interesseret i at hjælpe til med dette interessante arbejde, skal du kontakte arkivet og høre nærmere om arbejdsopgaverne og hvordan din indsats kan bruges.

Foreningens bestyrelse har nedsat to arbejdsgrupper:

Lauøgruppen, der bl.a. tager sig af Hestevogsmuseet i Laugø. Har du hænderne skruet rigtigt på og kunne du tænke dig at være med til f.eks. at restaurere gamle hestevogne, har vi brug for din indsats.

Kongensgave-gruppen (Helsinge Bymuseum) har til opgave at komme med ideer til udstillinger, at hjælpe til med det praktiske, når udstillingerne skal etableres, at have øjne og ører åbne for ting af værdi for museet.

Ring og hør nærmere hos foreningens formand, Inger Larsen på telefon 48 79 44 46.

Bliv medlem af

Gilleleje og Omegns Museumsforening

Det koster kun 140 kroner i kontingent om året (2002).

For pengene får du:

- indflydelse på den selvejende institution Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre, som driver de statsanerkendte museer og lokalhistoriske arkiver i Helsingø og Græsted-Gilleleje kommuner.

- Gratis adgang til alle museumsafdelingerne: Den historiske samling i Pyramiden, Vesterbrogade 56, Gilleleje, Det gamle Hus og Skibshallerne, Gilleleje Hovedgade 49, Danmarks Fyrmuseum i Nakkehoved fyr og det gamle Østre Fyr på Nakkehoved, Helsingø Bymuseum på Kongensgade, Laugø Smedie og Hestevogsmuseet i Laugø.

- Årbogen

- Kanalen, museumsforeningens halvårsskrift.

Du støtter samtidig:

- Den frivillige indsats for det lokalhistoriske arbejde, som er grundlaget for Holbo Herreds Kulturhistoriske Centre.

- Vedligeholdelsen af Skibshallerne og Det gamle Hus, Gilleleje Hovedgade 49.

- Vedligeholdelsen af museumsbatteriet Vilhelm.

For et mindre beløb (i øjeblikket 25 kr. om året) kan du samtidig blive medlem af Vilhelm Skibslaug, og dermed få ret til at deltage i sejladsere med skibet, der er bygget i 1888 – og restaureret i slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne.

Du er også meget velkommen til at melde dig som frivillig, hvadenten du har lyst til at sy, restaurere gamle skibsmodeller eller fungere som kustos (ulønnet).

Foreningen kan kontaktes gennem:

GILLELEJE MUSEUM

Pyramiden

Vesterbrogade 56

3250 Gilleleje

tlf. 48 30 16 31

GILLELEJE OG OMEGNS MUSEUMSFORENING

formand Bertil Christensen

LOKALHISTORISK ARKIV
For Græsted og Omegn
Græsted Stationsvej 1
3230 Græsted - 48 39 28 42

ÅRB OG 2003

GÆKKEBREVE. To større samlinger gækkebreve, der er i Gilleleje Museums varetægt, giver et indblik i de unges dagligdag for godt 100 år siden. I årbogens hovedartikel gennemgår Søren Frandsen og Gerda Hesager de ofte rørende og impulsive gækkebreve og skildrer det billede, gækkebrevene giver af en ungdomskultur for nogle generationer siden.

BESÆTTELSEN. Gert Grøndahl fortæller om, hvordan han som skoledreng oplevede den tyske besættelse i Munkerup og Gilleleje. Munkerup var en vigtig del af de tyske kystforsvarsstillinger, og nysgerrige drengeøjne fulgte med i hvordan den tyske tilstedeværelse prægede livet i byen.

DYRLÆGE JENS GRAM og hans hustru Nanna har begge skrevet deres erindringer fra tiden forud for deres etablering i Helsingø. Allan Rasmussen og Søren Frandsen har bearbejdet erindringerne, der viser kontrasten mellem det landlige miljø i Helsingø og storbylivet blandt det københavnske borgerskab. Afgørende for Jens og Nanna Gram var imidlertid, at Helsingø bød på mange udfordringer, og familien blev toneangivende i den nye stationsby.

GILLELEJES BAGER. Per Christensen, Strandborg, nåede inden sin død at færdiggøre beretningen om Jacob Larsens Bageri og Conditori i Gilleleje, der i omkring et århundrede var en institution i byens liv. Forretningen havde indtil nogle årtier siden til huse på hjørnet af Alfavej og Vesterbrogade.

GULDBRAKTEAT. Kong Christian V fandt under en jagt ved Esrum i 1672 en guldbrakteat, et hængesmykket af guld, der havde ligget i over tusinde år i Esrum Sø. Liv Christine Appel og Carsten Carstensen fortæller udførligt om fundet og om den kongelige jagt i Nordsjælland.

MASKINFABRIK. Bent Petersen, der indtil 1990 var aktiv i familievirksomheden »Brødrene Petersens Maskinfabrik« på Gilleleje Havn, fortæller virksomhedens historie fra oprettelsen i 1922 som »Cykel-, Motor- og Automobilværkstedet, Gilleleje«.

EKSPLOSIONER. I årene lige efter befrielsen skete der to store eksplosioner i havet ud for Rågeleje. Michael Alhström har gravet fakta frem om den dramatiske begivenhed, da et tysk skib med 39 mand sprang i luften i august 1945, og da hele Nordsjælland et års tid senere blev rystet af en eksplosion i et ammunitionsfelt ved Rågeleje.

SØBORG SLOT. Gilleleje Museums mangeårige medarbejder Erik A. Jarrum var i 1980'erne daglig leder af udgravningerne i den tidligere købstad Søborg og giver sin version af Søborg Slots og købstads historie med baggrund i de undersøgelser, han selv har deltaget i.